nika

KOZMOPOLİTİZM

DÜNYA YURTTAŞLIĞININ FELSEFESİ

KWAME ANTHONY APPIAH

Çeviren: Fezal Gülfidan



KOZMOPOLİTİZM
Dünya Yurttaşlığının Felsefesi

•

KWAME ANTHONY APPIAH

KOZMOPOLİTİZM

Dünya Yurttaşlığının Felsefesi

KWAME ANTHONY APPIAH

Nika Yayınevi - 51
2. Baskı: Ağustos 2017
1. Baskı: Henkel, 2007
ISBN: 978-605-9386-14-2

Kitap Editörü: Ali Değirmenci
Çeviren: Fezal Gülfidan
Kapak Tasarım: Leyla Çelik
Sayfa Düzeni: İlhan Ulusoy

Bu kitabın basım, yayın, satış hakları © Fita İnş. Müh. Pet. Mat. Bas. ve Yay. İml. San. Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, mekanik, elektronik, manyetik ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz. Nika Yayınevi Fita İnş. Müh. Pet. Mat. Bas. ve Yay. İml. San. Tic. Ltd. Şti.'nin markasıdır.

Baskı ve Cilt: Bizim Büro
Sertifika No: 26649
Sanayi 1. Cad. Sedef Sok. No: 6/1 İskitler/Ankara
T: 0 312 229 99 28

Nika Yayınevi
Sertifika No: 26357
Yüksel Cad. No: 30/8 Kızılay-Ankara
T: 0312 433 71 15
www.nikayayinevi.com e-posta: info@nikayayinevi.com

KOZMOPOLİTİZM

Dünya Yurttaşlığının Felsefesi

•

KWAME ANTHONY APPIAH

Çeviren: Fezal Gülfidan



Nika Yayınevi

Kwame Anthony Appiah, Ganalı hukukçu ve politikacı bir baba ile İngiliz yazar bir annenin çocuğu olarak 1954 yılında Londra'da doğmuştur. Çocukluğu ve öğrenim hayatının ilk yılları Gana'da geçmiş, yükseköğrenimini İngiltere'de Cambridge Üniversitesinde tamamlamış, aynı üniversitede felsefe doktoru olmuştur. Bu üniversitede ve daha sonra Yale, Cornell, Duke, Harvard ve Princeton üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmış ve ABD, Almanya, Fransa, Gana ve Güney Afrika'da çeşitli kurumlarda ders vermiştir. Şu anda New York Üniversitesinde (NYU) felsefe profesörüdür.

Appiah'm pek çok dile de çevrilmiş olan eserlerinden bazıları şunlardır: *In My Father's House: Africa in the Philosophy of Culture.* (Oxford University Press. 1992); *Thinking It Through: An Introduction to Contemporary Philosophy.* (Oxford University Press. 2003); *The Ethics of Identity* (Princeton University Press. 2005); *Experiments in Ethics.* (Harvard University Press. 2008); *The Honor Code: How Moral Revolutions Happen.* (W. W. Norton. 2010)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
SÖYLEŞİ 9

1. BÖLÜM
PARÇALANMIŞ AYNA 21

2. BÖLÜM
POZİTİVİZMDEN KAÇIŞ 33

3. BÖLÜM
ZEMİNDEKİ OLGULAR 53

4. BÖLÜM
AHLAKİ ANLAŞMAZLIK 65

5. BÖLÜM
UYGULAMANIN ÜSTÜNLÜĞÜ 87

6. BÖLÜM
HAYALİ YABANCILAR 103

7. BÖLÜM
KOZMOPOLİT KİRLETME 115

8. BÖLÜM
KALDI Kİ, BU KİMİN KÜLTÜRÜ? 129

9. BÖLÜM
KOZMOPOLİTİZMİN KARŞITLARI 149

10. BÖLÜM
YABANCILARA KARŞI NAZİK OLMAK 167

TEŞEKKÜR 189

DİZİN 191

Tek ve birçok dünyanın yurttaşı olan anneme

... Tibi: namque tu solebas meas
esse aliquid putare nugas.

-CATULLUS

ÖNSÖZ

SÖYLEŞİ

Atalarımız çok uzunca bir zamandır insanoğludur. Eğer kırk bin yıl önce doğmuş normal bir kız bebek, bir zaman gezgini tarafından kaçırılarak New York'ta normal bir ailenin yanında yetişseydi, on sekiz yaşında üniversiteye gitmeye hazır olacaktı. İngilizce öğrenecek (yanı sıra -kim bilir- belki İspanyolca ya da Çince de), trigonometriyi anlayacak, beysbol ve pop müzik hayranı olacaktı; büyük olasılıkla da pirsingli bir dili, birkaç da dövmesi olsun isteyecekti. Ve geride bıraktığı erkek ve kız kardeşlerinden tanınmayacak kadar farklı olacaktı. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında bizler birkaç avcı ve toplayıcı insan grubundan oluşan küçük topluluklarda doğduk ve sıradan bir günde sadece tüm yaşamımız boyunca tanıdığımız insanları görürdük. Çok eski atalarımızın yedikleri ya da giydikleri her şey, kullandıkları her gereç, ibadet ettikleri her tapınak aynı grup içinde yer alanlar tarafından yapılmıştı. Bilgileri ya atalarından ya da kendi deneyimlerinden gelirdi. İşte bizi biçimlendiren, doğamızın içinde oluştuğu dünya bu dünyadır.

Şimdi, sıradan bir günde New York'un Beşinci Caddesinde yürüyor olsam, bir bakışta tarih öncesinin bu avcı-toplayıcılarının çoğunun bir ömür boyu gördüğünden daha fazla insan gö-

rürüm. O günle bugün arasında atalarımızdan bazıları yerleşik düzene geçtiler, tarımı öğrendiler; köyler, kasabalar kurdular ve sonunda da şehirler; yazmanın gücünü keşfettiler. Fakat bu çok yavaş bir süreçti. MÖ 5. yüzyılın sonunda, Sokrates'in öldüğü tarihteki antik dönem Atina'sının nüfusu bugün beş büyük gökdelene sığardı. Bir asrın dörtte üçü kadar bir süre sonra İskender, her pazartesi sabahı Des Moines'e çalışmaya gelen insanlardan çok daha az sayıdaki, otuzla kırk bin kişi arasındaki bir orduyla Makedonya'dan kalkıp dünyayı fethe çıktı. 1. yüzyılda Roma'nın nüfusu bir milyona ulaştığında, bu büyüklüğe ulaşan dünyadaki ilk kent olmuştu. Kenti doyurabilmek için Romalılar Afrika'dan ülkeye tahıl getirecek bir imparatorluk kurmak zorunda kalmışlardı. O tarihte artık, tersi durumda hiçbir zaman tanımayacakları ama şimdi çoğu kendi dillerini konuşan, yasalarını paylaşan ve masalarındaki yiyeceği üreten insanlardan oluşan toplumlarla içli dışlı yaşamanın yollarını bulmuşlardı bile. Bence, uzun tarihimizle şekillenmiş beyinlerin bu yeni yaşam tarzına geçiş yapabilmiş olması neredeyse bir mucizedir.

Daha büyük toplumlar kurmaya başladığımızda bile insanların çoğu diğer kabilelerin yaşamlarına dair çok az şey biliyor ve ancak çok az sayıda insanın yerel yaşamını etkileyebiliyordu. Ancak geçen birkaç yüzyıl içinde, bütün insan topluluklarının zamanla tek bir ticaret ağına ve küresel enformasyon şebekesine çekilmesiyle, her birimizin altı milyarlık türümüzden herhangi biriyle temas kurmayı ve o kişiye sahip olmaya değecek bir şey -bir radyo, bir antibiyotik, iyi bir fikir- göndermeyi gerçekçi bir şekilde hayal edebileceği bir noktaya geldik. Ne yazık ki, özensizlik sonucu olduğu kadar şüphesiz kötü niyetle de, zarar verecek şeyler de -bir virüs, havada taşınan kirletici madde, kötü bir fikir- gönderebiliriz. İş, hükümetlerimizin bizler adına uyguladığı politikalara gelince, iyinin ve kötünün olasılıkları tüm ölçülerin ötesinde katlanarak büyür. Hep beraber, sübvanse edilen tahılımızı başka ülkelerin pazarlarına ucuz fiyatla yığarak zavallı çiftçileri mahvedebilir, ağır gümrük tarifeleriyle sanayiyi engelleyebilir, binlerce ve binlerce insanı öldürecek silahları

sevk edebiliriz. Öte yandan, gene hep beraber, ticaret ve yardım konularında yeni politikalar benimseyerek hayat standartlarını yükseltebilir, aşı ve ilaçlarla hastalıkları önler veya tedavi edebilir, küresel iklim değişikliklerine karşı önlemler alabilir, zorbalığa karşı direnci, insan yaşamına ilgiyi teşvik edebiliriz.

Ve tabii, dünya çapındaki enformasyon ağı -radyo, televizyon, telefon, internet- sayesinde sadece her tarafta yaşamı etkilemekle kalmıyor, herhangi bir yerdeki yaşam hakkında bilgi sahibi de oluyoruz. Tanıdığınız ve etkileyebileceğiniz her insan kendisine karşı sorumluluk taşıdığınız birisidir: Bunu söylemek ahlak fikrinin özünü doğrulamaktır. O halde buradaki meydan okuma, binlerce yıl içinde yerel gruplar halinde yaşanan hayatlar boyunca şekillenmiş zihinleri ve yürekleri alıp, onları sonunda oluşturduğumuz bu küresel kavimde birlikte yaşamamızı olası kılacak fikirler ve kurumlarla donatmaktır.

Hangi başlık altında mı devam edeceğiz? "Küreselleşme" değil, bu terim bir zamanlar bir pazarlama stratejisine işaret ediyordu, sonra makroekonomik bir tezi ifade etti, şimdi de her şeyi ve hiçbir şeyi kapsıyor. "Çok-kültürlülük" de değil, bu da sıklıkla iyileştirmeye niyet ettiği hastalığı belirleyen başka bir şekil değiştirici. Biraz çelişik duygularla, "kozmopolitizm" üzerinde karar kıldım. Onun anlamı da eşit derecede tartışmalı, "kozmopolit"i övmek, taşralı varsayılan karşısında hoş olmayan bir üstünlük duruşunu ifade edebilir. Baştan aşağı Comme des Garçons'a bürünmüş bir platin Sık Uçan Yolcu kartı sahibinin, kibarca bir küçümsemeyle, işçi tulumu giymiş kırmızı yüzlü bir çiftçiyi baştan aşağı süzdüğünü hayal edin bir. İrkilirsiniz!

Gerçi, belki de bu terimi kurtarabiliriz. Kesinlikle dayanıklı olduğunu ispat etti çünkü. Kozmopolitizm en az MÖ 4. Yüzyılda yaşamış olan ve kozmopolit, yani "kozmos yurttaşı" terimini icat eden kiniklere kadar uzanır. Kelimenin formüle edilişinde biraz çelişkili olması bilerek istenmişti ve kiniklerin adet ve geleneğe karşı genel kuşkuculuğunu yansıtıyordu. Yurttaş *-polites-*

belirli bir *polis*'e bağlı olduğu bir şehre aitti. Kozmos sözcüğüyle dünya kastediliyordu, yerküre anlamında değil, evren anlamında. Kozmopolitizm söylemi öncelikle, her uygar insanın toplumlar arasından bir topluma ait olduğu şeklindeki geleneksel görüşün reddine işaret ediyordu.

Bu inanç, MÖ 3. yüzyıldan itibaren Stoacılar tarafından ele alınmış, ayrıntılandırılmış ve inancın sonraki entelektüel tarihinde bu olgunun kritik bir önem taşıdığı kanıtlanmıştır. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun dini olduktan sonra -Çiçero, Seneka, Epiktetus ve imparator Markus Aurelius gibi- Romalıların Stoacılığı birçok Hıristiyan entelektüelin aklına yattı. Markus Aurelius yeni Hıristiyan cemaatini baskı altına almaya çalışmış olsa da, onun MS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nu barbar istilasından korumak için savaşırken yazılmış düşünsel bir anı kitabı olan olağanüstü *Kendime Düşünceler*'i, neredeyse iki bin yıldır Hıristiyan okurların ilgisini çekmektedir. Sanırım kitabın cazibesi kısmen, Stoacı imparatorun insanlığın birliği demek olan kozmopolit inancının, Aziz Paul'un "ne Musevi vardır ne de Yunanlı, ne kölelik vardır ne de özgürlük, ne erkeklik vardır ne de dişilik: Çünkü hepimiz İsa Peygamberde biriz"[1] ısrarını yansıtmasındadır.

Kozmopolitizmin daha sonraki gelişmesi de hep bir fark yarattı. 1789 "İnsan Hakları Beyannamesi" ve Immanuel Kant'ın "milletler cemiyeti" kurulmasını öneren çalışması dahil, aydınlanmanın en büyük bazı ahlaki başarılarının altına imzasını attı. 1788 yılında Christoph Martin Wieland -bir zamanların Alman Voltaire'i- *Teurscher Merkur* adlı dergideki bir makalesinde bu idealin karakteristik ifadesini şöyle dile getiriyordu: Kozmopolitler... Yeryüzündeki tüm insanları tek bir ailenin pek çok dalı, evreni de bir devlet olarak görürler; kendileri, sayısız diğer akılcı varlıkla birlikte yurttaştırlar; herkes kendince, kendi iyiliği için uğraşırken, doğanın kanunları çerçevesinde bütünün mü-

1 Galatyalılar 3:28.

kemmelliğini sağlamaya çalışır."[2] Ne yazık ki kimselerin Fransız Wieland'ı demediği Voltaire'nin kendisi ise gezegeni paylaştığımız kimseleri anlamak zorunluluğundan, bu gereksinimi özellikle küresel ekonomik bağımlılığımızla ilişkilendirdiği güzel bir ifadeyle söz etmişti. "Topraklarının ürünleriyle doyduk, dokumalarıyla giyindik, icat ettikleri oyunlarla eğlendik, hatta ders alınacak çok eski fabllarıyla yönlendirildik, o halde Avrupalı tacirlerimizin ulaşmanın bir yolunu bulduklarından beri seyahat ede geldikleri bu ülkelerin zihniyetini anlamayı niçin ihmal ediyoruz?"[3]

Böylece, kozmopolitizm anlayışında iç içe geçmiş iki ilmek görülmektedir. Biri, ötekilere karşı yükümlülüklerimiz olduğu düşüncesidir; hısımlık, akrabalık ve benzeri ilişkilerle bağlı olduğumuz kişilerin, hatta paylaşılan bir yurttaşlığın getirdiği daha resmi bağların ötesine uzanan yükümlülükler. Diğeri ise, sadece insan hayatının değerini değil, tek tek insanların hayatlarının değerini ciddiye almaktır, bu da o insanların, onlara değer katan âdet ve inançlarına ilgi göstermek demektir. İnsanlar farklı farklıdır, kozmopolit bunu bilir ve farklılıklarımızdan öğreneceğimiz çok şey vardır. Araştırmaya değer bunca insani olasılık dururken her kişinin veya her toplumun tek bir yaşam modelinde birleşmesini beklemediğimiz gibi, bunu hiç arzu da etmeyiz. Ötekilere (ya da onlarm bize) karşı yükümlülüklerimiz ne olursa olsun, genellikle herkesin kendi yoluna gitme hakkı vardır. Göreceğimiz gibi, bu iki idealin -evrensele duyulan kaygı ile meşru farklılıklara duyulan saygı- çatıştığı zamanlar olacaktır. Kozmopolitizmin, bunun çözümün değil meydan okumanın adı olduğu yönünde bir çağrışımı da vardır.

Dünya vatandaşı: Bu fikri ne kadar ileriye taşıyabiliriz? İnsanlık denen bu engin soyutlama adına, yerel bağlılıkların ve ta-

---

2 Christoph Martin Wieland, "Das GeheimnIB des Kosmopolitenordens," *Teutscher Merkur*, Ağustos 1788, s. 107.

3 *Essai sur les moeurs el l'esprit des nations, Oeuvres completes de Voltaire*, cilt 16 (Paris: L'Imprimerie de la Societe Litteraire-Typographique, 1784), s. 241. Voltaire burada tam olarak "Doğu"dan, özellikle de Çin ve Hindistan'dan söz ediyor, ancak tabii ki sözcüğün daha kapsamlı kullanımını da inkar etmezdi.

rafgirliklerin tümünden gerçekten vazgeçmek zorunda mısınız? Kozmopolitizmin kimi yandaşları böyle düşünmeyi seviyorlar; bu yüzden alaycıların hedef tahtası oluyorlar sık sık. Thomas Carlyle, bir 18. yüzyıl fizyokratı olan ve kendi oğlunu hapislerde çürütmekten zaman bulduğunda *L'Ami des hommes* (İnsanların Dostu) adlı incelemeyi yazan Marquis de Mirabeau hakkında şu unutulmaz sözleri söylemişti: "İnsanlığın dostu ve ilişkisi olduğu hemen her insanın düşmanı." Edmund Burke de beş çocuğunun beşini de yetimhaneye veren Jean-Jacques Rousseau için, "Kendi türünü sever, ama kendi soyuna düşmandır" demişti.

Gene de kozmopolit inancın tarafsız versiyonu, güçlü cazibesini korumaya devam etti. Virginia Woolf bir keresinde hararetle, "yalancı sadakatlerden özgürleşmeyi" öğütlemişti -ulustan, cinsiyetten, okuldan, komşuluktan ve daha birçoğundan. Leo Tolstoy, aynı duygularla, vatanseverliğin "aptallığına" çıkışmıştı. "Savaşı yok etmek istiyorsanız vatanseverliği yok edin" diye yazmıştı 1896 tarihli bir makalesinde -çarın enternasyonal işçi sınıfı adına devrim tarafından ortadan kaldırılmasından sadece birkaç on yıl önce. Benzer şekilde, bazı çağdaş filozoflar ulusal sınırların ahlaken geçersiz olduğunu ileri sürdüler -onlar tarihin vicdanımızı sızlatmaya hiçbir hakkı olmayan kazalarıydı.

Ancak kozmopolitizmin beni sinirlendiren bazı yandaşları varsa da, kozmopolitizmin en belalı düşmanlarının karşısında yer aldığım için gene de mutluyum. Hitler ve Stalin -ikisi siyasetin en önemli aracının katliam olması dışında pek az şey üzerinde anlaşıyordu "köksüz kozmopolitlere" en ağır sövgülerle yüklendiler; her ikisi için de kozmopolitizm karşıtlığı çoğu zaman anti-Semitizmin bir kılıfı olmakla birlikte, kozmopolitizmi düşman olarak görmekte haklıydılar. Zira her ikisi de insanlığın tümüne sadakat duymanın üzerine bir çizgi çekiyor ve sadece insanlığın bir kısmına -bir ulus, bir sınıf- gösterilecek türden bir sadakat talep ediyordu. Kozmopolitlerin paylaştıkları bir düşünce de, yerel bağlılıkların her insanın diğer bütün insanlara karşı yükümlülükleri olduğunu unutmasını asla haklı kılmadığıdır. Neyse ki, ne tüm yabancıları yüzüstü bırakan mil-

liyetçilikten, ne de dostlarıyla diğer yurttaşları buz gibi bir tarafsızlıkla aynı kefeye koyan katı Kozmopolitizmden yana tavır koymamız gerekmiyor. Savunmaya değecek bir konum belki de (her iki anlamda da) kısmi Kozmopolitizm olabilir.

George Eliot'un, bir rastlantı eseri, İngiltere'nin ilk -ve şimdiye kadarki son- Musevi başbakanı Benjamin Disraeli'nin Beaconsfield Kontu olarak asilzade sınıfına yükseltildiği yıl olan 1876'da basılan *Daniel Deronda*'sında, bu konuda çok çarpıcı bir pasaj vardır. Gerçi vaftiz olup İngiltere Kilisesine bağlı yetişmişti, ama Disraeli Yahudi atalarıyla bilinçli bir gurur duyardı (babasının D'Israeli olarak yazdığı soyadına bakılırsa, bunu görmezden gelmek pek mümkün de değildi zaten). Buna karşılık İngiltere'de Hıristiyan bir beyefendi olarak yetiştirilen Deronda, Yahudi soyundan geldiğini ancak bir yetişkin olduğunda keşfeder; buna tepkisi, kendini "ırkının insanlarının " ilerlemesine adamak olur.

Atalarını bulduğunda sanki ilave bir can bulmuş gibiydi -düşünceleri artık tarafsız duygudaşlıkların labirentlerinde amaçsızca dolaşmıyor, insanın en iyi güç kaynağı olan yüce bir tarafgirlikle, duygudaşlığı uygulanabilir kılan yakın arkadaşlığı seçiyordu- tercihten kaçınmak için yüceltilen ve nitelik duygusunun kaybolduğu o kuş bakışı makullüğü, kendi ırkmm insanlarıyla omuz omuza olmanın cömert akılcılığıyla değiş tokuş etti.

Deronda'nın Yahudiliğe sadakati -bir "ilave can"- savunurken insani olanı reddetmediğine dikkat edin. Annesine şöyle der: "Yahudi olduğum bilinciyle yetiştirilmem doğru olurdu sanırım, ama mümkün olduğunca geniş bir öğrenim almış ve duygudaşlık geliştirmiş olmamın bana her zaman çok faydası dokunmuş olmalı." Buna karşın, daha önceleri ülke dışında okuma kararını fazlasıyla kozmopolit terimlerle açıklayan da yine aynı Deronda'dır: "Tam bir İngiliz olmak, fakat diğer görüşleri de anlamak istiyorum. Ve öğrenimdeki bu tepeden tırnağa İngiliz tavrından kendimi kurtarmak istiyorum."[4] Sadakatler ve yerel bağlılıklar istediğimizden daha fazlasını, yani kim

4 George Eliot, *Daniel Deronda* (Londra: Penguin, 1995), s. 745, 661- 62, 183.

olduğumuzu belirler. Ve Eliot'un "duygudaşlığı uygulanabilir kılan yakın arkadaşlık" sözü, Çiçero'nun "eğer en büyük şefkati en yakınlarımıza gösterirsek, toplum ve insani dostluk bundan en büyük yararı görür"[5] ısrarını anımsatır. Hısım akrabanın ve topluluğun tarafgirliklerini hor gören bir inancın geçmişi olabilir, ama geleceği yoktur.

Babam, bana ve kız kardeşlerime bıraktığı son mesajında, "Dünya vatandaşı olduğunuzu hep anımsayın" diye yazmıştı. Bir zamanlar adı Altın Sahil olan bu ülkenin özgürlük hareketi lideri olarak babam, yerel tarafgirlikler ile evrensel ahlak -bir yerin parçası olmakla, daha geniş bir insan topluluğunun parçası olmak- arasında asla bir zıtlık görmedi. Bu babayla ve hem İngiltere'deki ailemize derinden bağlı, hem de yarım yüzyıldır yaşadığı Gana'da derin kökler salmış İngiliz bir anneyle yetiştiğim için hep çoklu ve kapsayıcı bir aile ve kabile anlayışım oldu: hiçbir şey gözüme daha olağan görünemezdi.

Elbette hiçbir şey daha olağan *değildir*. İnsanoğlunun Afrika'dan çıkışı, jeolojik anlamda göz açıp kapayacak kadar kısa bir süre önce olmuştur ve insan yerleşiminin olmadığını tespit edebildiğimiz sadece birkaç yer vardır. Göç etme dürtüsü, yerleşme dürtüsünden daha az "doğal" değildir. Diğer yerlerin dillerini ve adetlerini öğrenenlerin birçoğu bunu salt meraktan yapmış değildir. Kimisi düşünceleri için besin arıyordu; çoğu sadece besin arıyordu. Ötekilerin davranış biçimlerinden tamamen bihaber olmak genellikle güçlülerin ayrıcalığıdır. Çok seyahat etmiş birçok-dilli, en varlıklılar arasından da, en yoksullar arasından da çıkabilir -bir gecekondu mahallesinde olduğu gibi Sorbon'da da bulunabilir. Bu yüzden kozmopolitizm yüce bir kazanım gibi görülmemelidir. Kozmopolitizm, ulusal topluluklarda olduğu gibi, insanlık topluluğunda da bir arada var olma alışkanlıkları geliştirmemiz gerektiği şeklindeki basit düşünceyle başlar: Eski anlamıyla söyleşi, birlikte yaşama, ortaklaşma.

5 Cicero, *De officiis* 1.50.

Ve aynı zamanda modern anlamıyla da söyleşi. Büyüdüğüm şehir Kumasi, Gana'nın Asante bölgesinin başkentidir, çocukluğumda en işlek cadde çarşınm bulunduğu Kingsway Caddesiydi. 1950'lerde, caddeden kasabanın merkezindeki demiryolu manevra alanına doğru yürüdüğünüzde, ilkönce -sevimli ve terbiyeli Hintli- Bay Baboo'nun kendi adını verdiği ve büyümekte olan ailesinin yardımıyla işlettiği, ithal yiyecekler satılan dükkânı Baboo'nun Pazarından geçerdiniz. Bay Baboo Rotary'de aktifti, Kumasi'nin orta sınıfının en büyük eğlencesi olan yardım kampanyalarına katkıda bulunmakta kendisine güvenilebilirdi, ama doğrusu ben çoğu kez Bay Baboo'yu her zaman iyi bir şekerleme stoku olduğu ve hep gülümsediği için anımsarım. Caddenin ilerisinde neler olduğunu şimdi tam olarak çıkartamıyorum, zira her dükkânda anılarımı demirleyeceğim şekerlemeler yoktu. Gene de, pirinci İranlı Kardeşlerden aldığımızı anımsıyorum; ve sık sık çeşitli Lübnanlı ve Suriyeli ailelere, Müslüman ve Marunilere, hatta ithal kumaş satan ve ben büyüdükçe, anayurdu Lübnan'daki karışıklıklar üzerine benimle sohbet etmeye hep teşne olan Bay Hanni adındaki kalender Dürzi'ye uğradığımızı anımsıyorum. Aramızda başka "yabancılar" da vardı; kasabanın orta yerindeki askeri kışlada, yüzlerine belirgin etnik şekillerin kazınmış olduğu erler, onbaşılar ve "diğer sınıflar" arasında birçok kuzeyliye rastlayabilirdiniz. Sonra bir de, kolonyal subaylardan farklı olarak, bağımsızlıktan sonra gitmeyip kalan birkaç Avrupalı vardı -Yunanlı mimar, Macar sanatçı, İrlandalı doktor, İskoç mühendis, bazı İngiliz dava vekilleri ve yargıçlar ve üniversitedeki çok çeşitli uluslardan profesörler. Bir çocuk olarak, bu insanların yaşamak ve çalışmak için neden benim ülkeme, bu kadar uzağa geldiklerini merak etmek hiç aklıma gelmedi; gene de geldikleri için mutluydum. Sınırlar ötesi söyleşi rahatsız edici olabilir, hele hele dünya küçülüp çıkarlar büyüdükçe. Bu yüzden, söyleşilerin keyifli de olabileceği hatırlanmaya değer. Akademisyenlerin bazen "kültürel ötekilik" diye adlandırdığı şey ne saygı ne de dehşet uyandırmalıdır.

Kozmopolitizm bir serüven ve bir idealdir: ancak, insani farklılıklara saygı gösteriyorsanız herkesin kozmopolit olmasını bekleyemezsiniz. Sadece kendi türleriyle işbirliği içinde olma -Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Amişlerin yaptığı gibi, dünyanın geri kalanını kendilerinden uzak tutma- meşru özgürlüğüne sahip olmak isteyenlerin yükümlülükleri, hepimizin temel yükümlülükleriyle tamamen aynıdır: Ötekiler için ahlakın gerektirdiklerini yapmak. Gene de, toplumların birbirinden bal peteği misali temiz ve düzgün bir şekilde ayrıldığı bir dünya artık ciddi bir seçenek değildir, şimdiye dek olduysa tabii. Ayrımcılık yapma ve gözden uzak yaşama yöntemi bizim ebedi gezgin türümüz için hep istisnai bir durum olmuştur. Kozmopolitizm çok çaba gerektirmez; ama onu inkâr etmek, gerektirir.

---

11 Eylül'ün ardından, "biz" ve "onlar" bölünmüşlüğü üzerine pek çok sinirli tartışma yapıldı. Çoğu kez sorgusuz sualsiz kabul edilen şey, çatışmaların sonuçta değerler arası zıtlıklardan çıktığı bir dünya tasviridir. Biz bir şeyin iyi olduğunu kabul ediyoruz; onlar ise başka bir şeyin. Dünyadan yansıyan bu resmin derin düşünsel kökleri vardır; bu kökler düşündürücüdür, iyi işlenmiştir, akla yakındır. Ve bence yanlıştır.

Net olmalıyım: Bu, ne siyasete dair bir kitaptır, ne de küreselleşmenin gerçek yüzünü ortaya çıkartacak tartışmalara bir katkı. Benim işim felsefe ve felsefeciler nadiren gerçekten faydalı kitaplar yazarlar. Gene de, küreselleşme olgularının altında ilginç kavramsal soruların yattığına sizi ikna edebilmeyi umuyorum. Ele almak istediğim soru demeti biraz soyut görünebilir. Değerler ne kadar gerçektir? Farklılıktan söz ettiğimizde neden bahsediyoruz? Göreciliğin herhangi bir şekli doğru mudur? Ahlak ile davranış ne zaman çatışır? Kültüre "sahip" olunabilir mi? Ortak insanlığımız nedeniyle yabancılara ne borçluyuz? Ancak, bu soruların yaşamımızda gündeme gelmesinin yolları hiç de soyut değildir. Sonunda, dünyanın Batı ve Diğerleri, yereller ile modernler, kârın ruhsuz ahlakı ile kimliğin gaddar ahlakı

ve "biz" ve "onlar" arasında bölündüğünü düşünmeyi biraz daha zorlaştırmış olmayı umuyorum. Ecnebilerin yabancılığı, yabancıların garipliği: Bunlar yeterince gerçektir. Biz, biraz da iyi niyetli entelektüeller tarafından, bunların önemini oldukça abartmaya teşvik edilmiştik sadece.

Kanıtlamaya çalışacağım gibi, "nesnel" değerlerden söz edilmesine karşı koymak -bilim çağı sakinlerinin tuhaf bir şekilde yatkın olduğu- bir hatadır. Doğru ve yanlışın bir doğal bilimi olmaksızın, bilgi modeli fizik veya biyoloji olan birisi, değerlerin gerçek olmadığı sonucuna varmaya eğilimli olacaktır; ya da en azından, atom ve nebula gibi gerçek olmadığına. Bu kışkırtıcı durum karşısmda, değerlerin nesnelliğinin en azından önemli bir yönünü savunmak istiyorum: Birçok yerel değer olduğu ve olması gerektiği gibi, bazı evrensel olanlar da vardır ve olmalıdır. Bu tür değerleri nasıl sıralayacağımız ve düzenleyeceğimiz konusunda nihai bir fikir birliğine erişmeyi umamayız. Bu yüzden, sık sık geri döneceğim model, söyleşiyle ilgilidir -ve özellikle de, farklı yaşam tarzları olan insanlar arasındaki söyleşiyle. Dünya gittikçe kalabalıklaşıyor: Yüzyılın ikinci yarısında yiyecek peşinde koşan kendi türümüzün nüfusu dokuz milyara yaklaşacak. Koşullara bağlı olarak, sınırlar ötesi söyleşiler zevkli olabilir, ya da tamamen sinirlendirici: ama olmaları kaçınılmazdır.

1. BÖLÜM

PARÇALANMIŞ AYNA

Bir Gezginin Öyküsü

Bu kitapta birçok kozmopolit ve anti-kozmopolitle karşılaşacağız, ama sanırım bu yolculuğumuzda bize eşlik edecek ilk arkadaşımız kadar karakterinde her ikisinin de unsurlarını tümüyle bağdaştıran biri olmayacak. Sir Richard Francis Burton, yaşamıyla hakikatin kurgudan daha garip olduğu şeklindeki şüphe götürür özdeyişe destek veren Viktoryen bir maceraperestti. 1821'de doğdu, çocukluğunda ailesiyle birlikte Avrupa'da seyahat etti ve zamanını Romanları tanımaya ayırdı; İngiliz çağdaşları onun Çingenelerin amaçsızca dolaşma alışkanlıklarını benimsediğini söylemeye bayılırlardı. Marsilya'da modern Yunancayı, ailesi Fransa ve İtalya'da yaşayan İngiliz toplulukları arasında bir yerden diğerine göçerken Fransızcayı ve Napoli lehçesi dahil, İtalyancayı öğrendi; ve Oxford'a gittiğinde Béarnais -Fransızca ile İspanyolca arası bir dil- ile (o günlerdeki diğer öğrenciler gibi) klasik Yunanca ve Latinceyi konuşabiliyordu.

Burton yalnızca sıra dışı bir dilbilimci değil, aynı zamanda Avrupa'nın en usta silahşorlarından biriydi. Oxford'dan atılmadan önce (okulun yarışlara gitmeyi yasaklamasını hiçe saydığı için), posbıyıklarıyla alay etti diye bir öğrenci arkadaşını düello-

ya davet etmişti. Bu genç adam, kendisine meydan okunduğunu kavrayamayınca, Burton, centilmenler değil "esnaf" arasında bulunduğuna karar verdi. Elbette, rakibinin Burton'un kılıçla çok iyi vuruştuğunu duymuş bir centilmen olması da pek mümkündür.

Yirmi bir yaşındayken Richard Burton, East India Company'de çalışmak üzere Sind eyaletine gitti ve burada İngiltere'de öğrenmeye başladığı Arapça ve Hintçedeki hâkimiyetini artırırken, bildiği modern ve klasik Avrupa dillerine, Gujarati ve Marathi dilleriyle, Afganca ve Farsçayı da kattı. Hıristiyan (en azından kâğıt üzerinde) olmasına rağmen, kendisini Hindistan'ın Kuzeybatı Sınır Eyaletinden gelme bir Pathan olarak göstererek, 1853'te Mekke ve Medine'ye hacı olarak giriş izni almayı başardı. Afrika'da da çok yer gezdi. 1858 yılında John Hanning Speke ile birlikte, Tanganika gölünü gören ilk Avrupalılar oldular ve birçok yerin yanı sıra Burton Somali'yi (buradan Arap taciri olarak geçti), Sierra Leone'yi, Cape Coast ve Akkra'yı (şimdiki Gana) ve Lagos'u ziyaret etti. Asya ve Latin Amerika'nın geniş yeşil kuşaklarını biliyordu; Sanskritçeden *Kama Sutra*'yı, Arapçadan *Itırlı Bahçe*'yi ve *Binbir Gece Masalları*'nı tercüme etti (sonuncusu on altı cilttir ve homoseksüellik üzerine ilk kültürler arası araştırmalardan birini içeren, adı kötüye çıkmış bir sonsözü vardır). Tam isabetle, Luiz Vaz de Camões'in *Lusiads*'ını da -eski küresel kâşif Vasco da Gama anısına- Portekizceden çevirdi. Çevirileriyle ünlendi (hatta iş erotik Şark edebiyatına gelince kötü ünlendi); iki Hint dilinin gramerini ve o türde epey bir rekabet varken bile, yüzyılın en olağanüstü gezi notlarının çoğunu yazdı. Ve 1880 yılında orta Pers ülkesinde bir çöl kenti (ve İran'da kalmış son birkaç önemli Zerdüştlük merkezinden biri) olan Yazd'ın yerlilerinden Hacı Abdü El-Yezdi'nin *Kasidesi*'nin bir çevirisi olduğunu söylediği uzun bir şiir yayımladı.

Kaside, çok sıkı vezin kuralları olan ve geleneksel olarak çölde konaklama çağrışımlarıyla başlayan İslam öncesi bir klasik Arap şiir türüdür. İslamın yükselişinden önce de bu türe çok değer verilirdi, ama asıl altın çağını, bazıları tarafından şiir sa-

natının en yüksek türlerinden biri olarak görüldüğü İslamın ilk günlerinde, MS 8. yüzyıldan önce yaşadı. Ama kaside, İslam dünyasının büyük bölümünde, asırlar boyunca, Arapçanın yanı sıra Türkçe, Urduca ve Farsçada da yazılmıştır. Burton'un Yazd'lı Hacı Abdü'sü kendini, "Hümanizmin, zihnin kuşkucu veya şimdi olsa bilimsel diyeceğimiz alışkanlığıyla harmanlanmış Doğulu bir versiyonuna" adamıştı. Şiiri okuyanların da tahmin edilebileceği gibi, kendisi de bir kurguydu zaten. Gerçi, *Kaside* İslamın tasavvuf ruhuyla kaleme alınmış olsa da, aynı zamanda Darwin'in evrim teorisinden ve Viktoryen Batının diğer düşüncelerinden de üstü kapalı söz eder. "Çevirmen" Burton notlarında bunu şu yazdıklarıyla açıklamaya çalışmıştı:

> Hacı Abdü doğal bir yeteneği olan lisan öğrenme becerisine... Rastgele çeşitli okumalar deposunu ekledi; ana dili Farsçanın, ekollerin klasiği Arapçanın yanı sıra, Çince ve eski Mısır dili taslakları; Yahudice ve Süryanicenin; Sanskritçe ve Prakritçenin; Slavca ve özellikle Litvanyacanın; modern Yunanca dahil, Latince ve Yunancanın; Berberi dilinin Nubya lehçesinin; Zend ve Aramcanın yazı parçaları. Ne "-olo jilerin ", ne de modern bilimsel zaferlerin yabancısı değildi.

Bu hayali Sufi'nin dilbilimsel yetenekleri Burton'unkilerle biraz fazla benzeşiyorsa da, Burton'un gururu aldatmaya uygun değildi. Söz konusu notun başında okura Abdü'nün "kendisini bir El-Hiçmekân, 'Yersiz, Yurtsuz' biri gibi göstermeyi tercih ettiği" anlatılır. Gerçi Burton'un kısmen amacı, kendisi gibi Hacı Abdü'nün de güçlü ulusal veya yerel kimlik duyguları olmayan bir adam (cesaretle söylüyorum, köksüz bir kozmopolit) olduğuna işaret etmekse de, kısmen de şüphesiz bununla bize El-Yezdi'nin kendi icadı olduğunun en geniş ipuçlarını vermektir.

Kaside'nin yazarı hiç kuşkusuz geleneksel bir Müslüman için ılımlı inançsızlığın çok ötesinde olan düşünceleri ifade ediyordu. Şiirin bir kıtasında şöyle diyordu:

> Cennet yoktur, Cehennem yoktur;
> bunlar bebek zihinlerin hayalleri olmalı...

Bir başkasında şöyle söylüyordu:

İyi yoktur, Kötü yoktur;
bunlar fani arzunun hevesleri olmalı...

Kısacası, yazarın daha az Acem bir Sufi'ye ve daha çok Nietzsche'nin Zarathustra'sına -tam da uygun düştüğü gibi, belki doğuştan Zerdüşt bir Yazdlı'ya- benzediği söylenebilir. Ama yazarın bir hayal ürünü olmadığına dair şu var: Burton gerçekten Mekke'ye hac yolculuğuna çıktığına göre, *Kaside*'nin yazarı kesinlikle bir hacıydı.

Özellikle Aydınlanmadan itibaren, Avrupa kozmopolitizminin bir niteliği de kuşkusuz, diğer yörelerin sanat ve edebiyatını kavramaya açık olmak ve başka yerlerdeki yaşamlara alabildiğine ilgi duymaktı. Bu özellik, kitabm önsözünde kozmopolitizmin ikinci ilmeği dediğim şeyin bir yansımasıdır: İnsanların farklı olduğunun ve birbirimizin farklılıklarından çok şey öğrenebileceğimizin kabul edilmesi. Almanya'da Goethe'nin şair olarak kariyeri 1780'lerin sonunda yazdığı *Roma Ağıtları*'ndan 1819'da yazdığı son büyük şiir kitabı olan *Batı-Doğu Divanı*'na uzanır. Bu sonuncusunu Goethe 14. yüzyıl Acem şairi Hafız'ın (Sir Richard Burton'un şüphesiz dikkat çekmiş olabileceği gibi, son derece sevilen bir kaside yazarıdır) külliyatından esinlenerek kaleme almıştır. 18. yüzyıl Edinburgh'unda ise David Hume Çin'in, Fars'ın, Türkiye'nin ve Mısır'ın adetlerini incelemek için gezginlerin öykülerini satır satır taramıştır. Yine biraz daha öncesinde, Manş Denizi'nin karşı yakasında, Bordo'da Montesquieu'nun kaleme aldığı ve 1748'de Cenevre'de adsız olarak yayımlanan *Yasaların Ruhu* adlı anıtsal yapıt, Endonezya'dan Laponya'ya, Brezilya'dan Hindistan'a, Mısır'dan Japonya'ya anekdotlarla doludur. Ve Montesquieu'nun kendi ülkesinin zekice bir hicvi olan daha önceki *Fars Mektupları* adlı eseri ise bir Müslümanın karnından konuşması şeklindedir. Burton'un şairi de çoğu kez Burton adına konuşuyor gibidir: Bilimsel eğilimin bir agnostiği, dünya dinlerinin engin bilgisine sahip ve hepsini tarafsızca değerlendiren birisi olarak.

Tüm İnançlar yanlıştır, tüm İnançlar doğru:
Hakikat ise, paramparça aynadır dağılan
Sayısız parçaya; her kişi inanır
Kendi küçük parçasının kapsadığına bütünü.

Burton'un dünyanın her köşesinden dinleri, edebiyatları ve gelenekleri oburca özümsemesi, onun insan yaratıcılığının geniş yelpazesi ve yaşam ve düşünce tarzlarımızın çeşitliliği karşısında büyülenmiş olduğunu gösteriyor. Asla tarafsız olmak gibi bir iddia taşımamakla birlikte, bu bilgi onu, dünyayı içinde yetiştiği koşulların çok uzağındaki perspektiflerden görebildiği bir noktaya getirdi. Dünyaya kozmopolit bir açıklıkla yaklaşmak ile araştırmanız sırasında bulduğunuz seçenekler arasından bir tercih yapmak tamamen tutarlı şeylerdir. Burton'un İngiliz çağdaşları bazen onun İslama, içinde yetiştiği Hıristiyanlıktan daha fazla saygı gösterdiğini düşünürlerdi: Her ne kadar karısı onun Katolikliğe geçtiğine inandıysa da, bence, W.H. Wilkins'in *Isabel Lady Burton'un Aşkı* adlı kitabında yazdığı gibi, onun "Müslümanlar arasında bir Müslüman, Mormonlar arasında bir Mormon, Safeviler arasında bir Sufi[6] ve Katolikler arasında bir Katolik" olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Burton bu konuda arayış içindeki seyyahların uzun listesinde yer alır. Menelaos, karısı Helen'in kaçırılmasının Truva Savaşının gerekçesi olması nedeniyle ünlü olmuş olabilir; ama Homeros'un eserinde o, yurdundan uzaklarda

Kıbrıs, Fenike, Mısır ve daha uzaklarda
Güneş yanığı ırklar arasında.
Sidon'un ve Arabistan'ın insanını gördüm
Ve Libya'nın da...

diye övünür. Buralarda koyunların doğurganlığı sayesinde "ne adam, ne şef, ne de çoban / ne kuzu, ne peynir, ne de süt için açlık çeker / yıl boyu sağılma zamanında hep taze koyunlar vardır."[7] *İlyada*'dan yüzyıllar sonra Herodot, Karun'un akıllı

6 *The Romance of Isabel Lady Burton*, der. W.H. Wilkins, cilt 2 (New York: Dodd Mead, 1897), s. 712.

7 Homer, *The Odyssey, çev. Robert Fitzgerald* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1998), s. 55.

Solon'u nasıl karşıladığını yazar: "Ey benim Atinalı dostum, bilgeliğinizi çok duydum, bilginin peşinden çok uzaklara seyahat ettiğinizi de. Size bir soru sorma arzuma karşı koyamıyorum: Gördüğünüz en mutlu adam kimdi?" ("Hiçbir ülke ihtiyacı olan her şeyi üretemez; nesi olursa olsun, mutlaka olmayan bir şeyi vardır" diye açıklar Solon cevabını verirken.)[8] Herodot'un kendisi şimdiki Assuan'a kadar gitmiş ve bizlere, ihtişamlı günleri iki yüzyıl daha gelmeyecek olan (dili henüz deşifre edilememiş) Meroë'yi anlatmıştı.

İnsan adet ve inançlarının çeşitliliğine böyle maruz kalmak, seyyahın kendi adet ve inançlarından kopmasını getirmez. Burton bunu yeterince açık şekilde gözler önüne seriyor. O hem çok az, hem de çok fazla muhafazakârdı. Şüphesiz, kendi toplumunun standart ırkçı önyargılarının birçoğu onda da vardı. Afrikalılara, Arapların ve çoğu Hintlinin altında yer vermişti ve bu son ikisi de medeni Avrupalıların altındaydı. *To the Gold Coast for Gold* (Altın İçin Altın Sahiline) adlı kitabının -1881 Kasımında başlayan Batı Afrika gezi notları- üçüncü bölümünde, gelişigüzel bir biçimde, "zencilerle aşırı melezleşmeden dolayı"[9] Madeira kanının "kirlendiğinden" söz eder. 1858'de *Blackwood Edinburgh Magazine*'ye Doğu Afrika'ya yaptığı bir geziyi anlatırken pek hoş olmayan konu dışı benzeri sözler söyler: "Zenci ırkının çenesi çok düşük." "Bir Swahili bile bazen doğruyu söyler." "Wazira bizim üçkâğıtçımız, Afrika kurnazlığının her türlü tuhaflığı onda var." Bir ara, "Mombas tepelerinin Wanika'sını veya çöl insanlarını" uzun uzun tasvir etmeye başlar: "Onlardaki varsa yoksa karmaşa. Çocukluklarındaki kapasitesizliğe bir de yaşlılığın kalın kafalılığı ekleniyor." Dinleri ise "çocukluğumuzun boş dehşetlerinin vahşice sistemleştirilmesinden ibaret."[10]

---

8 Herodot, *The Histories*, çev. Aubrey de Selincourt, (Londra: Penguin, 1996), s. 12, 14.

9 Richard F. Burton, *To the Gold Coast for Gold* (Londra: Chatto and Windus, 1883) s. 59.

10 *Blackwood's Edinburgh Magazine 83* (Şubat 1858): 222; (Mart 1858): 276, 289; (Şubat 1858): 220.

Burton'un saygısızlığı koyu tenli ırklarla da sınırlı değildi; kozmopolitliğin ve insan sevmemenin garip bir karışımıydı kendisi. 1860 yılının yazında Kuzey Amerika'nın bir ucundan diğerine yaptığı seyahat sırasında, *The City of Saints and across the Rocky Mountains to California* (Azizler Şehri ve Rocky Dağları'ndan Kaliforniya 'ya) adlı kitabmda naklettiği gibi; İrlandalılara duyduğu düşmanlığı dile getirir ("Akşamın dokuzunda sahile ulaştığımızda, tek bir İrlandalının bile olmadığını görünce mutluluktan uçtuk"), Fransız-Kanadalılara karşı kendini beğenmişliğini sergiler ("kaytarmaya çok meraklı... Garip bir grup"), Pawnee Kızılderililerine karşı güvensizliğini gösterir ("Pawneeler de Afrikalılar gibi uykudaki misafirlerinin boğazını keserler"), ve Amerikan Kara Kuvvetlerinin üniformasıyla hafiften dalga geçer ("Birleşik Devletler, yönetim şekillerinde olduğu gibi, askerin giysisinde de ahlaken imkânsız olana kalkışmış"). Yine de, *The City of the Saints*'de[11] "Mormonluğa karşı duygusal itirazlara" verdiği sayfalar dolusu bitmez tükenmez cevaplarda olduğu gibi, hor görülen insanlara şık bir savunma sağlamaya da yatkındır. Ama hala, Burton'un, önsözde kozmopolitizmin ilk ilmeği dediğim şeyi -her bir insan için yükümlülüğümüz olduğunu kavramak- hayatında ciddiye aldığını gösteren pek az şey vardır. Yazılarında defalarca, insan ıstırabını azaltmaya müdahale edecek olasılıkların geçip gitmesine göz yumar: Sadece kaydeder, bazen mizahla, nadiren öfkeyle. Bavullarını Kara Kıtaya taşımak için işçilere ihtiyaç duyduğunda, hiç tereddüt etmeden köle satın alır.

O halde, önyargmın sadece cehaletten kaynaklandığını, samimiyetin dostluğu yeşerteceğini hayal edenler için Burton kapı gibi bir tekziptir. Diğer toplumların tarzlarını benimsemek bir yana, onaylamadan bile onlarla gerçekten haşır neşir olabilirsiniz. Her ne kadar Burton'un *Kaside*'si, geç dönem Viktoryen İngiltere'sindeki eğitimli üst sınıf arasmda yaygın olan bir tür spiritüalizmi yansıtıyorsa da, parçalanmış ayna imajı -her kı-

11 Richard F. Burton, *The City of the Saints and across the Rocky Mountains to California* (New York: Harper and Brothers, 1862), s. 38, 152, 36, 446, 404-10.

rık parçanın karmaşık hakikatin bir bölümünü kendi açısından yansıtması- Burton'un birçok insanın ve yerin felsefesine ve adetlerine uzun zaman maruz kalmasının sonucunu ifade ediyor sanki: Hakikâtin parçalarını her yerde (çok fazla hatayla birlikte) bulur, tamamını hiçbir yerde bulamazsınız. Kendisi, en derin hatanın, kendi kırık ayna parçanızın bütünü yansıtabileceğini düşünmeniz olduğuna inanıyordu.

Aynanın Ötesinde

Bu düşünceye bir dur diyebilsek hayat çok daha kolay olacak. Diğer her tarafta biraz iç-görü, kendimizde biraz hata olduğunu kabul edebiliriz. Fakat hakikatin *bu* kez nerede olduğuna karar vermeye çalışırken bunun bize bir yararı olmaz. Bu tür bir anlaşmazlık çoğunlukla dini uygulamalar çerçevesinde ortaya çıkar. O halde bu uygulamalardan birini düşünmeye başlamama izin verin: Aslında, Richard Burton'un yazdığı, herkesin çok iyi bildiği biri bu.

Müslümanların çoğu Mekke'ye gitmeleri gerektiğini düşünür –imkânınız varsa hac ziyaretini yapmak, Allah'a olan inanç, zekât, oruç ve namazla birlikte İslamın beş şartından biridir. Yaklaşık bir buçuk milyon Müslüman bu yolculuğu her yıl yapar. Öte yandan, eğer Müslüman değilseniz, Muhammet'in peygamber olduğunu kabul etmez, böylece muhtemelen hacca gitmeniz gerektiğini düşünmezsiniz. Aslında inanmayanların gitmesi hoş karşılanmayacağı için, belki de yapmamız gereken uzak durmaktır: Mekke yolundaki bir gümrük kulübesinde "MÜSLÜMAN OLMAYAN GİREMEZ" diyen faydalı bir tabela vardır.

Şimdi, ilk bakışta bu, görevlerimizin konumumuza bağlı olduğu durumlardan birine benzetilebilir. Eşinize sadık olmalısınız, tamam, bunu kabul edebilirim, ama *ben* sizin eşinize sadık olmak zorunda değilim. (Aslında, olmazsam daha iyi olur!) Aynı ruh hali içinde birisi de "Müslümanlar Mekke'ye gitmeli, Katolikler de kilise ayinine" diyebilir. Gerçi Müslüman değilse-

niz, Müslümanların Mekke'ye gitmeleri gerektiği aslında aklınıza bile gelmez; aynı şekilde eğer bir *Müslüman'sanız* herhangi birinin, hatta bir Katolik'in bile kilise ayinine gitme görevi olduğunu düşünmezsiniz. Diğer taraftan, şu ya da bu tür bir çapkın -ya da 1960'larda patlak veren serbest aşk deneylerinden birinden arta kalan ender kişilerden- değilseniz eğer, büyük olasılıkla evli çiftlerin eşlerine bağlılık yeminlerini tutmaları gerektiğini düşünürsünüz.

Açıkçası, Müslümanlar hacca gitmeleri gerektiğine *inanırlar*, Katolikler kilise ayinine gitmeleri gerektiğine. Fakat bu eylemlere anlam yükleyecek inançlardan mahrumsanız, belki de böyle düşünen insanların yanlış yaptığını düşünürsünüz. Muhammet ya peygamberdi ya da değildi. Kuran ya son kutsal kitaptır ya da değildir. Eğer *O* değildiyse ve *kitap* da değilse, o zaman Müslümanlar yanılıyorlar. (Aynısı bire bir kilise ayini için de geçerli.) Tabii herhalde insanların Mekke'ye gitmesinden bir zarar geleceğini düşünmüyorsunuzdur. Onlar gitmenin doğru olduğuna inanıyorlar. Biz inanmıyoruz. Gerçi yanlış olduğuna da inanmıyoruz. Doğrusu, dürüstlüğün önemli olduğunu düşündüğümüze -inançlarımızla yaşamak önemli olduğuna- ve bu durumda vicdanın emrettiği şeyi yapmakta hiçbir beis olmadığına göre, belki de gitmek için çaba harcamaları iyidir.

Bununla birlikte, ısrarla şunu söylemek lazım ki, Müslümanların bu sebepten Mekke'ye gitmeleri gerektiğini söylemek Müslümanlarla aynı fikirde olmak demek değil, *farklı* bir sebeple yapacakları bir şey için onlara *bizim* gerekçemizi belirtmektir. Bunun neden önemli olduğunu görmenin bir yolu şunu kendinize hatırlatmaktır: "Elbette gitmek için bir nedenin var: Çünkü gitmen gerektiğini düşünüyorsun, üstelik zararlı olmadıkça, insanlar vicdanlarının sesini dinlemeliler" dediğinizde, özsaygılı hiçbir Müslüman, bırakın ona saygı duyduğunuzu, kendisinin hacca gitme nedenini anladığınızı bile düşünmeyecektir. Çünkü Müslümanların düşüncesi bu değildir. Onların düşüncesi, Allah kutsal Kuran yoluyla emrettiği için hacca gitmeleri gerektiğidir. Ve *bu* iddia, sizin hiçbir şekilde kabul etmediğiniz bir iddiadır.

Ancak bu, birbirimizle geçinebilmemiz için çözülmesi gereken bir anlaşmazlık değildir. Teoloji konusunda onlarla her zaman aynı fikirde olmasam da Katolikler ve Müslümanlarla çok yakın dost olabilirim (öyleyim de!). Mekke'ye hacca gidenlere kızmak için, İskoçya'da golf oynamaya veya Milano'ya opera dinlemeye gitmeyi seçenleri kıskanmak için olduğundan daha fazla bir nedenim yok. Benim yapacağım şeyler değil bunlar, ama hey, canın neyi istiyorsa sen onu yap!

Yine de bu "yaşa ve yaşat" tavrı herkes tarafından paylaşılmaz: Bazı insanlar gerçek Tanrı'dan başka herhangi birine ibadet etmeyi putperestlik, bizzat ilahi yasaya karşı saldırı sayarlar; Allah'ın, Hıristiyanların ibadet ettikleri İbrahim, İshak ve Yakup'un Tanrısı olmadığını düşünen bazı Hıristiyanlar vardır. Kimi Müslümanlar (tıpkı üniteryenler gibi) Üçlü Birliğe inanışın İslamın tek bir Tanrıya ibadet etmemiz gerektiği emrine uygun olup olmadığı konusunda endişe duyarlar. Ve bu olasılık dikkatimizi ikinci bir tür anlaşmazlığa yöneltir.

Zira, dini uygulamaların ahlaki kayıtsızlıklarıyla değil, hakikaten yanlış oldukları için bizi çarptığı durumlar vardır. Bu kitabın okurlarının, zinaya karşı doğru tepkinin, bunu yapanları dini bir mahkeme önüne çıkartmak ve mahkûm oldukları takdirde her ikisini de taşlayarak öldürecek bir kalabalığı örgütlemek olduğunu düşünmeleri pek olası değildir. Siz ve ben (söylemek gerekir ki, pek çok Müslüman da) bir insanın bu şekilde taşlanarak öldürülmesi düşüncesi karşısında şüphesiz dehşete düşeriz. Yine de dünya üzerindeki pek çok insan İslam dininin yasası olan şeriatın bunu gerektirdiğini düşünmektedir. Ya da, Burton'un Araplar ve Doğu Afrikalılar arasında belgelediği, genellikle kadın sünneti dediğimiz ve birçok bölgede hala yaygın olan uygulamayı ele alalım (Burton'a göre, onlar kadınların cinsel arzusunun erkeklerden çok daha fazla olduğu görüşündedir). Çoğunlukla bununla da hemfikir değilizdir. Bu gibi anlaşmazlıklar toplumların kendi içlerinde bile gayet olağandır. Eğer kürtaj olmak niyetindeyseniz ve *siz* bunu ahlaken gerçekten izin verilebilir görürken, *ben* masum bir bebeği öldürdüğünüzü düşünüyorsam, "Pekala, git ne yaparsan yap" diyemem, değil mi?

Burada eğilim hemen bu tür çatışmalara hakemlik yapacak bir kural kitabı aramaktır -ama bu kez de bu kural kitabıyla hemfikir olmak gerekir. Hemfikir de olsanız, daha sonra araştıracağım nedenlerden kuralların uygulamalarıyla fikir birliği içinde olmanız için hiçbir sebep yoktur. Eskiden beri çok çekici bir seçenek daha vardır. Diyelim bütün olgular üzerinde anlaşmaya vardınız, benim açımdan yapılması ahlaken doğru olan, sizin açınızdan yapılması ahlaken doğru olandan farklıdır. Burton, otuz dokuz dile hâkimiyetiyle, değişik kültürlere sızma -"yerelleşme" ve bunu tekrar tekrar yapma- yeteneği konusunda tam bir hilkat garibesiydi. Ama çoğumuzda bu yetenek bir nebze vardır: Tam olarak kendimizin olmayan değerlerin cazibesine kapılabiliriz sıklıkla. O halde, iş ahlaka gelip dayandığında, belki de tek bir hakikat yoktur. Bu durumda, bir tane parçalanmış ayna yoktur; birçok ayna, birçok ahlaki hakikat vardır ve yapabileceğimiz, olsa olsa farklı olmayı kabul etmektir. Burton'un Hacı Abdü'sünün şu sözlerini hatırlayın:

İyi yoktur, Kötü yoktur;
bunlar fani arzunun hevesleri olmalı.

Haklı mıydı?

2. BÖLÜM

POZİTİVİZMDEN KAÇIŞ

Profesyonel Görecilik

Kültürel antropologlar diğer kültürlerin coşkulu hayranıdır. Sonuçta, bu onların işidir. Bir zamanlar, çok da eski olmayan bir tarihte, dünyadaki herkesin radyo dinleme mesafesine girmesinden, Michael Jackson'un İç Moğolistan steplerinde ünlenmesinden ve Pele'nin Kongo nehri kıyılarında tanınmasından önce, bir antropolog Avrupa'dan ya da Kuzey Amerika'dan yola çıkıp daha önce "beyaz adamın" hiç ayak basmadığı yerlere gidebilirdi. İşte orada, etnografyanın sıfır noktasında, karşılaşmanın ilk anında, tamamen bilinmeyen insanlarla yüz yüze gelebilirdi. O insanların tanrıları, yiyecekleri, dilleri, dansları, müzikleri, oyma eserleri, ilaçları, aile yaşantıları, savaş ve barış törenleri, şakaları ve çocuklarına anlattıkları öyküler: Hepsi harikulade, büyüleyici tuhaflıkta olabilirdi. Etnograflar yağmur ormanlarında, çölde veya tundrada, yüksek ateşle ya da soğuktan donmamak için savaşırken ve doğal olarak aynı kendileri gibi, onları görünce şaşkınlıktan kafası karışan insanları anlamaya çalışırken, bir yandan da yalnızlıkla mücadele ettikleri upuzun günler, zorlu geceler geçirirlerdi. Ve "medeniyetten" birkaç yıl uzak kaldıktan sonra (müze için çanak çömlek, oyma eserler veya

silahların yanı sıra), içinde kültürlerin nasıl bağdaştığını anlatan bir öykünün de olduğu, oradaki yabancılara ait notlarla geri dönerlerdi.

Tüm bunların kayda değer olabilmesi için öykü haber niteliğinde olmalıydı. Bu yüzden antropologlar doğal olarak çoğu zaman, tek cümlelik özeti "Bize oldukça benziyorlar" olan bir raporla geri gelmezlerdi. Ama gene de benziyor olmalıydılar. Sonuçta, çoğunun tanrıları, yiyeceği, dili, dansı, müziği, oyma eserleri, ilaçları, aile yaşamları, törenleri, şakaları ve çocuk öyküleri vardı. Gülerler, uyurlar, sevişirler, çocukları olur, ağlarlar ve sonunda ölürlerdi. Neticede kendisi de bir insan olan bu yabancının, bu antropoloğun, onların dillerini, dinlerini, adetlerini -toplumdaki yetişkin bir üyenin ancak birkaç on yılda geliştirdiği şeyleri- öğrenirken bir iki yıl içinde ilerleme kaydetmesi mümkündü. Bu benzerlikler olmadan, kültürel antropoloji nasıl mümkün olabilirdi?

Şimdi siz belki de, meslek yaşamları diğer insanlara yönelik entelektüel bir merakla başlayan antropologların ister istemez kozmopolit olduklarını düşünürsünüz. Ama öyle değildir. Yabancılara ilişkin kozmopolit bir merakı mecburiyetten paylaşsa bile, birçok antropolog evrensel ahlak sözlerine inanmazken, bizi diğer toplumların yaşamlarına karışmamaya ikna etmek için epey zaman harcar; eğer bir sorumluluğumuz varsa, onun da bu insanları tamamen kendi hallerine terk etmek olduğunu düşünürler.

Dışarıdan müdahale konusundaki bu kuşkuculuğun sebebi sadece tarihidir. Geçmişteki pek çok iyi niyetli dışarıdan müdahale eski yaşam tarzlarını, yerine daha iyilerini koyamadan neredeyse çökertmiştir ve elbette bu müdahalelerin çoğunun kaynağında da pek iyi niyet yatmıyordu. İmparatorluğun tarihinde -Pers, Makedon, Roma, Moğol, Hun, Osmanlı, Hollanda, Fransız, İngiliz, Amerikan- pek çok mutsuz an vardır. Ancak, antropologların kuşkuculuğunun daha kapsamlı nedenleri vardır. Bizler gibi dışarıdan bakanların diğer toplumların zaafları

dediği şeyler, o insanların arasında yaşamış olan etnografa çok daha fazla anlam ifade eder. Sonuçta etnograf "kendi" insanlarını anlamak için yola çıkmıştır. *"Tout comprendre, c'est tout pardonner"* (Herkesi anlamak herkesi affetmektir), bu eski özdeyişte biraz şeytanlık olsa da, samimi insani eğilimini yansıtır. Bir kez anladık mı, genellikle affederiz zaten. Sonuç olarak antropologlar birçok dış müdahaleyi cahilce ve bilgisizce bulma eğilimindedir. Biz kadın sünnetini ya da antropologların tercih ettiği deyişle, kadın cinsel organı kesmeyi kadınların cinsel zevkini tümüyle yok eden iğrenç bir sakatlama olarak düşünürüz. Onlarsa, bu töreyi dört gözle bekleyen, cesaret gösterisinde bulunmak için bunu fırsat bilen, cinsel organın bu şekilde daha güzel göründüğünü söyleyen ve cinsel ilişkiden müthiş zevk aldıklarında ısrar eden genç kadınlar tanırlar. Aynı zamanda bizim toplumumuzun -dövmeden kulak (ve şimdi de dil, burun ve göbek) delmeye, erkek sünnetine ve estetik cerrahiyle göğüs büyütmeye kadar- her türlü fiziksel değişikliği teşvik ettiğine ve bütün bedensel değişiklikler gibi bunların da her birinin bazı tıbbi riskleri olduğuna işaret edeceklerdir. Kadın cinsel organı kesmenin iddia edilen tıbbi risklerinin- iz bırakma, kısırlığa yol açan enfeksiyonlar, ölümcül kan zehirlenmesi- aşırı derecede abartıldığını, bu iddianın amacının belki de sadece alışılmamış bir uygulamayı iğrenç bulmamız için bahane yaratmak olduğunu söyleyeceklerdir. Antropologlar, bizden farklı olarak, saha çalışmasının entelektüel disiplini içinde yabancılarla iç içe yaşadıkları için, kökenlerindeki önyargılardan kurtulduklarını düşünürler. İçlerinden birçoğu "doğru" ve "yanlış" gibi sözcüklerin sadece belirli adetlere, geleneklere, kültürlere göre bir anlamı olduğunu düşünmeye eğilimlidir.

Ahlaki taleplerin sadece yerel tercihleri yansıttığı şeklindeki temel kuşku çok eskidir. Herodot'un *Herodot Tarihi*'nin üçüncü kitabında, Darius;

> Pers kralıydı, o esnada sarayında bulunan Yunanlıları topladı ve onlara babalarının ölü bedenlerini yemeleri karşılığında ne istediklerini sordu. Dünyanın servetini de önlerine koysa bunu yapma-

yacakları cevabını verdiler. Daha sonra, Yunanlıların yanında ve anlamaları için bir tercüman aracılığıyla, ebeveynlerinin ölülerini gerçekten yiyen Callatiae denen bir kabileden bazı Hintlilere, onları yakmalarının karşılığında ne istediklerini sordu. Dehşet çığlıkları atarak böylesi korkunç bir şeyi bir daha ağzına bile almamasını söylediler. Bununla, geleneğin nelere kadir olduğunu görebilirsiniz ve düşünceme göre Pindar ona "herkesin kralı" demekte haklıydı. [12]

Tolstoy'un öykülerinden biri, Rus bir subaya halkının geleneksel bir özdeyişinden söz eden Hacı Murat adındaki Çeçen savaş beyi hakkındadır: "'Bir köpek bir eşeğe birlikte yemek yemeyi teklif ederek ona et vermiş, eşek de köpeği davet ettiğinde ona saman vermiş, ikisi de aç kalmışlar.' Rus gülümsemiş. 'Her insan kendi âdetini iyi bulur.'"[13]

Şüphesiz etnografik eğilimlerin, kendi nefretlerimiz ve tabularımız üzerine durup düşünmemiz için faydalı bir yanı vardır. 1906 tasiği *Folkways*'de antropolog William G. Sumner, Avrupalıların yamyamlığı tiksindirici bulmalarına şaşıran Amazon'daki Miranhas'ların reisinden söz eder: "Bu tamamen bir alışkanlık meselesidir. Bir düşman öldürdüğümde, ziyan olacağına oturup onu yerim. Büyük av nadirdir, çünkü o kaplumbağalar gibi yumurtlamaz. Kötü olan yem olmak değil, ölümdür."[14] "Etnosentrik" terimini ilk getiren Sumner yamyamlığı öneriyor değildi. Ama reisin bu açıklamasını da kesinlikle anlayışla karşılıyordu: *Chacun à son goût* (Herkesin ağız tadı farklıdır).

Veya Burton'un hayali Sufi'sinin sözleriyle,

Ne verirse bana mutluluk ona derim "iyi"dir
Zarar vereni, acıtanı tutarım "kötü"yle bir;
Yerine göre farklıdır, ırkına göre değişir
Ve Zamanın geniş sürecinde
Her Zaaf bir Fazilet tacı kazanır
Her İyi, Günah ya da Suç diye yasaklanır.

---

12 Herodot, *The Histories*, çev. Aubrey de Selincourt, (Londra: Penguin, 1996), s. 169.

13 Leo Tolstoy'un *Master and Man and Other Stories* adlı eserindeki "Hacı Murat," çev. Paul Foote (Londra: Penguin, 1977), s. 240.

14 William G. Sumner, *Folkways* (Boston: Atheneum Press, 1907), s. 331.

Ama göreciliğin modern doktrinleri -kültürel antropologların genelde abone oldukları yaklaşım- eski kuşkucu gelenekleri aşmaktadır. Kolay kolay vazgeçilmeyen, doğru ya da yanlış olarak algıladıklarımızın çoğunun sadece yerel adet meselesi olduğu kuşkusu, modern çağda pekişerek nesnel ahlaki "hakikatlerin" kavramsal bir hatadan başka bir şey olmadığını söyleyen bilimsel bir kesinlik halini almıştır.

Değerin Sürgünü

Modern göreciliği haklı çıkartan şey, *olgular* ile *değerler* arasında keskin bir ayrım yapan bilimsel dünya görüşüdür. John Maynard Keynes sağduyulu konuştuğunu iddia edenlerin genellikle eski bir teorinin pençesinde olduklarını söylerdi. Şimdi ise sağduyu, olgular ile değerler arasındaki bu ayrımdadır, ancak bunun arkasında en az Aydınlanmanın ilk günlerine kadar giden felsefi bir teori vardır. Teorinin kökleri bir yerde, bir önceki bölümde çok çeşitli insan topluluklarına kozmopolit bir ilgi beslediğinden söz ettiğim, 18. yüzyıl İskoç felsefeci David Hume'ye kadar izlenebilir. Buna karşın, Hume'nin bu teoriyi onaylamış olduğundan (veya aslında icat etmiş olduğundan) şüpheliyim, fakat akılcı pozitivizm denen bir felsefe akımının 20. yüzyıldaki en parlak döneminde, buna çok benzer bir görüş kesinlikle çok yaygındı, bu yüzden ona pozitivizm diyeceğim. Bu resmi oluşturmak biraz zaman aldı, ama nihayet basitleştirilmiş son şekliyle işte burada.

Felsefi bir konumu kabaca açıklamak hiçbir zaman kolay değildir, bundan en az da bu konumu benimsemiş olanlar tatmin olur. O halde, ne kadar etkili olmuş olsa da, şu ya da bu filozofun görüşlerini değil, dünyaya ilişkin bir resmi nitelendirmeye çalıştığımı çok yalın ama etkileyici bir şekilde ortaya koymalıyım. Bu, son birkaç yüzyıldır Batıdaki birçok filozof tarafından geliştirilmiş ve şimdi medeniyetimizin eğitilmiş sağduyusunda, onun bir aşikâr hakikatler kümesi olmayıp bir resim *olduğuna* insanları ikna etmenin çok zor olacağı kadar, iyice yer etmiş bir

resimdir. Bu resim dünyayı anlamamıza engel teşkil etmemiş olsaydı, o zaman bunun pek bir önemi olmazdı. Ama göreceğimiz gibi, pozitivist bir resim engel oluşturabilir; özellikle de insanları kültürler arası karşılıklı anlayışın önündeki engellerin bazılarını abartmaya, bazılarını da küçümsemeye yönelttiğinde, Kozmopolit projenin önüne sıklıkla bir engel olarak çıkar.

Pozitivizme göre; insanların eylemlerini belirleyen temelden farklı iki tür psikolojik hal vardır. İnançların -birinci tür- dünyanın nasıl olduğunu yansıttığı kabul edilir. Arzular ise, tam tersine, dünyanın nasıl olmasını istediğimizi yansıtır. Filozof Elizabeth Anscombe'nin bir zamanlar öne sürdüğü gibi, inanç ve arzuların "uygunluk yönleri" farklı farklıdır: İnançlar dünyaya uygun olmalıdır; dünya arzulara uygun olmalıdır. O halde inançlar doğru da olabilir yanlış da, mantıklı da saçma da. Öte yandan, arzular ya tatmin olur ya da olmaz.

İnançların kanıt temelinde oluşması gerekir, hangi kanıt temelinde neye inanmanın mantıklı olduğunu belirleyen mantıklı düşünme ilkeleri vardır. Arzular sadece bize ilişkin olgulardır. Aslında daha eski felsefe dilinde olsaydı, bu arzular, acısını çektiğiniz veya maruz kaldığınız bir şey anlamındaki, Latince kökten gelen (İsa'nın Tutkusu'ndan söz ederken anlamı hala bize bırakılan) bir sözcükle "tutku" (*passion*) olarak adlandırılırdı. Tutkular, öylesine duyulan şeyler olduğu için hangisinin doğru olduğunu belirleyecek bir kanıt yoktur. Aslında bütün arzular tamamen zevk meselesidir ve dedikleri gibi, onların muhasebesi olmaz. Eyleme geçtiğimizde, arzularımıza nasıl ulaşacağımızı belirlemek için dünyaya dair inançlarımızı kullanırız. Hume'nin pek güzel söylediği gibi, akıl "tutkuların kölesidir." Eğer tutkumuz elmalaraysa, inancımız elmaların nerede olduğunu telkin ediyorsa oraya gideriz. Ve peşine düştüğümüz elmaları aramaya gittiğimizde, inançlarımızın doğru olup olmadığını anlarız.

İnançlar dünyaya ilişkin olduğu için ve dünya da tek olduğu için, inançlar doğru da olabilir, yanlış da; ve bizler diğer insanların inançlarını mantıksız oldukları için de eleştirebiliriz, sadece yanlış oldukları için de. Ama arzular bu anlamda doğru ya

da yanlış olamazlar. Arzular kesinlikle dünyaya verilen tepkiler değildir; onlar dünyayı değiştirmeyi hedeflerler, nasıl olduğunu yansıtmazlar.

Bu hikâyede bir karışıklık var, çünkü genellikle arzularımıza, tabiri caizse, giydirilmiş inançlar vardır. Ben de, sizin gibi, param olsun isterim; ama sadece bana sağlayacağı şeyler için. Eğer paranın istediğim şeyleri sağlayacağına inanmasaydım, onu artık istemezdim. O halde paraya olan arzum (eğer bir itirazınız yoksa, buna tutku dememeyi tercih ederim) *şarta bağlıdır*, eğer paranın bana sadece aşkı değil (bunu gittiğim ilk Beatles konserinden beri biliyorum) -bir kıyamet senaryosunda olabileceği gibi- hiçbir şeyi satın alamayacağını keşfetseydim, paraya olan arzum yok olurdu. Şarta bağlı arzular, bu şekilde, altlarında yatan inançları eleştirmek yoluyla mantıksal olarak eleştirilebilirler. Bir elma istiyorum. Siz bana alerjik olduğumu ve elmanın beni hasta edeceğini söylüyorsunuz. Ben de: O leziz tadı tattıktan sonra hasta olmak umurumda değil, diyorum. Siz bana bu elmanın tadının iyi olmadığını söylüyorsunuz. Ben: Tadı iyi olan bir şey bul bana o zaman, diyorum. Siz: O nefasetteki şey seni öldürür, diyorsunuz. Ben: Varsın öldürsün. Buna değer. Mutlu ölürüm, diyorum. Görünen o ki dünyadaki hiçbir güç beni o lezzeti istemekten alıkoyamıyor. Pozitivist resimde arzuların eleştirilebileceği tek yol budur; varsaydıkları inançları eleştirmek. Şarta bağlı unsuru arzunun belirlenmesinden çekip aldığınızda geriye belki *temel arzular* diyebileceğimiz şey kalır. Ve temel arzular dünyanın nasıl olduğu konusunda *hiçbir* varsayıma dayanmadığı için, onları dünyayı yanlış ele aldıkları için eleştiremezsiniz. Böylece temel mesele değişmeden kalır.

Hume ünlü bir paragrafında, işlerin nasıl olduğu yargısıyla nasıl olması gerektiği yargısı arasında bir ayrım yapar. Normatif yargılar doğal olarak insanın ne düşünmesi, ne yapması veya hissetmesi gerektiğine dair görüşlerle birlikte gelir. Ve pozitivist resmin kısmen Hume'ci olduğu sık sık düşünülür, çünkü Hume, "olan" ile "olması gereken" arasındaki farkın, kendi deyişiyle, "en son tahlilde" olduğunda ısrar etmişti. Ar-

zular gibi, *olması gerekenler* de -olan bir yerde *olmadığı için*- içkin olarak eylem kılavuzudur. Ve böylece şu bildik slogandaki gibi, "olandan, olması gerekeni çıkartamazsınız." Ama çoğunlukla olandan olması gerekene yönelmeye eğilimli olduğumuz için, bu adımın, filozofların caiz olmadığını düşündüğü birçok adım gibi, küçümseyici bir adı vardır: Ona *doğalcı hata* diyoruz.

İnançların ve arzuların eylemdeki işleyiş tarzları arasındaki böylesi bir ayrım, insanın nasıl işlediğine ilişkin resmin kilit noktasıdır. Arzular -ya da daha kesin olarak, temel arzular -hedeflediğimiz amaçları belirler; inançlar onlara ulaşmanın araçlarını belirler. Bu arzular yanlış veya doğru olamayacağına göre, siz sadece insanların benimsediği araçları eleştirebilirsiniz, sonuçları değil. Son olarak da, pozitivist, inançların olgularla amaçladığı hakikatleri saptar. Bir şeye inanıyorsanız ve inancınız doğruysa, o zaman inancınız dünyadaki olgulardan bir tanesini doğru kavramış olur.

Pozitivist görüşe göre olgular bunlarsa, o zaman değerler nelerdir? Açıkçası, bir pozitivistin değerlerin olmadığını düşündüğünü söyleyebilirsiniz. En azından dünyada. "Dünya" demişti genç Ludwig Wittgenstein, "olguların toplamıdır." Kaldı ki, siz dünyanın herhangi bir yerinde hiçbir değer gördünüz mü? Düşünür John L. Mackie'nin hep ileri sürdüğü gibi, değerler var olsalardı tabii, çok tuhaf varlıklar olurlardı. ("Acayip" sözcüğünü kullanmıştı; dünyada gerçekten herhangi bir değer yoktur derken, kanıtı "acayiplikten çıkan kanıt" idi.) Dünya bizi *şeylere* inanmaya zorlayabilir, zira inanmazsak, nasıl olsa yolumuza çıkacak, bize toslayacaklardır. Ama gerçeklik bizi hiçbir şeyi arzulamaya zorlayamaz. Kaldı ki, temel bir arzunun yanlışlığını görmek için insan dünyada nereye bakabilir ki? Hangi bilim dalı bunu kanıtlayabilir? Bilim bir şeyi neden arzuladığınızı belki açıklayabilir, ama sizin onu arzulamanız -veya arzulamamanız- gerektiğini açıklayamaz.

O halde, değerlerden söz etmek aslında arzularımızdan emin olarak söz etmenin bir şeklidir. Hangileri mi? Eh, birbirimizle tartışırken evrensel değerler dediğimiz şeye -sanatın, demokra-

sinin veya felsefenin değeri- başvurursak herkesin istemesini istediğimiz şeylerden konuşuyor oluruz. Eğer sanatla ilgilenmek değerliyse, o zaman aşağı yukarı herkesin bu deneyimi yaşamasını isteriz. Demokrasinin değerli olduğuna inanırsak, o zaman gene kabaca, herkesin demokrasi içinde yaşamasını isteriz. Söz gelişi, herkesin X'i istemesini isteyen birisi, "X'in değerli olduğuna inanır," fakat bu aslında gene de sadece karmaşık bir arzudan söz etmenin bir yoludur. Ve gene, bazı değerler belirli olgular üzerinde var olacaklardır. Herkesin daha sağlıklı olmasını istediğim için dünya çapındaki çiçek aşısı kampanyasını değerli bulabilirim -ama çiçek hastalığının kökünün kuruduğunu öğrendikten sonra bu "değerden" vazgeçerim. Bununla birlikte, eğer bir değer şarta bağlı olmayan arzuları yansıtıyorsa, temel arzular eleştirilemediği için değerler de eleştirilemez. İyiliğe değer veriyorum. İyi olmak istiyorum. Kendimin iyi olmayı istemesini istiyorum. Hepinizin iyi olmayı istemenizi istiyorum. Aslına bakarsanız ben *sizin* herkesin iyi olmak istemesini istemenizi istiyorum. Ama bunu istemiyorum, zira tüm bu iyiliklerin başka bir şeye yol açacağına inanıyorum. Ben iyiliği aslen, kayıtsız şartsız değerli buluyorum. Bazı iyilik davranışlarının istemediğim etkileri olduğunu kanıtlasanız bile, bu beni bir değer olarak iyilikten vazgeçmeye ikna edemeyecektir. Bu bana sadece iyiliğin bazen değer verdiğim başka şeylerle çatışabileceğini gösterecektir.

Bunun gibi, herkeste olan bazı temel arzular olabilir. Böylece, herkesin değer verdiği şeyler olduğu ortaya çıkabilir. Bu değerler deneysel olarak evrensel olacaktır. Gene de, pozitivist bakış açısıyla, onların doğru olduğunu tespit edeceğimiz hiçbir mantıksal temel yoktur.

Kabataslak da olsa, eğer bütün bunların Batıda en azından son iki buçuk yüzyıldan beri aşırı derecede etkili olmuş bir felsefi görüşün, çiziktirme şeklinde de olsa, iyi bir versiyonu olduğunu kabul ederseniz, bu şekilde düşünmenin birçok sonucunun sağduyumuzun ayırt edilebilir parçaları olduğunu görürsünüz. Olgular vardır, değerler vardır. *Şah.* Değerlerden farklı olarak

olgular -inançları doğru veya yanlış yapan şeyler- dünyanın doğal sakinleridir, bilimcilerin inceleyebileceği veya bizim kendi aklımızla keşfe çıkacağımız şeylerdir. *Şah.* O halde, eğer diğer yerlerdeki insanların buradakilerden farklı temel arzuları varsa -ve böylece farklı değerleri de- bu akılcı biçimde eleştirebileceğimiz bir şey değildir. Ve eğer hiçbir akıl çağrısı bunu düzeltemezse, o zaman zihinlerini değiştirmeye çalışmanın akıldan farklı bir şeye başvurmayı içermesi gerekir: Yani özetle, akıldışı bir şeye. Temel değerler konusunda göreciliğe alternatif yok gibidir. *Şah mat.*

İnsan aklının bu resmi size ne kadar makul geliyor bilmiyorum, fakat bu şekilde akıl yürütme başka kültürlerden pek çok araştırmacının hayal gücünü avucunun içine aldı. Büyük antropolog Melville Herskovits işte bu nedenle bir zamanlar, "Kültürler arasında yargıda bulunma oyununu oynamanın hileli zardan başka hiçbir yolu yoktur"[15] diye yazmıştı. Gene de bunun birçoğumuzun inandığı şeylerle tutarsızlık içeren sonuçları vardır. Herkesin masum insanlara acı çektirmek istemesini isteyen bir zalimin, anlamsızca ıstırap çekme cezasını bir değer olarak algıladığını söyleyebiliriz. Bir yandan da onun hatalı olduğunu söylemek isteriz. Yargımızın *sadece* bizim arzularımızı ve zaliminkinin de kendisininkini yansıttığına ilişkin bu pozitivist görüşle yetinmeli miyiz?

Pozitivist Problemler

Pozitivizm eleştirmenlerinin bu tür meydan okumalara karşı önerdikleri çeşitli adımlar vardır. Birisi, tabiri caizse, saldırıya geçmektir. İnsanın işaret edemeyeceği pek çok olgu, elinde kanıtı olmayan birçok inanç vardır (tabii bu deneyimden, görmekten, duymaktan, tatmaktan, koklamaktan, dokunmaktan kaynaklanan kanıt demekse eğer). Her doğru inanç bir olgunun karşılığı ise, o zaman birle birin iki ettiği bir olgu değil midir?

---

15 Melville J. Herskovits, *Cultural Relativism* (New York: Random House, 1973), s. 56.

Bu olgu tam olarak nerededir? Bekârların evlenemeyeceklerinin *kanıtı* nedir? Her ne kadar pek çok evlenmemiş bekâr bulsanız da bu size bekârların *evlenemeyeceklerini* göstermez. Bildiğim kadarıyla bugüne kadar hiç kimse mor ve altın rengine boyanmış tam tamına elli yedi kozalaklı bir çam ağacı görmemiştir. Gene de hiç kimse bunun olamayacağını düşünmez. Bu yüzden, Sokrates'in ısrarla dediği gibi, kim tüm insanların fani olduğunu inkâr edebilir ki? O halde *bu* olgu nerededir?

Kısacası, bu pozitivist resim bir tür inançtan sanki çabucak yayılır: Bunlar görebildiğiniz, duyabildiğiniz, dokunabildiğiniz, koklayabildiğiniz ya da hissedebildiğiniz belli somut şeylerin özelliklerine dair inançlardır. Evrenseller (tüm insanlar) üzerine inançlarımız hakkında neler söyleyeceğiz, olasılıklar ve olanaksızlıklar hakkında (evlenen bekârlar) ve soyut nesnelere dair (iki rakamı) neler söyleyeceğiz? Pozitivist, sanki "Olgu nerede?" sorusunu cevaplayamazsak, ya da "Kanıt göster" talimatını yerine getiremezsek o zaman o konuyla ilgili hiçbir hakiki inancın olamayacağı düşüncesini ortaya atar. Pozitivist "dışarıdaki" dünyada her hakiki inancın karşılığında bir olgu olduğunu iddia eder. Fakat o zaman sadece değere olan inancı değil, aynı zamanda olasılıklara, rakamlara, evrensel hakikatlere ve daha birçok konuya ilişkin olanı da terk etmemiz gerekecekti. Başlangıçta akla yatkm gelen bir teori şimdi sanki epey pahalıya mal oluyormuş gibi. Mesele pozitivistlerin rakamlar, evrenseller ve olanaklar hakkında teorileri olmaması değildir; mesele şudur: Farklı türden hakikatlere ilişkin bir sürü farklı hikâye anlatmanız gerektiğini bir kez kavradığınızda, hakikatlerin gözlenebilir olgulara tekabül ettiği fikri size artık eskisi kadar aşikâr görünmez.

Pozitivist için bir başka temel bilmece daha vardır. Pozitivist, inançların ve eylemlerin akıldışı olduğunu eleştirebileceğinizi düşünür. Pekala. Akıldışı olmaları bir *olgu* mudur? Eğer öyleyse, o zaman biz masum insanlara acı çektirmenin yanlış olduğunu ileri sürdüğümüzde pozitivistin talep ettiği *o* olguyu soramaz mıyız? O olgu nerede? Örneğin, yeşil renkli bir şeyin aslında kırmızı olduğuna inanmanın mantıksız olduğu *olgusu*

neredeydi? Ve kırmızı görünen bir şeyin yeşil olduğuna inanmanın mantıksızlığı iddiasını hangi kanıt destekler? Bunun akla yatkın olduğunu düşünen birisi, ona kırmızı görünen şeyleri göstererek kırmızı olduklarında ısrar etmemizle pek ikna olmayacaktır. Bu sorular pozitivist için, onun bize sorduğu sorular kadar zor görünmektedir.

Diğer yandan, bir kısım inancın mantıksız olduğu eğer bir *olgu* değilse, o zaman büyük olasılıkla bir *değerdir*. (Pozitivist için seçenekler sadece bunlardır.) O halde, "yeşil görünen bir şeyin kırmızı olduğuna inanmak mantıksızlıktır" demenin anlamı, herkesin yeşil görünen şeyin kırmızı olduğunu düşünmemek istemesini istiyorsunuz demektir. Ve eğer bu bir temel değerse, o zaman eleştirel bir tavırla değerlendirilemez. Pozitivistin, bu akıldışı iddiayı ortaya atan insanlara hiçbir akılcı itirazı yoktur. Ancak, elbette ki kırmızı görünen şeylerin yeşil olduğunu düşünenler kendine has değerleri olan "alternatif hayat tarzları" peşinde koşuyor değiller. Bu insanlar akıldışıdır ve bu şekilde düşünmemeleri gerekir.

Pozitivist öğreti ile göreci görüş arasında, kendi değerlerimiz adına başka toplumlara müdahale edip etmemek gerektiği konusunda da bir kopukluk vardır. Pozitivist için bir şeye değer vermek, aşağı yukarı bunu herkesin istemesini istemektir. Ve eğer durum buysa, o zaman değerler, belli bir biçimde, tabii ki emperyalisttir. Bu yüzden diğer kültürlere hoşgörü göstermeyi tartışan bir strateji, pozitivizm temelinde kendi içinde tutarsız görünür. Diğer insanlarm temel tercihleri için mantıklı hiçbir neden olmadığını savunan bir görüş zemininde, bu insanlarm temel değer tercihlerinin hoş görülmesini nasıl mantıklı bir şekilde tartışabiliriz? Pozitivizm müdahale etmeyi teşvik etmez; fakat müdahale etmemeyi de teşvik etmez. (Belki kolonyal Hindistan günlerine ait eski bir öyküyü hatırlamakta yarar olabilir. Ölen kocasıyla birlikte yakılmaya hazırlanan bir kadını vazgeçirmeye çalışan İngiliz subayma bir Hintli adam şöyle der: "Dul karısını kocasının yanacağı odun yığını üzerinde yakmak bizim geleneğimizdir." Subay da bunu, "Bizim geleneğimiz de katilleri idam etmektir" diye yanıtlar.)

Kimi göreci, yargıların öznel olabileceği iki farklı anlamı birbirine karıştırabilir. Ahlaki yargıların arzuları ifade ettiği görüşü, onların bir anlamda öznel olduğunu söylemektir. Hangi yargıları uygun bulacağınız, hangi arzularınızın sizi karakterize ettiğine bağlıdır. Ama bu anlamda olgusal yargılar da özneldir. Hangilerini kabul edeceğiniz, gene aynı şekilde, sizi karakterize eden ne tür inançlara sahip olduğunuza bağlıdır. O nedenle, inançların bu şekilde öznel olduğundan yola çıkarak o inançların istediğiniz yargılara varmaya *yetkili* olduğunuz anlamında öznel oldukları sonucuna varamazsınız. Elbette, ilk iddiadan ikincisine gitmek, Hume'ye kaşlarını çattıran "olandan", "olması gerekene" doğru bir yönelim gerektirir. Bu, doğalcılık hatasını işlemek etmektir. Böylece, pozitivist görüşte bile, değer yargılarının öznelliğinden hoşgörünün savunusuna götüren hiçbir yol yoktur. Hoşgörü sadece değerlerden biridir.

Geri İstenen Değerler

Değerlere ilişkin pozitivist resmin alternatifi nedir? Değerler eylemlerimizi, düşüncelerimizi ve duygularımızı yönlendirir. Bunlar değerlere *tepkilerimizdir*. Büyük sanatın değerini takdir ettiğiniz için müzelere, konser salonlarına gider, kitaplar okursunuz. Saygının değerini gördüğünüz için, içinde yaşadığınız her toplumun düzenini anlamaya çalışarak ona karşı bir kabahat işlemekten kaçınırsınız. Öyle hareket etmenizin nedeni sizi yönlendiren değerlere tepki vermenizdir. Değerler düşünceyi ve duyguları da şekillendirir. Hakikat ve akıl, kabul ettiğiniz değerler, inançlarınızı şekillendirir (ama ne yazık ki onları belirleyemez). Bir Kozmopolitin içgüdüsüyle sözel ifadenin zarafetinin değerine tepki verdiğiniz için Akan dilindeki özdeyişlerden, Oscar Wilde'nin oyunlarından, Başo'nun haikularından, Nietzsche'nin felsefesinden keyif alırsınız. Zekâya duyduğunuz saygı sadece sizi bu eserlere götürmekle kalmaz, onlara tepkilerinizi de şekillendirir. Aynı şekilde, iyiliğe verdiğiniz değer sizi bazı duyarlı gönülleri takdir etmeye yönlendirir, düşüncesiz olanlardan da rahatsız olmaya. Gerçekten de, örneğin, iyiliği

evrensel bir değer olarak gördüğünüzde, herkesin iyi olmayı istemesini istediğiniz doğrudur. Onların sizinle aynı fikirde olmasını istediğinize göre, aynı zamanda siz de, *onların*, herkesin iyi olmasını istemesini istemelerini istersiniz. Fakat belki de pozitivist, hikâyeyi tam tersinden alıyordur. Belki siz insanların birbirlerine iyi davranmalarını istemelerini istiyorsunuz, *çünkü iyiliğin değerini kabul ediyorsunuz*. İnsanların sizinle aynı fikirde olmalarını istiyorsunuz, çünkü sizinle hemfikir olan insanlar iyi olacaklar ve diğerlerini de iyiliğe teşvik edeceklerdir. Aynı şey evrensel değer olarak, temel insani iyilik olarak kabul ettiğiniz her şey için geçerlidir: Bunu değerlendirmeniz, hepimizin belirli durumlarda yapmak, düşünmek ya da hissetmek ve böylece bu tavırları, düşünceleri ve duyguları başkalarında da teşvik etmek için iyi bir sebebimizin olduğuna ilişkin bir yargıdır.

İnsanlar iyiliğin çok doğru bir şey olduğunu gerçekten nasıl öğrenir? Kendilerine iyi davranılması ve onların da fark edip bundan haşlanmasıyla mı? Yoksa zalimce davranılması ve bundan nefret etmeleriyle mi? Bu pek doğruymuş gibi gelmiyor: İyilik, çikolata gibi deneyerek sevip sevmemeye karar vereceğiniz bir şey değildir. Bilakis, bunun iyi bir şey olduğu fikri daha çok tam da o kavramın bir parçasıymış gibi görünüyor. İyiliğin ne olduğunu öğrenmek, birçok şeyin yanı sıra, onun iyi bir şey olduğunu öğrenmektir. İyiliğin doğru bir şey olduğunu -ya da zulmün kötü bir şey olduğunu- inkâr eden birisinin bunun ne olduğunu aslında hiç anlamadığından kuşku duyarız. Kavramın kendisi değer yüklüdür ve bu yüzden de eylem kılavuzudur.

Pozitivist, zalimliğin iyi olduğunu düşünenler hakkında ne yapacağımızı şüphesiz soracaktır. Ve ben doğru yanıtın, kırmızı şeylerin yeşil olduğunu düşünen insanlara ne yapıyorsak onu yapmamız gerektiği olduğunu düşünüyorum. Zulüm yapmanın doğru olduğunu gerçekten düşünen zalimle karşılaşan Pozitivistin seçenekleri de bizimkiyle aynıdır. Zalimin aklını değiştirmek. Yoluna çıkmamak. Onu kendi yolumuzdan uzak tutmak.

Bunun gibi çok temel anlaşmazlıklar aslında oldukça nadirdir. Sıradan masum insanlara kötü davranmanın gayet yerinde olduğunu düşündüğünü samimiyetle itiraf eden birisine büyük olasılıkla hiç rastlamamışınızdır. Hayvanlara kötü davranmakta bir mahsur görmeyen insanlar vardır. Kötü insanlara zalimce davranmayı tercih eden insanlar vardır. Yaptıklarının kötü olduğunun farkına varmayan insanlar vardır. Ve kötülüğün göz önüne alınacak başka sebeplerle haklı çıkarılabileceğini düşünen insanlar vardır. Birçok insan terörist tuzakları açığa çıkartmak için işkencenin gerekli bir kötülük olduğunu düşünür. Gene de, gerekli *kötülük*, daha büyük bir iyiliğin yolunda yapılan kesinlikle kötü bir şeydir. Belirli kötü hareketleri bu şekilde savunmak, yapabildiğinizde kötülükten sakınmanın değerini kabul ediyorsunuz demektir.

Ancak, pozitivizmin en derin problemi sonuçlarıyla ilgili değildir. Başlangıç noktasındadır. Kişi pozitivist hikâyeyi inanılır kılmak istediğinde nereden başlaması gerekiyorsa, ben de oradan başladım -kendi inanç ve arzuları temelinde hareket eden tek bir kişiden. Oradan yola çıkarak, benim için -o tek kişi için- neyin değerli addedilebileceğinden başlayarak değerlerin bir muhasebesini verebilmek gerekir. Fakat değerlerin nasıl işlediğini anlamak için, onların bize kendi başımıza bireyler olarak değil, yaşamlarını paylaşmaya çalışan insanlar olarak kılavuzluk ettiğini görmeniz gerek.

Filozof Hilary Putnam, bir keresinde harika bir ifadeyle, "Anlamlar kafada değildir" demişti. Kendiniz, bir karaağacı bir kayın ağacından ayırt edemeseniz bile, karaağaçlardan söz edebilirsiniz; ne olduğunu çok iyi bilmeseniz bile, elektronlardan söz edebilirsiniz. Bu sözcükleri kullanabilme -ve onlarla anlamlı bir şey söyleyebilme- gerekçeniz kendi dil topluluğunuzdaki diğer insanların konuyla ilgili uzmanlıkları olmasıdır. Elektronlar üzerinde uzman olan fizikçiler vardır, karaağaçlar hakkında her şeyi bilen doğacılar. Bunlar gibi olgulara dayanan terimleri kullanmamız sosyal koşullara bağlıdır. Ne demek istediğim sadece beynimde olana bağlı değildir.

Yalnız başına yaşayan bir insanın sahip olduğu ahlaki kelime dağarcığını düşündüğümüzde, aynı şekilde yanlış yola saparız. Anlamlar kafada değilse, ahlak da değildir. İyilik veya kötülük kavramları içlerinde bir tür sosyal mutabakat barındırırlar. İyiliğin kötü, kötülüğün iyi olduğuna karar veren bir birey, Lewis Carroll'un, kelime "ben ne anlama gelmesini istiyorsam, sadece o anlama gelir -ne daha fazla, ne daha az" diyen *Humpty-Dumpty*'si gibi hareket ediyordur. Değerlerin dili, netice itibariyle, lisandır. Ve lisan üzerine modern felsefi düşüncenin kilit anlayışı, onun ilk önce ve en çok, kamusal bir şey, paylaştığımız bir şey olduğudur. Bütün kelime dağarcığı gibi, değerlendirici dil her şeyden önce, birbirimizle konuşmak için seçtiğimiz bir araçtır, kendi kendimize konuşmak için seçtiğimiz bir enstrüman değil. Dili çoğunlukla kendi kendisiyle konuşmak için kullanan birisi için ne denir biliyor musunuz? Deli.

Değerlere ilişkin dilimiz, hayatlarımızın birbiriyle işbirliği yapması için en temel yollardan biridir. İşleri *hep beraber* yapmaya çalıştığımızda değerlere başvururuz. Diyelim bir filmi tartışıyoruz. Siz filmin insan doğasının alaycı bir yaklaşımını ifade ettiğini söylüyorsunuz. Bunu söylemek sadece benim filmdeki karakterlerin tasviri ve motivasyonu hakkındaki bir olguyu kabul etmem için bir çağrı değil, hislerime biçim verecek bir girişimdir de. Olaya bu şekilde baktığımda, ilk duygusal tepkilerime, kimi karakterlere olan, diyelim, sempatime direnme olasılığım daha fazladır. O duygulara sahip çıkarsam, sizin belirlemelerinize karşı çıkabilirim. Alaycı değil, diyebilirim; kesinlikle karamsar, ama aynı zamanda derinliğine insancıl. *Alaycı, insancıl, karamsar*: Bunlar değerlere ilişkin kelime dağarcığının bir bölümüdür. Ve dediğim gibi, tepkilerimizi biçimlendirmeye yararlar.

Diğer insanların öyküler hakkında ne düşündüklerini, ne hissettiklerini neden önemsemeliyiz diye sorabilirsiniz. Niçin onlar hakkında bu değerler diliyle konuşuruz? Yanıtlardan biri, bunun sadece insan olmanın icabı olduğudur. İnsanlar tüm kültürlerde öyküler anlatır ve onları tartışırlar ve bu konudaki ka-

yıtların gittiği en eski zamana kadar böyle yapmış olduklarını biliyoruz. *İlyada ve Odysseus, Gılgamış Destanı, Genji'nin Destanı,* Asante'de dinleyerek büyüdüğüm *Ananse* öyküleri sadece okunup anlatılmaz, günlük yaşamda da tartışılır, değerlendirilir ve başvurulurdu. Bir toplumun öyküleri yoksa, insanlarının anlatı hayal güçleri yoksa, böyle bir toplumu insani kabul edemeyiz. O halde bunu neden yaptığımız sorusunun bir yanıtı şudur: Bu, insanların yaptığı şeylerden biridir.

Fakat daha derinlikli bir yanıt şudur: Öyküleri birlikte değerlendirmek tepkilerimizi dünyayla aynı hizaya getirmeyi öğrenmenin temel insani yollarından biridir. Tepkilerimizin uyuşması da ilişkilerimizin dokusunu, yapısını korumanın yollarından biridir. Taliban yönetimi altındaki bir kızın yaşam öyküsünü anlatan 2004 tarihli Afgan yapımı *Osama* adlı film, ölüm saçan ahlakçı mollalar İslamdan kaynaklandığını iddia ettikleri bir cinsiyet anlayışım zorla kabul ettirmeye çalışırken, toplumsal yaşamdan sürülerek gölgelerde saklanmaya itilen kadınları ve kızları gösterir bize. İnsan yeteneğinin heba oluşunu gösterir bize: Osama'nın annesi çalışmasına izin verilmeyen bir doktordur. Bu film bize aynı zamanda, karşı koymanın küçük yollarını bulan kadınlar ve onlara yardım etmek için hem cesaret gerektiren durumlara, hem de sahtekârlık anlarına zorlanan erkekler olduğunu gösterir. Ve sonunda, Osama yaşlıca bir mollanın zorla evlendirilmiş dört karısından sonuncusu olarak adama teslim edildiğinde, baskıyı mümkün kılan şeyin, bundan eza görenler kadar kazanç sağlayan insanların da bulunmasıyla mümkün olduğu gözler önüne serilir. George Bernard Shaw'un akıllıca gözlemlediği gibi, Paul'a ödemek için Peter'den çalmak, en azından, Paul'un sizi kuvvetle destekleyeceğini garanti eden bir yöntemdir.

Birbirimizle tartıştığımızda bu filme tepkimiz, ortak anlayışımızı ve paylaştığımız değerleri güçlendiriyor. *Ölüm saçan, heba olmak, sahtekârlık* ve *baskı*: Bunlar filme tepkilerimizi biçimlendirmeye yarayan değerlerdir. Ve filmin anlattığı örnek gerçekten tipik bir örnekse, bunu tartışmamız sadece filmin karakterle-

rine karşı hangi duyguları beslediğimize değil, aynı zamanda dünyada nasıl davranmamız gerektiğine de karar vermemize yardımcı olacaktır. Osama'yı konuşmak, Taliban rejimine son vermek için dünyanın pek çok ülkesinin birleşmesinin doğru olup olmadığını düşünmemize yardım edebilir. Baskının diğer türlerini, cesaret gösterilecek diğer yerleri, diğer heba olmuş imkânları düşünmemize de yardımcı olur. Değerlendirme, kelime dağarcığımızı hayatımızdaki işlevini yerine getirmesi için biler, keskinleştirir. Ve bu işlev, dediğim gibi, öncelikle birlikte hareket etmemize yardımcı olmaktır.

"Akıl" sözcüğünün teknik kullanımının "hesaplama" gibi bir şey anlamına geldiğinde ısrar edebilirsiniz ve modern Pozitivistlerin kullanımında sanki o anlama gelir gibidir. O zaman bu şekilde konuştuklarında, insanların tam anlamıyla birlikte akıl yürütmediklerini söylemek doğru olacaktır. Fakat günlük konuştuğumuz dilde, birbirimizin düşüncelerini, duyarlılıklarını ve görevlerini değerler dilinde zengin bir söyleşiyle şekillendirmeye çalışırken, bu yaptığımıza "akıl yürütmek" dememiz doğaldır.

Halk öyküleri, drama, opera, romanlar, kısa öyküler; biyografiler, tarih, etnografya; düzyazı, kurgusal olmayan düzyazı; resim, müzik, heykel ve dans: Her insan medeniyeti, daha önce fark etmediğimiz değerleri bize tanıtacak veya benimsediğimiz değerlere bağlılığımızı çökertecek yollara sahiptir. Bu terimlerle silahlanarak, değerlere ilişkin paylaşılan bir dille güçlenerek çoğu zaman Kozmopolit bir heyecanla birbirimizi ortak tepkilere yönlendirebiliriz ve anlaşmak mümkün olmadığında, tepkilerimizin aynı sözcük dağarcığıyla şekillendiğini kavramamız, anlaşamadığımız konusunda anlaşmamızı daha kolaylaştırabilir. Bütün bunlar insan hayatına ilişkin hakikatin bir parçasıdır. Ve hakikatin pozitivizmin görmeyi çok zorlaştırdığı bir parçasıdır.

Çünkü, eğer etik ve ahlak konusunda görecilik doğruysa, o zaman çoğu tartışmanın sonunda her birimiz "Durduğum yere

göre ben haklıyım. Durduğunuz yere göre siz" demek durumunda olurduk. Ve artık konuşacak başka bir şey kalmazdı. Farklı bakış açılarımızdan, kesin olarak farklı dünyalarda yaşıyor olurduk. Ve paylaşılan bir dünya olmazsa tartışılacak ne olabilir ki? İnsanlar çoğu kez göreciliği öneriyorlar, zira hoşgörüye öncülük edeceğini düşünüyorlar. Fakat, neyi düşünmenin, hissetmenin ve yapmanın doğru olduğunu birbirimizden öğrenemezsek, aramızdaki söyleşi anlamsız olur. Bu tür bir görecilik, söyleşiyi cesaretlendirici bir yol değildir; susmak için bir nedendir sadece.

3. BÖLÜM

ZEMİNDEKİ OLGULAR

Ruhlarla Yaşamak

Yıllar önce Gana'daki evimde akşamın geç bir saatinde babamla televizyon izliyordum. Yayın saati bittiğinde Gana Radyo Televizyon Yayın Kurumu ulusal marşı çaldı. Babam marşları severdi, söyleyerek eşlik etti. "Tanrı yurdumuz Gana'yı korusun..." Marş bitip televizyon ekranı sabit test görüntüsüyle soluklaşınca, babam hükümetin ilkokulda öğrendiğim ulusal özgürlük marşının sözlerinde değişiklik yaptığına sevindiğini söyledi. Diğeri "Gana'nın bayrağını göklere yükselt" diye başlıyordu. O zamanlar John Rawls'un liberal klasiği *Bir Adalet Teorisi*'ni yeni okumuş çiçeği burnunda bir felsefe mezunuydum ve tepkim, eskisinin Tanrıya inanmadan da marşa neşeyle eşlik edebileceğiniz gibi bir avantajı olduğunu söylemek oldu. Babam güldü. "Gana'da hiç kimse Tanrıya inanmayacak kadar aptal değildir" dedi.

Ben olsam böyle ifade etmezdim; fakat Gana'nın ateistlerinin toplantılarını bir telefon kulübesinde bile yapabilecekleri doğrudur. Gana'daki hemen herkes sadece kudretli kutsal yaratıklara inanmakla kalmaz, bir sürü başka ruha da inanır. Bu inancın bir yansıması da cenazelerde, ad koyma törenlerinde, evliliklerde

de, kiliseye üye olma merasimlerinde, doğum günü partilerinde -gerçekten de neredeyse tüm sosyal toplantılarda- her dinden insanın ataları için tanrılar şerefine yere içki dökmeleridir. Bir şişe viski, cin ya da likör açtıklarında, birazını yere döker, birtakım ölmüş atalarına isimleriyle hitap ederek, bu adağı kabul etmelerini ve *abusua*'nın çıkarlarını korumalarını isterler. Bu sadece sembolik bir jest değildir. Atalarının gerçek anlamda içkiye gereksinimi olmadığını bilirler, yine de onların ve çoğunlukla görünmez diğer ruhların kendilerini duyabildiklerini ve hayattaki akrabalarına günlük yaşamda yardım ederek tepki verdiklerini düşünürler. Babam -Londra Baro Kurulu üyesi; Gana'daki Metodist kilisesinin önde gelenlerinden biri; en sevdiği başucu kitabı, İncil dışında Çiçero olan adam- buna kesinlikle inanırdı. Ve bundan utanmazdı. Otobiyografisi, ruhların yardımını istediği ve aldığı olaylarla doludur. Evde bir şişe viski açtığında, oturma odasının zeminine birazını döktükten sonra ailenin temelini kuran 18. yüzyıl Asante generali Akroma-Ampim'e, büyük büyük amcam Yao Antony'ye (bu ikisi de benim adım) ve Yao Antony'nin kız kardeşi büyük büyük halama birkaç söz söylerdi.

Bütün bunlar sembolik olsaydı, bu hareketlerin aile değerlerini ya da onun gibi şeyleri ifade ettiğini söyleyebilirdik. Sorun şu ki, temelindeki inanç uzaktan yakından sembolik değildi. Eğer rahmetli büyük amcanızın sizi duyduğuna ve işlerinizde size yardım ettiğine inanmıyorsanız, o zaman babamla olgular üzerinde de anlaşmanız mümkün olamaz.

Ganalı akrabalarımla büyük olasılıkla aynı fikirde olmayacağınız bir başka şey daha var. Birçoğu büyüye inanır. Sevmedikleri insanlara her günkü sıradan yöntemleri kullanmadan zarar verme gücüne sahip olan -kadın ve erkek- bazı kötü insanlar olduğunu düşünürler. Babam öldüğünde, kız kardeşlerimden biri, bir halamızın bize karşı büyü yaptığına inanmıştı. Yas tuttuğumuz dönemde halamızın gönderdiği yiyeceklerden hiçbirini yemediği gibi, aileden hiç kimsenin yemesine de izin vermedi. Ama hane halkının diğer üyelerinin yemesinde bir mahzur olmadığını düşündü. Yiyecek zehirli değildi. Büyücülük ilaçları,

hedef aldıkları ve almadıkları insanları ayırt etmesini bilirler; yiyecekler sadece bize zarar verirdi. Halam güya çok kudretli bir büyücü olduğu için karşılaştığımız tehlike bununla da kalmayacaktı. Kötü büyüyü etkisizleştiren iyi büyü pratisyenleri olduğu için şanslıydık -aslmda bunların çoğu Müslüman *malaam*'lardı. Kız kardeşim kendimizi korumak için kurbanlık beyaz bir koç satın almayı da unutmadı.

Ruhlarla ve büyüyle ilgili Asante inanışları çok yaygın, karmaşık ve birbirine bağlıdır. Ve tahmin edebileceğiniz gibi, herkes bu konuda aynı şeyleri düşünmez. Bazı Protestan Hıristiyanlar geleneksel ruhları şeytanlarla veya Kral James tercümesi İncil'in sözünü ettiği "beylikler ve güçlerle" özdeşleştirirler. Ruhlara başvurmasının Metodistliğiyle uyum içinde olduğunu kabul eden babamsa pek öyle düşünmez. Asante'deki birçok insanın, aynı büyü gibi, yığınla ruhun ve görünmez gücün insanoğlunun yaşamını etkilemek için çalıştığı bir tür teoriye inandığını söyleyebilirsiniz. Teorinin bir bölümü -yardımları için dua edebileceğiniz- görünmeyen bedensel varlıklar olduğu için, bunun Asante dininin bir parçası olduğunu söyleyebilirsiniz.

Elbette yetiştiğim yer, bu yönüyle dünyadaki birçok yere benzemektedir. Büyük dünya dinleri -Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm- kabul edildikleri yerlerde iyilik ya da kötülük yapması için yardım istenilen her türlü görünmez ruhun olduğu birtakım geleneklerin üstüne gelmişlerdir.

Bir pozitivist, büyük ihtimalle bu inançları modern bilimsel görüşlerle karşılaştıracaktır. "Bu geleneksel dinler sadece yanlış değil, mantıksız da: Onları bilimcilerin yöntemleriyle sıkı bir incelemeye alan herkes onlardan vazgeçmeye zorlanacaktır." Aslında bu hiç de o kadar açık değildir. Son bölümde, değerlerin pozitivistlerin düşündüğü kadar uçucu olmadığını tartıştım. Burada, olguların çok güvenilir olmadığını söylemek istiyorum. Hakikat hakkında çok şüpheci olduğumdan değil. (Bir zamanlar *The Truth in Semantics* (Anlambilimde Hakikat) adlı bir kitap yazmıştım.) Hakikati bulmak sadece gözleri dört açmak ve mantıklı bir kafaya sahip olmak meselesi olmadığı için.

Akosua ile Tartışmak

Basit gibi görünen, büyü acaba size zarar verir mi sorusunu ele alalım. Asanteli bir akrabamı bu konuda ikna etmek için meseleye nasıl yaklaşırdınız? İnsanlar hiç hesapta olmayan nedenlerle durmadan hastalanıyorlar, öyle değil mi? Birçoğunun, onları sevmeyen insanlar olduğunu düşünmek için nedenleri var. Büyü fikri kafanıza bir kez girdiyse, bu genel teoriyi doğrulayacak yeterince çok fırsat çıkacaktır karşınıza. Büyü teorisini silip atmak için önce onu daha iyi anlamanız ve ondan sonra da akrabalarımı hem teorinin yanlışlığına tekrar tekrar ikna edebilmeniz, hem de daha iyi bir hikâyeniz olduğuna onları inandırmanız gerekirdi. Bu da çok uzun zaman alabilirdi. Kültürlerin gerçekten çatıştığı bu tür bir karşılaşmada, habersiz olduğunuz ve anlamlarını hiç bilmediğiniz her nevi olguyu açıklamanız istenirdi sizden. Asanteli muhatabınız Akosua'nın geçen sene hastalanan bir teyzesi var, herkes hastalığa gelininin yaptığı büyünün sebep olduğunu biliyor. Ailesi bir *malaam*'a başvurdu, bir de koyun kestiler. Teyze biraz iyileşti. Akosua, eğer koyunun bu işle bir ilgisi yoktuysa, teyzesinin niçin iyileştiğini bilmek ister; eğer büyü yoktuysa, neden hastalandığını. Ve elbette, siz bu soruların yanıtları olduğunu biliyor, fakat yanıtların kesin olarak ne olduğunu bilmiyorsunuz.

Öte yandan, en güçlü büyüteçlerle dahi göremeyeceğiniz, ama yine de sağlıklı bir yetişkini öldürebilecek kadar etkili virüsleri oluşturmak için birbirine yapışan minicik, görünmez atomların varlığına Akosua'yı ikna etmeniz gerekir. Avrupalı bilimcileri bunun böyle olduğuna, önce hastalığın mikrop teorisine, sonra da virüslerin saptanmasına kadar bu karmaşık sonuç çıkarma zincirine ikna etmenin ne kadar uzun sürmüş olduğunu hatırlayın bir. Siz öyle söylediniz diye insanlar bu hikâyeye niçin inansınlar? Ve siz -yani sizi kastediyorum, herhangi bir biyoloji profesörünü değil- Akosua'ya inandırıcı bir kanıt sağlayabilir misiniz? Akosua önereceğiniz deneylerden birini yapmaya hevesli olabilir. Örneğin, büyücü olduğu düşünülen birinin sizden nefret etmesiyle, sizin hasta olmanız arasında bir ilişki

olmadığını kanıtlamaya çalışabilirsiniz. Peki, ya öyle bir ilişki *olsaydı* ne olacaktı? Akosua'nın görüşünün yaptığı tahmin doğruysa -yani büyücülerin nefret ettiği insanlar, nefret etmediklerinden daha sık hastalanıyorsa- kalkıp büyücülüğe inanacak değildiniz herhalde. Alternatif bir açıklamanız olacaktı. (Kudretli büyücülerin kendilerinden nefret ettiğini düşünen insanlar daha sık hastalanabilirler, öyle değil mi? Stresle ilgili bir şey olabilir mi bu acaba?) O halde, kendi öngörüleriniz destek bulurken Akosua'nın da kendi açıklamaları olması sizi şaşırtmamalı.

Gözlerden uzak bir yerde, insanların bebeklerine ilaçlanmamış pis kuyu suyu içirdiklerini dehşetle seyreden sağlık misyonerleriyle ilgili sık anlatılan bir anekdot vardır. Çocuklar sürekli ishal oluyorlar, birçoğu da ölüyor. Misyoner, su temiz gibi görünse de içinde çocukları hasta eden minicik, görünmeyen yaratıklar olduğunu anlatıyor onlara. Ama suyu kaynatırlarsa bu bakterilerin öleceğini söylüyor. Bir ay sonra geri dönüyor ve insanlar bebeklerine hala o kirli suyu veriyorlar. Sonuçta, toplumunuza bir yabancı gelip çocuklarınızın büyü yüzünden nezle olduklarını size söylese, buna tepkiniz gidip bir koyun kesmek mi olurdu? Sonra misyonerin aklına başka bir fikir geliyor. Bakın diyor, size bir şey göstereceğim. Bir miktar su alıyor ve kaynatıyor. Gördünüz mü, diyor, suda ruhlar var, ateşin üzerine koyduğunuzda hepsi kaçıyorlar: Şu gördüğünüz kabarcıklar kaçan ruhlar, çocuklarınızı hasta eden ruhlar. Şimdi suyu kaynatmanın bir anlamı var işte. Şimdi bebekler artık ölmüyor. Her şeyde olduğu gibi, inançta da her birimiz neredeysek oradan başlamalıyız.

İnsanlar eğer Manhattan'da açıklanamaz nedenlerden hastalanıyorlarsa, virüsten, bakteriden çokça söz edilir. Doktorlar virüslerin çoğuna bir şey yapamadıklarını bildiklerinden, onları belirlemek için pek gayret göstermezler. Ayrıca virütik bir enfeksiyonun gidişatı doktora gitmekle de pek değişmeyecektir. Kısacası, günlük hayatta virüslere gösterilen çoğu ilgi, günlük hayatta büyüye gösterilen gibidir. Bunlar hastalığın açıklanabilir olduğu ve virüslerin sizi hasta edebileceği genel kanısıyla desteklenir.

Manhattan'daki insanların çoğuna virüslere neden inandıklarını sorarsanız, iki farklı şey söyleyeceklerdir: Birincisi, ilgiyi uzmanlara çekeceklerdir. "Bilim göstermiştir ki" diyecekler, ama bilimin neyi nasıl gösterdiğini sorduğunuzda, karşınızdaki tam bir çıkmaza düşecektir (bu arada kişi tıp tarihine nadiren meraklı bir virolog değil de, bir bilimci olsa bile). İkincisi, virüs teorisinin olan biteni açıkladığı fenomenlere işaret edeceklerdir -HIV virüsüne veya sıradan gribe, büyük halalarının geçen kış ölümüne, bir keresinde bir dergide gördükleri virüs resmine.

Aynı şekilde, Kumasi'de kendilerine büyücülüğe niçin inandıkları sorulduğunda, insanlar uzmanlara işaret edeceklerdir. "Bunu bize atalarımız öğretti." Sonra, size gördükleri, duydukları büyücülük olaylarını anlatmaya başlayarak bunu açıklayan her türlü şeyle sizi donatacaklardır. 20. yüzyılın en büyük antropologlarından Sir Edward Evans-Pritchard, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* (Azandelerde Büyücülük, Kehanetler ve Sihir) adlı, Sudan'da yaşayan insanlara dair harika bir kitap yazmıştır. Onların büyücülükle ilgili düşüncelerini ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra, akşamları bazen kendisinin de yaşadığı Azande yerleşiminin civarındaki çalılıkta anlık bir alev parıltısı gördüğünde, kendisini bir an için, "Bak, işte bir büyü" diye düşünürken bulduğunu saptamıştı. Tabii buna aslında inanmamıştı. Bunun belki de köyden birisinin ihtiyacını gidermeye giderken yolu göstermesi için taşıdığı yanan bir meşale olduğunu biliyordu. Ama bunun bize öğrettiği şey şudur: Neye inanırsanız onu görürsünüz. Başınızdan geçen belirli bir olay karşısında sizce mantıklı olan düşünce, önceden ne tür fikirleriniz olduğuna bağlıdır.

Duhem'in Keşfi

Bu, Batı bilimi için olduğu kadar geleneksel din için de doğrudur. 20. yüzyılın başlarında, Fransız fizikçi Pierre Duhem bilimcilerin davranışlarındaki ilginç bir olguyu fark etti. Bu insanlar teorilerini ispatlamak için deneyler yaptıklarında veya veri top-

ladıklarmda, farklı teorileri savunan diğer bilimciler söz konusu kanıtların böyle bir şeyi göstermediğini söylerler. İtirazlar çok çeşitli olabilir. Örneğin, deneyin aslında doğru dürüst yapılmadığını söyleyebilirler. (Test tüpleriniz kirliydi.) Güya veri denen şeylerin aslında doğru olmadığını söyleyebilirler. (Aynı deneyi biz de yaptık, sonuç böyle çıkmadı.) Veya kendi teorilerinin de verileri aynı derecede iyi açıkladığını vurgulayabilirler. (Fosil verilerini, yerküredeki yaşamın bir meteor üzerindeki basit organizmalarla geldiği teorisi kadar, ilk okyanuslardaki elektrokimyasal süreçler sonucunda temel unsurlarının yaratılmasıyla hayatın evrim gösterdiği teorisi de açıklar.) Pierre Duhem bu gözlemden yola çıkarak, filozoflarca Duhem tezi diye bilinen genel bir iddiayı öne sürdü. Elinizde ne kadar çok veri bulunursa bulunsun, o şeyi aynı derecede iyi açıklayan birçok teori olacaktır. Jargonu kullanırsak, teoriler kanıtla belirlenemez.

Teorinin kanıtla belirlenememesi pozitivizm için bir problemdir. Bilim akılcı ise, o zaman bilimsel teorileştirme sürecinin teorilere inanmamızı sağlayacak nedenler vermesini bekleriz. Ve belki de mevcut kanıtla, olabilecek en iyi teoriyi elde etmek isteriz. Fakat iki insan aynı kanıta her zaman farklı teorilerle mantıklı yanıtlar verebiliyorsa, o zaman tercihlerinin temelinde akıl veya kanıtın dışındaki bir şey yatıyordur. Dahası, elimizde ne kadar kanıt olursa olsun, eğer bu doğruysa, *olguların her zaman birden fazla mantıklı açıklaması olacaktır.* Bu da, ne kadar bilimsel araştırma yapılırsa yapılsın, bir şeyin nasıl olduğuna ilişkin tek bir resim üzerinde karar kılmamız mümkün olmayacak demektir. Pozitivizm nasıl arzuların, dolayısıyla değerlerin gerekçelendirilmesinde aklın yerini hafife alıyorsa, inancın, dolayısıyla olguların gerekçelendirilmesinde de aklın gücünü öyle abartmaktadır.

Belirlenememezlik yeterince can sıkıcıdır. Ama bilimsel düşüncenin daha sonraki bir öğrencisi, felsefeci N.R. Hanson, bilimsel düşünceye ilişkin pozitivist görüş için bir o kadar daha sorun yaratacak bir şey saptadı. Teorilerimize veri toplamak konusunda pozitivistlerin izlediği yol şuydu. Önce verileri top-

larsınız; sonra bunun hangi teorileri desteklediğine bakarsınız. Gözlem ve deney, temel olguların toplanması, teoriler için bağımsız bir destek olarak kullanılmalıydı. Hanson'un saptadığı, verilerin hiçbir zaman teorik bağlılıklardan ayrı gelmediğiydi. Galileo, teleskopla bakarak aym üzerinde dağlar gördüğünü söylediğinde -bazı muhaliflerinin o zamanlar işaret ettikleri gibi- teleskopun uzayda yeryüzünde olduğu gibi çalıştığını varsayıyordu. Bu doğrudur. Ama Galileo bunu nereden biliyordu? O tarihte daha kimse kontrol etmek için uzaya bir teleskop çıkarmış değildi. Galileo bunun böyle olduğunu sadece teorileştirmişti. Ve aslında, verileri teorik fikirlerle aşılanmamış bir dilde sunmanın son derece zor -Hanson'a göre kelimenin tam anlamıyla imkânsız- olduğu ortaya çıkmıştır.

Teori ile verileri ayırmanın imkânsızlığı konusunda Hanson'un haklı olup olmaması bizim amaçlarımız açısından önemli değildir, zira biz kesinlikle ayırmıyoruz. Bilimciler bulut odacığı fotoğraflarındaki elektrik yüklü parçacıkların izlerine bakarken -bu, Hanson'un en iyi bildiği bilimsel örnekti- "Bakın, şu bir elektronun izlediği yol" gibi şeyler söylüyorlardı. Onların açısından inanmak için mantıklı olan şey buydu. Yine de gerekli fizik bilgisine sahip olmayan ya da bulut odacığının nasıl çalıştığını anlamayan geri kalan bizler için, fotoğraftaki tamamen bulanık bir çizgiden başka bir şey değildir. Hanson'un iç görüsü şuydu: Dünyaya baktığınızda sizin için inanması mantıklı olan şey, daha önce neye inandığınıza ve size hangi fikirlerin sunulduğuna bağlıdır. Elektrik hakkında bir bilginiz yoksa -bu fikre yabancıysanız- yıldırımı oluşturan şeyin o mu olduğunu, Benjamin Franklin'in merak ettiği gibi merak etmeniz için hiçbir nedeniniz yoktur.

Bununla birlikte, eğer inanması mantıklı olan şey daha önce inandıklarınıza dayanıyorsa, o zaman inançlarınızın tümünün mantıksallığını kontrol edemezsiniz. Yeni kanıtlara daha önceden inandıklarınızın ışığında tepki verirsiniz ve bu size yeni inançlar sağlar. Başlangıçtaki inançlarınız mantıklı mıydı? Tabii, onları test edebilirsiniz, ama bunun için başka inançların doğ-

rn olduğunu kabul etmeniz gerekir. İnançlar oyununa hiçlikten başlayarak giremezsiniz. Ve elbette hepimiz daha başlangıçta bize, kendi başımıza geliştiremeyeceğimiz yığınla inanç sunan bir ailede ve bir toplumda yetişiriz. Kavramlar ve fikirler yetiştirilişimiz esnasında gelişir. Bazı kavram ve fikirler -renk kavramları veya dünyada fiziksel maddelerin var olduğu fikri gibi- biyolojik doğamıza dayalıdır. Ama bazı fikirler vardır ki bize sunulmasalardı onları kullanıyor olmazdık: Elektronlar, genler, demokrasi, sözleşme, üst benlik, büyü.

O halde akrabalarımın büyüye inanması hiç de mantıksız değildir. Onlar sadece kendilerine miras kalan kavram ve inançlar doğrultusunda, çoğu insanın düşüneceği şeyi düşünüyorlar; onların fikirleriyle büyüyüp, onların deneyimlerini yaşarsanız, sizin de inanacağınız budur. (Kaldı ki doğaüstü varlıkların etkinliğine inanç sanayileşmiş Batının hiç de yabancısı olmadığı bir şeydir: Amerikalıların yarıdan fazlası meleklere inanmaktadır; aşağı yukarı yüzde 40'ı önümüzdeki elli yıl içinde bir gün İsa'nın adaleti sağlamak için yeryüzüne dönmesinin muhtemel olduğunu düşünmektedir.)

Bizim gibi bilimsel eğitim almış olanların önemli bir avantajı vardır. Bireysel olarak daha mantıklı olduğumuz için değil; dünyayı anlamaya çalışırken elimize daha iyi malzeme verilmiş olduğu için. Bilim kuruluşları, bilimcilerin geliştirdiği teori ve fikirlerin, modern bilimin gelişmesinden önce biz insanların sahip olduklarından çok daha üstün olduğu görüşündedir. Onların fikirlerine göre, bizler gerçeklikle dünyayı anlamamızı ve ona hakim olmamızı kolaylaştıracak şekillerde bağlanırız. Asante'deki en iyi geleneksel hava tahmincileri -ve bu tarımla uğraşan bir medeniyet için çok önemlidir- kesinlikle modern bilimsel yöntemler kullanarak tahminler yapan Ulusal Meteoroloji Merkezi kadar iyi değildir. Modern bilimsel gereçler -virüs testleri, tedavi için ilaçlar, hastalığın aktarılmasını önleyen prezervatifler- olmasaydı Afrika'daki HIV/AIDS salgını kim bilir ne durumda olacaktı? Sanayileşmiş dünyada aklın gelişmesi, daha büyük bireysel akıl yürütme güçlerinin ürünü değildir. Sıradan

insanlara fikirlerini geliştirme, test etme ve rafine etme imkânı veren kurumlar geliştirmiş olmamızın bir ürünüdür. Büyücülük teorisinde yanlış olan, anlamsız olması değil, doğru olmamasıdır. Ve bunu ortaya çıkartmak -bilimcilerin hastalığa ilişkin modern anlayışımızı giderek geliştirmelerinde olduğu gibi- son derece örgütlü araştırma, düşünce ve analiz kurumları gerektirir.

Ortada tek bir gerçeklik vardır ve büyücülük üzerine teoriler, hastalığın mikrop teorisi gibi, bu tek gerçekliği anlamaya yönelik çabalardır. Bugün hastalığa ilişkin tıbbi teoriler her şeyin doğrusunu ortaya koyuyor değildir; yoksa doktora gittiğinizde size teşhis, tahmin ve hatta şifa bulmayı garanti edebilirlerdi. Bir Amerikalı ateşi çıktığında enfeksiyon kaptığını düşünüyorsa, insanların bugüne kadar her yerde hep yaptığını yapıyordur: Kültürünün, hastalık dendiğinde kendisine verdiği kavramları uyguluyordur. Benim de inandığım gibi, eğer bu hikâye büyü hakkındaki hikâyeden daha iyi bir hikâyeyse, bunun nedeni o kişinin daha iyi olması değildir. Bunun nedeni o kişinin daha iyi bir hikâye elde etmek için muazzam insan kaynağı kullanan bir toplumda yaşayacak kadar şanslı olmasıdır.

Hayatımızı sadece bilimsel öykülerle geçirmeyiz. Değerlere ilişkin dilimizin hepimizin karşı karşıya olduğu kararlarda ortak bir yaklaşıma ulaşmada bize nasıl yardım ettiğiyle başladım. Pozitivist resimde doğru olan bir şey şudur: Doğa bilimlerinin yöntemleri, değerlere ilişkin anlayışımızda, olgulara ilişkin kavrayışımızda olduğu kadar bir ilerlemeye yol açmamıştır. Bu yüzden değerler hakkında, bilimin bizimki kadar derinlere kök salmadığı başka toplumlardan bir şeyler öğrenebiliriz: Eğer bilimsel yöntem değerlere ilişkin anlayışımızı ilerletmediyse, o zaman bu yöntemin üstünlüğü, değerlere ilişkin anlayışımızın üstün olduğunu varsaymak için asla bir neden olamaz. Aslında diğer insanlardan, hem olumlu hem de olumsuz anlamda, öğrenebileceğimizi düşünmek için her türlü nedenimiz vardır. Eğer pozitivist *bize* her değerli şeyin değerli olduğuna herkesi ikna edeceğimizin ne tür bir güvencesi olduğunu sorarsa, biz de *ona* herkesi olgulara ikna edebileceğimizin nasıl bir güvencesi

olduğunu sorabiliriz. Zira soru burada olguların değerlerden daha iyi biçimde olduğunu varsayıyor. Ve Duhem'in gördüğü şekliyle bile, pozitivist resimde bu iddiayı kabul etmek için iyi bir neden yoktur.

Farklı türlerde destek vermemiz gereken birçok olgu türünün olduğunu anımsadığımızda, farklı türden değerleri savunmanın birçok yolu olduğu çok daha az şaşırtıcı hale gelir. Matematiksel inanışlar kanıtlarla gerekçelendirilebilir. Nesnelerin renkleri hakkındaki inanışlar olağan aydınlatma altında nasıl göründüklerinden destek alırlar. Diğer insanlara dair psikolojik inanışlar neler yaptıkları ve söylediklerinden destek alır. Kendi zihinsel yaşamımızla ilgili inançlarımız, kimi zaman, iç gözlemlerimizden kanıt kazanır. Gerçi sonunda, değerlerle olduğu kadar olgularla da ilgili olarak, başka herkesi kendi görüşümüze ikna edebileceğimizin güvencesini hiçbir şey veremez. Bu, herkes gibi Kozmopolitlerin de kabul etmesi gereken bir kısıttır. Pozitiviste göre, olgularla ilgili olarak, eğer anlaşamazsak, birimiz hakikate sahiptir, şeylerin oluş biçimi birimizi haklı çıkarır; oysa değerler le ilgili olarak, iddiamızı haklı çıkarabilecek hiçbir şey yoktur. Ama bu resmi doğru kabul etsek bile, evrenin var oluşunun kesinlikle şu veya bu şekilde olmasının, hangi şekilde olduğu konusunda anlaşmaya varabileceğimizin güvencesi olduğunu düşünme yetkisini bize ne verecekti? Bizler bütün söyleşilere -ister komşularla ister yabancılarla- sonunda anlaşacağımız konusunda bir vaat olmaksızın girmiyor muyuz?

4. BÖLÜM

AHLAKİ ANLAŞMAZLIK

Koyu ve İncenin İçinden

Değere ilişkin meselelerde anlaşmazlıklar yaşamak için ülkenizin dışına çıkmanız gerekmez. Sinemadan çıkan kalabalık bir grup insan arasından birisi *Million Dollar Baby*'nin *Sideways*'den daha iyi bir film olduğunu söylerken arkadaşı itiraz eder. "Boynundan aşağısı tutmayan bir hastanın hayatının, kendisi istedi diye onu öldüreceğiniz kadar değersiz olduğunu anlatan bir filme nasıl saygı duyarsın?" Bardaki bir dalaşmadan sonra çıkan ateşli tartışmada, bazıları müdahale eden müşterinin cesur biri olduğunu söylerken, diğerleri ihtiyatsız davrandığını, aslında polis çağırması gerektiğini ileri sürer. Sınıftaki kürtaj tartışmasında bir öğrenci ilk üç aylık dönemdeki kürtajların anne ve cenin için zararlı olduğunu, ama anne istediği takdirde yasal olması gerektiğini söyler. Bir diğeri cenini öldürmenin büyümüş bir kediyi öldürmekten bile kötü olduğunu düşünür. Bir üçüncüsü, tüm kürtajların cinayet olduğunu iddia eder. Eğer kozmopolit yaklaşımı, insanlar arasındaki toplumlar *arası* ahlak söyleşilerini teşvik edeceksek, bu tür anlaşmazlıkların olmasını beklemeliyiz; kaldı ki bu uyuşmazlıklar toplumların *kendi içinde* bile ortaya çıkmaktadır.

Ahlak çatışmaları çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Öncelikle, değerlendirmeye ilişkin sözcük dağarcığımız son derece çok çeşitlidir. Bazı terimler -"iyi", "şöyle olmalı"- felsefecilerin genellikle belirttikleri gibi, oldukça *incedir*. Onay belirtirler, ancak bunun dışında kullanımları oldukça serbesttir: İyi toprak, iyi köpek, iyi iddia, iyi fikirler, iyi insan. Sözcüğün anlamını bilmeniz, ne anlamda kullanıldığı konusunda size pek bir şey anlatmaz. Elbette iyi olduğunu hayal dahi edemeyeceğiniz belirli davranışlar vardır. Bunun nedeni, örneğin; aç bir çocuğun elinden yiyeceğini kapıp kaçmanın "iyi" sözcüğünün anlamı içinde zaten yer almaması değil, o davranışları onaylamanın sizce hiçbir anlamı olmamasıdır.

Fakat değerlendirme dilimiz çoğu kez bundan çok daha "koyu"dur. "Kabalık" kavramını kullanırken, örneğin, eleştirdiğiniz davranışın terbiyenin ihlali mi, yoksa başkalarının duygularına karşı yeterince ilgili gösterme eksikliği mi olduğunu düşünmeniz gerekir. Kazayla ayağıma bastığınızda, alaycı bir ifadeyle "Teşekkür ederim" dersem, bunu bilerek yaptığınızı ima etmiş olurum. Bu kabalıktır. Sizin için yaptığı bir şey karşılığında birisine, alay ifadesi olmadan teşekkür etmek ise, değildir. "Cesaret" bir övgü terimidir. Fakat anlamı "doğru" ya da "iyi" gibi ince terimlerden daha özlüdür: Cesaretli olmak, bize riskli ya da tehlikeli gelen, bir şeyler kaybetmenizi getirebilecek bir şey yapmanızı gerektirir. Giriş kapısını açmak cesaret isteyebilir, ama ancak agorafobiniz varsa veya kapınızı çalanın gizli polis olduğunu biliyorsanız.

İnce kavramlar ikame görevi görürler. Doğru ve yanlış kavramları gerçekten iş başında olduklarında, belli sosyal bağlamların karışıklığı içinde koyu bir şekilde iç içe geçmişlerdir. Ünlü Amerikalı siyaset kuramcısı Michael Walzer bu anlamda ahlakın koyu başladığını söyler. Ve ancak başkalarıyla anlaşma noktaları aramaya başladığınızda koyu olanların altında yatan ince kavramları ayırmaya başlarsınız.[16]

---

16 Michael Walzer, *Thick and Thin: Moral Arguments at Home and Abroad* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994).

İnce kavramların evrensel olduğu görülüyor; doğru ve yanlış, iyi ve kötü kavramlarına sahip olanlar sadece biz değiliz; herhalde her toplumun bu ince kavramlara karşılık gelen terimleri vardır. Hatta kabalık ve cesaret gibi koyu kavramları da hemen her yerde bulursunuz. Fakat gene de, bazı daha da koyu kavramlar vardır ki bunlar belirli toplumlara çok garip gelir. Ve en temel anlaşmazlık düzeyi, tartışmanın taraflarından birinin diğerinde kesinlikle olmayan bir kavramı gündeme getirmesiyle ortaya çıkar. Bu, mücadelenin anlaşmak için değil, sadece anlamak için olduğu türden bir anlaşmazlıktır.

Aile Önemlidir

Kimi zaman bildik değerler, bildik olmayan adet ve düzenlemelerle iç içe geçmiştir. Dünyanın her tarafındaki insanların çocuklarınıza karşı sorumluluklarınız hakkında çeşitli fikirleri vardır, örneğin. İyi ama çocuklarınız kimlerdir? Ben, aileyi farklı şekillerde algılayan iki ayrı toplumda büyüdüm. Bir bakıma bu toplumlar -Gana'daki Akan toplumu ile annemin atalarının İngiliz dünyası- birkaç yüzyıldır birbirleriyle temasta oldukları için bu farklılıklar giderek azalmaktadır. Ama hala önemli bir fark vardır.

Akan'lardaki *abusua* kavramına bakalım. *Abusua*, akrabalıkları ortak atalarıyla oluşmuş, birbirleriyle sevgi ve sorumluluk ilişkisi olan bir grup insandır; kabaca ifade edersek, ortak atalarınız ne kadar yakın zamanda yaşamışsa, bağlarınız o kadar kuvvetlidir. Kısacası, kulağa tam bir aile gibi geliyor. Fakat aile ile *abusua* arasında önemli bir fark vardır. Çünkü *abusua*'daki üyeliğiniz sadece annenizin kim olduğuna bağlıdır. Babanızın konuyla ilgisi yoktur. Siz eğer bir kadınsanız, o zaman çocuklarınız sizin *abusua*'nızdadır, aynı şekilde kızlarınızın nesli ve onların kızları da, böylece sonsuza kadar sürer... *Abusua*'ya üyelik, tıpkı mitokondrial DNA'da olduğu gibi, sadece kadınlardan geçerek paylaşılır. Bu yüzden ben kız kardeşimin çocuklarıyla aynı abusua'dayım ama erkek kardeşimin çocuklarıyla değilim.

Ve babama bir kadın tarafından bağlı olmadığım için, babam da benim *abusua*'mın bir üyesi değil.

Kısacası, Akan kültüründeki aile kavramı, antropologların *ana soylu* dediğidir. Yüz yıl önce birçok ailede annenizin erkek kardeşi -dayınız- İngiltere'de bir babadan beklenen rolü oynardı. Kız kardeşiyle birlikte onun çocuklarının yemesinden, giymesinden ve eğitiminden sorumluydu. Birçok evli kadın erkek kardeşleriyle birlikte yaşar ve belirli aralıklarla kocalarını ziyaret ederlerdi. Erkek de çocuklarıyla ilgilenirdi elbet, fakat çocuklarına karşı sorumluluğu nispeten daha az çaba gerektirirdi: Aslında daha çok İngiltere'de dayı olmak gibi.

Teyzelerinizin çocuklarına büyük bir doğallıkla erkek ve kız kardeşlerinize seslendiğiniz aynı sözcükle *-nua* diye- seslendiğinizi duyunca ziyaretçiler çoğu kez biraz şaşırırlar. Hatta birisi yanındaki kadını Gana İngilizcesiyle size "kız kardeşim, aynı babadan, aynı anneden" diye tanıttığında, sıralanan niteliklerin biraz fazla olduğunu düşünebilirsiniz. (Öte yandan, birisi size bir kadının küçük annesi olduğunu söylerse, teyzesini kast ediyordur.)

Benim çocukluğumda tüm bunlar değişmekteydi. Daha fazla sayıda erkek, karıları ve çocuklarıyla birlikte yaşıyor, artık kız kardeşlerinin çocuklarının geçimini üstlenmiyordu. Fakat babam gene de kız kardeşinin çocuklarının okul karnelerini alır, onlara cep harçlığı verir, anneleriyle ders durumlarını konuşur, kendi *abusua*'sına ait evin faturalarını öderdi. Öte yandan, çocukları ve karısı -yani bizler- yemeklerini evde birlikte yerken, o hâlâ düzenli olarak en gözde kız kardeşiyle yerdi.

Kısacası, aile hayatını düzenlemenin farklı yolları vardır. Size göre hangisinin daha akla yatkın olduğu önemli oranda hangi kavramlarla büyüdüğünüze bağlıdır. Bir toplumun, çocukların yetiştirilmesi için sorumlulukları belirleyen akla yatkın ve uygulanabilir bir yöntemi olduğu sürece, bu işi yapmanın bir yolunun doğru, diğer hepsinin yanlış olduğunu söylemek tuhaf olacaktır bence. Çocuğunun nafakasını ödemeyerek gö-

revini yerine getirmeyen bir babanın yanlış bir şey yaptığını düşünürüz haklı olarak. Birçok Asante, özellikle eskiden, görevini yapmayan bir dayı için aynı şeyi düşünürdü. Sistemi bir kez anlarsanız, muhtemelen kabul de edersiniz ve bunun için temel ahlaki bağlılıklarınızın herhangi birinden vazgeçmeniz gerekmez. Burada -iyi ebeveynliğe dair- ince, evrensel değerler söz konusudur, fakat ifade edilişleri oldukça özgüldür, yerel adetler, beklentiler ve sosyal düzenlemelerle koyu şekilde iç içe geçmiştir.

Çarşambaları Kırmızı Biberler

Sizin için önem ifade eden şeylere hemen hemen hiç benzemeyen başka yerel değerler vardır. Babam "av eti" yemezdi, örneğin. Buna geyik eti dahildi. Bir keresinde İngiltere'de kazara geyik eti yediğini, ertesi gün bütün cildinin kıpkırmızı lekeler döktüğünü anlatır dururdu. Gerçi, neden yemediğini sormuş olsaydınız bile, av etini sevmediğini, ya da o ete karşı alerjik olduğunu söylemeyecektir. Eğer sizi bir şekilde ilgilendirdiğini düşünürse, Çalılık İneği kabilesinden geldiğini, av etinin kendisi için *akyiwadeɛ* olduğunu anlatırdı. *Akyiwadeɛ*'nın etimolojik olarak anlamı "sırtınızı dönebileceğiniz şey" gibi bir şeydir ve nasıl tercüme edileceğini düşünecek olsanız, muhtemelen "tabu" sözcüğünü önerirdiniz. Aslında tabu sözcüğü de bir Polinezya dilinden gelmektedir ve kimi insan gruplarının şiddetle kaçındıkları bazı şeylere işaret eder.

Polinezya'da olduğu gibi Asante'de de yasaklanmış şeylerden birini yapmak sizi "kirletir" ve bunun çeşitli çareleri, kendinizi "arıtmanın" yolları vardır. Hepimiz tiksinme duygusunu, kendimizi arıtma arzusunu yaşamışızdır, ama bu *akyiwadeɛ* kavramına sahip olduğumuz anlamına gelmez. Zira o fikre -o koyu kavrama- sahip olmak için kabilenin bir üyesi olmanız veya sadakat gösterdiğiniz bir tanrının tabuları olması nedeniyle yapmamanız gereken şeyler olduğunu kabul etmeniz gerekir. İşte o zaman bir Çalılık İneği kabilesi üyesinin av eti yememesi için

çeşitli türden mantıklı açıklamaları olduğunu söyleyebilirsiniz. Kabile hayvanınız, sembolik olarak, bir akrabanızdır; bu yüzden sizin için onu (ve onun akrabalarını) yemek, birazcık insan yemek gibidir. O kabilenin bir üyesinin vereceği mantıklı açıklamalardan birisi belki de budur. Fakat geleneksel Asante toplumunda *akyiwadeɛ* listesi, bu şekilde anlam çıkarabileceğiniz şeylerin çok ötesine uzanır. Edinkra adındaki bir tapmak tanrısının tabuları arasmda çarşambaları kırmızıbiberler vardı (Asante gelenekleri üzerine ilk kez geniş şekilde yazmış olan kolonyal antropolog Yüzbaşı Rattray 1920'lerde bundan söz etmişti).

Şimdi, *akyiwadeɛ*'nin anlamını öğrenemeyeceğinizi iddia etmiyorum: Elbette, size anlattıklarımın ışığında umarım bu sözcüğün nasıl kullanıldığını epeyce kavramışsınızdır ve eğer Yüzbaşı Rattray'ın tüm eserlerini okuduysanız, Akan tabularına dair çok daha fazlasını ve kesinlikle bu kavramı anlamaya yetecek kadarını bilirsiniz. Her neyse, bu gerçek düşüncenizde herhangi bir rol oynayacak bir fikir değildir. Elbette "tabu" olduğunu düşündüğümüz, kaçındığımız bazı davranışlar vardır: Ensestin yasaklanması örneğin. Ama ensestin kaçınılması gereken bir şey olduğunu düşünmeniz, aslında tabu olduğu için değildir. Düşünceniz bunun tersidir: Ensest "tabu"dur, çünkü yapılmaması için çok iyi nedenler vardır.

Bazı *akyiwadeɛ* -babamı geyik eti yemekten men eden gibibazı tür insanlara özgüdür, tıpkı bu olgudan bir metafor yapan şu özdeyişte görüldüğü gibi:

> Nnipa gu ahodoɔ mmiɛnsa, nanso obiara wɔ n'akyiwadeɛ: Ɔhene, ɔdehyeɛna akoa. Ɔhene akyiwadeɛ ne akyiwadeɛ, ɔdehyeɛ deɛ ne nsamu, na akoa deɛ ne nkyeraseɛ.
>
> *İnsanlar üçe ayrılırlar, ama herkesin kendi tabusu vardır: Hükümdar, asil ve köle. Hükümdarın tabusu karşı çıkmak, asilinki saygısızlık ve köleninki kökenini açığa vurmaktır.*

Sonuç olarak, Asante topraklarında yaşasaydınız bile, bir Asante kabilesine mensup olmadığınız ve tapmak tanrılarına karşı sorumluluklarınız olmadığı için, tabuların çoğu sizi etki-

lemeyecekti. Fakat Asantelilerin "sırtlarını döndükleri" ve diğer herkesin de buna uymasını bekledikleri pek çok şey vardır. Bunların bazılarının regli devam eden kadınlarla veya yakın zamanda cinsel ilişkide bulunmuş erkeklerle temas etmekle ilgili olduğu göz önüne alınırsa, kendileri buna göre davranmasalar bile bu tabular yabancıları etkileyebilir. Tabuları bir kez öğrendiğinizde, bu konuda nasıl davranmanız gerektiğine ilişkin sorular gündeme gelebilir. Örneğin, regl olan bir kadınla tokalaşmak kabile şefi için bir tabu olduğuna göre, bazı ziyaretçilerin Asante sarayına gidip gitmemeyi düşünmeleri gerekir.

Bu tabularm tarifinde bilinçli olarak "ahlak" sözcüğünü kullanmadım. Tabular elbette değerlerdir: Davranışları, düşünceleri ve duyguları yönlendirirler. Fakat ahlak değerleri dediğimiz şeye en azından üç nedenle benzemezler. Birincisi, her zaman herkesle ilgili değillerdir. Av etinden kaçınmak zorunluluğu olanlar sadece Ekuona kabilesinin üyeleridir. İkincisi, kazayla bile olsa, bir tabuyu ihlal ederseniz kirlenirsiniz. O halde, ahlaka aykırı bir suç işlediğinizde, "Böyle olsun istemiyordum " demek sağlam bir savunma sayılsa da, tabuları çiğnediğinizde alacağınız yanıt, "Ne yapmak istediğin önemli değil. Kirlendin. Arınman gerek" olur. Oedipus ensest tabusunu bilmeden çiğnediği için daha şanslı değildi. Tabularla ahlakın gerekleri arasındaki son fark, onlara uymamanın en çok *sizi* kirleteceğidir: Her ikisi de esas olarak diğer insanlara nasıl davranmanız gerektiğiyle değil, kendinizi nasıl (adetlere göre) temiz tutmanız gerektiğiyle ilgilidir.

Şimdi, dünyanın her yerinde birçok insanın *akyiwadeɛ*, analojik bir terim olan *tabu*, ya da her neyse, benzeri şeylere inanması, değerlendirme dilinin tabii ki güçlü bir parçasıdır. Ama, en azından şimdilerde, tabulardan kaçınmak insanlar için hala önemli olsa da, başka birçok değer kadar önemli değildir. Bunun nedeni kısmen, dediğim gibi, tabuları ihlal etmek kirlilik yaratırken, bu kirliliğin genellikle adetler çerçevesinde temizlenebilir olmasıdır. Ortodoks Yahudilerin koşer yasaları da böyledir: Bunlara uymak önemli olduğu gibi, yapabildiğiniz sürece uymayı taah-

hüt etmek de aynı şekilde önemlidir. Bununla birlikte yasaları istemeden ihlal ederseniz doğru tepki suçluluk değil, arınmanın adetlere uygun törensel formudur. Öte yandan ahlaki suçların -hırsızlık, saldırı, cinayet- cezası arınmakla çekilmez. Şimdi bazı tarihsel trendler, doğduğum yerdeki güncel hayatta *akyiwadeɛ* endişesinin babamın yetiştiği zamana göre artık niçin daha az rol oynadığını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Nedenlerden biri, şimdi daha fazla insanın Hıristiyan ve Müslüman olduğu ve bu tabuların ise eskiye ait dinlerle bağlantılı olmasıdır. Daha önce belirttiğim gibi, eski dini fikirlerimiz bu küresel inançların müminlerinin yaşamlarında da varlıklarını sürdürmeye devam ediyor. Ancak şimdi Yehova ve Allah'la rekabet halinde oldukları için eski günlere göre ağırlıkları daha azdır. Eski günlerde tabuları çiğnediğinizde tanrıların veya atalarınızın gazabından korkmak için nedenleriniz vardı -arınarak onlarla barış içinde yaşamanın önemi kısmen buradan geliyordu. Fakat çağdaş dünyada bu güçlere saygı artık daha azdır. (Anımsayacağınız gibi, Hıristiyan kız kardeşim bizi büyüden korumak için bir Müslümana başvurmuştu.)

Bir başka neden, sıklıkla ilişkilendirildikleri kimlik biçimlerinin -kabile kimliğinin, örneğin- bir zamanlar olduğundan çok daha az önemli olmasıdır. İnsanların çoğu hala kabilelerini bilirler. Geçmişte, Akan dünyasının bir başka ucundaki, yabancısı olduğunuz bir kasabaya gittiğinizde, kabilenizin yerel liderinden konukseverlik beklerdiniz. Şimdi ise oteller var; seyahat etmek olağanlaştı (bu yüzden kabile konukseverliği talebi kolayca bunaltıcı hale gelebilir) ve bunca insan doğduğu yerden uzaklarda yaşarken kabileler de, tıpkı parçası oldukları aileler gibi, önemlerini kaybediyorlar.

Eşit derecede önemli bir şey de sanırım Kumasi'deki insanların çoğunun artık tabularımızın yerel olduğunu, yabancıların neyin tabu olup neyin olmadığını bilmediğini, bilseler bile herkesin kendi tabusu olduğunu öğrenmiş olmasıdır. Ve insanlar gittikçe tabuların "*bizim* yapmadığımız şeyler" olduğunu düşünmektedir; "*bizim* yapmadıklarımız" ile "*tesadüfen* yapmadıkları-

mız" arasındaki mesafe çok küçük bir adım olabilir ve zamanla insanlar bu uygulamaların pek de coşku uyandırmayan bir tür ilginç yerel gelenek haline geldiğini düşünmeye başlayabilirler.

Kabaca Bazı Noktalar

Gördüğümüz gibi, *akyiwadeɛ*'de her türlü gelenek ve olgusal inanç (biraz da öfkesi burnunda atalarm ve tapınak tanrılarının varlığı) yoğun şekilde birbirine geçmiştir ve böylesi yabancı değerlere verilecek tepki onları ilkel ve akıl dışı diyerek kafamızdan çıkarıp atmaktır. Ama eğer öyleyseler, o zaman ilkellik ve akıl dışılık buralarda da yaygındır. Aslında *akyiwadeɛ*'nin temelini oluşturan duygu- iğrenme duygusu- evrenseldir: Kolay kavranmasının bir nedeni budur. Pek çok Amerikalı domuz eti yer, ama kedi eti yemez. Bu durumu kedilerin domuzlardan, diyelim ki, daha kirli veya daha akıllı olduğunu söyleyerek izah etmek hayli zor olacaktır. İnsanların kedileri *yiyeceği* toplumlar olduğuna göre, insanoğlunun onları afiyetle ve bir tehlikesi olmadan yemesinin mümkün olduğunu biliriz. Et yiyen ama kedileri yemeyi reddeden birçok Amerikalının tek savunması, sadece bunu düşünmenin bile kendilerini iğrendirdiğini söylemektir. Muhakkak hepimizin temas etmeyi kirletici bulduğumuz şeyler vardır: Dokunmak bize kendimizi kirli hissettirir; yemek midemizi bulandırır. Temas ettiğimizde belki bir koşu gidip ellerimizi ya da ağzımızı yıkamak isteriz. Böyle tepkilerimiz olduğunda çoğu kez bunu mantıklıymış gibi savunuruz: Hamamböcekleri, fareler, başka insanların salyası veya kusmuğu aslında hastalık taşır deriz; kedilerle köpeklerin tadı berbattır. Gene de bu tepkiler anlattığımız hikâyelerle pek açıklanamazlar. Sinekler hamamböceklerinin taşıdığı çoğu riski taşırlar, fakat genellikle daha az "kirlenme" yaratırlar. Ve insanlar, önceden sterilize edilerek bütün mikroplardan ihtimamla arındırılmış da olsa, içine bir hamam böceğinin düştüğü bir bardaktan portakal suyu içmek fikrinden tiksinir. Ne olduğunu bilseler bile, köpek pisliği şekli verilmiş çikolatayı yemekte isteksiz davranırlar.

Psikologlar (özellikle bu minvalde deneyler yapmış olan Paul Rozin), bizler gibi her şeyi yiyen bir türün, neyi yiyip neyi yemeyeceğini ayırt etmesi önemli bir bilişsel görev olduğu için, bu iğrenme kapasitesinin içimizde gelişen temel bir insan özelliği olduğunu düşünürler. İğrenme, mide bulantısıyla birlikte vardır, çünkü bu tepki, kaçınmamız gereken yiyeceklerle ilgili olarak gelişmiştir. Fakat bütün doğal kapasitelerimiz gibi, iğrenme kapasitemiz de kültür temelinde oluşur. Birçok kültürde bazı erkeklere, regl olan bir kadınla tokalaştıklarını öğrendiklerinde kendilerini kirlenmiş hissettiren *aynı* kapasite midir? Ya da çoğu Amerikalıyı tiksinme duygusuyla kıvrandıran ensest düşüncesi? Henüz bildiğimizi zannetmiyorum. Ancak, bu tepkilerin yaygınlığı, tabuların insan doğasının derinliklerindeki bir şeye dokunduğunu düşündürtmektedir.[17]

Bu ülkedeki hem laiklerin hem de dindar insanların çoğu, kimi çağdaşlarının belirli cinsel davranışlar- örneğin mastürbasyon, homoseksüellik, hatta bilinçli yetişkin ensesti- karşısındaki tavırlarının dünyanın her tarafındaki birçok kültürde bulunan tabuların basit bir biçimi olduğunu düşünüyor. Eski Ahit'te, Levililer'in sonundaki Kutsal Yasada, örneğin, doğal sebeplerle ölen hayvanları yemek kendinizi ve giysilerinizi yıkamayı gerektirir, hatta o zaman bile akşam saatine kadar kirli sayılırsınız (Levililer 17:15-16). Levililer 22:5-8'de rahiplere, "Aaron'un oğullarına" eğer kirletici insanlara veya "sürü hayvanlarından birine" dokunurlarsa yıkanmaları gerektiği ve "kutsal hediyelerden" yiyebilmek için, günbatımını beklemeleri gerektiği söylenir. Aynı bölümler özel birtakım kurbanlar için ayrıntılı kurallar emrederken, kan tüketmeyi, bedeni yaralamayı (dövme yaptırmak, rahiplerin tıraş olması, ete uzun ve derin yaralar açmak, ama elbette erkek sünneti hariç) ve çeşitli akrabalarını çıplak görmeyi yasaklar. Modern Hıristiyanların çoğu için bu kurallar, İsa'nın insanları kurtardığı Yahudi yasasının bir par-

17 *bkz.* Paul Rozin, "Food Is Fundamental, Fun, Frightening, and Farreaching" *Social Research 66* (1999): 9-30. Bu konuların tartışılmasını sağlayan John Haidt'e müteşekkirim.

çasından başka bir şey değildir. Fakat bu pasajların yanı sıra, ensest ilişkiyi ve hayvanla cinsel ilişkiyi yasaklayan emirlere ek olarak şu meşhur, erkekler için "bir kadınla yatar gibi bir erkekle yatmak" yasağı çoğu Hıristiyanın hala onayladığı bu paragraflarda bulunur.[18]

Daha önceleri Levililer'de regl olan kadınlarla doğrudan ve dolaylı temas ve kendini bu tür kirlilikten arındırmanın kuralları üzerine çok kapsamlı bir dizi yasa vardı. İlaveten, erkeğin cinsel boşalmasının kirletici olduğunu belirten kurallar vardı; öyle ki erkek yıkandıktan sonra bile akşam saatlerine kadar adetler açısından kirliydi.[19] Akan gelenekleri gibi, bu kurallar metafizik inanışlara iyice yerleşmiştir. Bunların İsrailoğulları için Musa'ya Tanrı tarafından gönderilmiş yasalar olduğu defalarca söylenmiştir ve çoğunlukla yerleşik dini açıklamaları vardır. Kan tüketimine dair yasak böyle açıklanır:

> Çünkü etin canı kandadır. Ve Ben onu sunak üzerinde canlarınızın kefareti olarak size verdim, çünkü canın kefareti kandır. Bu yüzden İsrailoğullarına dedim ki: Aranızdan hiçbir canın kanını yemeyeceksiniz, aranıza misafir olan konuk da kan yemeyecek.[20]

Levililerin bize hatırlattığı, değerlere seslenmenin türlere göre güzelce paketlenmiş olarak önümüze gelmediğidir. Ebeveynlerinize saygısızlık etmenin kötü bir şey olduğunu düşünebilirsiniz, ama bu zinadan farklı şekilde kötüdür, bir hayvanla cinsel ilişkiye girmekten de farklıdır ve yine, gelininizle ensest ilişki kurmaktan da farklıdır. İtiraf etmeliyim ki, yan yana "bir kadınla olduğu gibi" yatsalar da, erkekler arası seksin hiç de kötü olmadığını düşünüyorum. Fakat tüm bu davranışlar Kutsal Yasada sırasıyla yasaklanmıştır; üstelik (Levililer 20:9- 13'de) hepsinin ölümü hak ettiğine inanılır.

---

18 Levililer 18:22 ve 20:13.

19 Regl: Levililer 15:19-28. Erkek boşalması: Levililer 15:16-18.

20 Levililer 17:11-13. Alter, dipnotta (s. 618), bu açıklamanın içeriğinde tam olarak ne denmek istendiğini belirtiyor. Yasakların ne olduğu bir önceki ayette ifade edilmektedir.

Bu yasakları ciddiye alanların karınlarına ağrılar saplanır; aynı zamanda metafizik veya dini konulardaki inançlarıyla boğuşurlar. Bu iki özelliğin birleşimi, konuyu ciddiye alanların bu konuları aynı fiziksel tepkiyi göstermeyen ve metafiziği paylaşmayan insanlarla tartışmasını zorlaştırır. Gene de, ciddiye almadığımız değerler için bile bizden beklenen vardır; bu da anlayıştır. Bir insanı nasıl etkilediğini duyumsamamız için mutlaka o değeri paylaşmamız şart değildir. Antigone'nin erkek kardeşinin ölüsünü gömmekteki azmi, (Darius'un mahcup ettiği Hintliler ve Yunanlılardan farklı olarak) kadavralardan nasıl kurtulacağımız hiç umurumuzda olmasa ve Antigone'nin de aslında olmaması gerektiğini düşünsek bile, bizi duygulandırabilir.

Tabular ne yapılacağıyla ilgili gerçek anlaşmazlıklara yol açsa da birçok insan bu tür değerlerin ülkeden ülkeye değiştiğini kolayca anlar. Asante halkı başkalarının bizim tabularımızın gücünü hissetmediğini artık çoğunlukla kabul ediyor; onların kendi tabuları olabileceğini biliyoruz. Ve en önemlisi, bu yerel değerler bizi iyiliği, cömertliği ve şefkati veya acımasızlığı, cimriliği ve düşüncesizliği -insan toplumlarmda geniş ölçüde kabul edilen erdem ve kötülükleri- fark etmekten alıkoymaz. Levililer'de anlatılan çeşitli iğrençlikler arasmda, bazen tabuların gereklerini disipline edici evrensel değerlere seslenişlere de rastlarız. Levililer 19, yalancılığı, ikiyüzlülüğü, dolandırıcılığı ve hırsızlığı önlemek için tarladaki ürünümüzün bir kısmını fakirlere bırakmamızı emreder; sağırlar için kötü konuşmamayı, körün önüne takılacağı bir engel koymamayı, akrabalarımıza kara çalmamayı da. Tabii şu "komşunu kendin gibi seveceksin" (Levililer 19:18) diyerek imkânsızı talep eden emri de içerir. Burada hepimizin onaylamadığı değerler de vardır, onayladığımız pek çok değer de.

Tartışmanın Koşulları

Kozmopolitler tüm kültürlerin değerlere ilişkin sözcük dağarcığının söyleşiye başlamak için yeterince örtüştüğünü varsayarlar. Fakat bazı evrenselciler gibi, aynı sözcük dağarcığını kullandı-

ğımız takdirde hepimizin anlaşmaya varabileceğini varsaymazlar. Japonya'da bu konuda ne düşünürlerse düşünsünler, hemen hemen her Amerikalı nazik olmanın -koyu bir kavram- ne olduğunu bilir. Ama bu, nezaketin gösterilme şeklini eleştiremeyiz demek değildir. Bir muhabir insan hakları ihlalleriyle tanınan yabancı bir diktatörle görüşüyor. Nazik bir şekilde adama sıkça ekselansları diye hitap ediyor. Herkes bunun doğru olduğunu gayet iyi bilirken muhabir hala, "Bazıları hapishanelerinizde siyasi mahkûmların olduğunu ileri sürüyor" diyor. "Gizli polisinize ilişkin işkence suçlamalarına ne diyorsunuz Ekselansları?", "Saçmalık" diyerek yanıtlıyor adam. "Ülkemdeki ilerici adımlar karşısında yabancıların kafasını karıştırmak isteyen bazı insanların uydurduğu yalanlar bunlar." Muhabir adamın yanından ayrılıyor. Şimdi bu nezaket göstermek midir? Yoksa gazetecinin doğrular için bastıracağı yerde ödlekçe bir kaçışı mı? Her ikisi de olabilir mi? Eğer nezaket göstermekse, o şartlar altında nazik olmak doğru bir şey midir? Böyle sürüp giden bir söyleşinin hiçbir sonuca ulaşamayacağını görebilirsiniz.

Ahlaktan daha az ciddiye aldığımız nezaket sözcüğü, davranışlar repertuarının bir değer terimidir. Fakat bu tür bir ihtilaf aynı zamanda daha dolaysız -"cesur" gibi- ve daha merkezi -"zalim" gibi- ahlak terimlerinin kullanımı çevresinde de söz konusudur. Erdem ve kötülük için kullanılan çoğu terim gibi "cesaret" ve "zulüm" terimleri de felsefecilerin "açık yapılı" dediği türdendir. Her ikisi de ne kastettiğini bilen iki kişi, bu terimlerin belirli bir durum için geçerli olup olmadığı konusunda makul bir şekilde karşıt görüşte olabilirler.[21] Sözcüklerin anlamlarını kavramak, terimin önünüze gelen her durum için geçerli olup olmadığına kesin karar verecek bir kural sağlamaz size. Yarım yüzyıl kadar önce hukuk felsefecisi H.L.A. Hart, açık yapılıya

21 H.L.A. Hart, *The Concept of Law* (Oxford: Clarendon Press, 1997), 6. Bölümde hukuk bilimi tarafından tartışılmak üzere "açık yapılı" fikrini ortaya attı. Hart bu fikri, açık yapılı olma fikrinin dillerin indirgenemez bir özelliği olduğunu düşünen F. Waismann'dan ödünç aldı. Araçların halka açık parka girmelerini yasaklayan yönetmelik örneği Hart'a aittir. Bunun için *bkz.* Hart'ın "Positivism and the Separation of Law and Morals, "Harvard Law Review 71 0958): 593-629.

örnek olarak "araçların" halka açık parklara girmesini yasaklayan yönetmeliği vermişti. Bu kural bir çocuğun cebindeki beş santim boyundaki oyuncak araba için de geçerli midir? "Araç" sözcüğü açık yapılıdır. Her iki tarafa da çekilebilir. Elbette, bu kural bağlamında amacm insanların araçlarıyla etrafta dolaşarak huzuru bozmasını engellemek olduğu açıkça anlaşılabilir. Çocuk oyuncağını tabii ki getirebilir. İyi ama bu mantık, kaykayın da bir araç olduğunu söylemiyor mu? Bu kuralı koyanların aklında bu soruya verecekleri herhangi bir cevabın olduğunu düşünmeye bile gerek yoktur. Sıradan ve bildik konularda dilimiz gayet iyi iş görür. İşler ilginçleşmeye başlayınca dili aynı derecede iyi bilen insanlar bile anlaşmazlığa düşebilirler.

Değerlendirme dilimizin açık yapısı daha da belirgindir. Bir zamanlar büyük amcalarımdan biri bir makineli tüfek mevziine elinde kılıçla hücuma kalkmıştı. Buna kahramanlık denebilir mi? Yoksa sadece delice bir cesaret mi? (Bu amcamın Asanteli olduğunu düşünmüş olabilirsiniz; aslında İngilizdi, Birinci Dünya Savaşında Osmanlılara karşı savaşıyordu. Büyük amca Fred, otobiyografisine *Hayat Bir Kumardır* adını verdi, risk almayı seven birisi olduğunu buradan da anlayabilirsiniz.) Aristoteles, cesaretin tehlikeye aldırmamayı değil, *zekice* bir tepkiyi içerdiğini söyler. O günkü şartlar altında ve amacının ne olduğu düşünülürse, belki de kılıçla hücum etmek yapılacak en akıllıca işti. Gerçi elimizde bütün şartlarını sorup öğrenebileceğimiz tam bir öykü olsa bile gene de sonunda bu konuda sizinle bir uyuşmazlığa düşebiliriz.

Birkaç yıl önce, uluslararası bir dini liderler parlamentosu "küresel ahlakın evrensel bildirgesi" olarak adlandırdıkları bir tebliğ yayımladı. Bu bildirinin uyarıları bir horoskopu andırıyordu; son derece kesin görünmekle birlikte tüm katılımcıları tatmin edecek kadar da muğlaktı. "Cinsel ahlaksızlığın hiçbir türüne kalkışmamalıyız." Hoş bir düşünce, cinsel ahlaksızlık derken neyin hesaba katıldığı konusunda uyuşmazlığa düşmediğimiz takdirde tabii. "Baskının ve suiistimalin her türlüsünden vazgeçmeliyiz." Fakat bizce, kadınları baskı ve suiistima-

le maruz bırakan toplumlar muhtemelen kendilerini bu tarifin içinde görmeyeceklerdir. Kendilerinin kadınların namusunu ve iffetini koruduğundan emindirler çünkü. "Herkesin insani potansiyellerini gerçekleştirmede eşit fırsatlara sahip olduğu adil bir sosyal ve ekonomik yapıya kavuşmak için çabalamalıyız." Ayn Rand yandaşları bunu zincirlerinden kurtulmuş kapitalizme açık çek olarak algılarken, Fabiancılar sosyalizme vize olarak göreceklerdir.

En merkezi değerlerimizle ilgili olarak durum budur. Canlı büyükbaş hayvanların kan kokusu duydukları bir mezbahada kesilmeleri gaddarlık mıdır? Ya da terbiyeli davranmayı öğretmek için çocukları dövmek? Burada söz konusu olan şu ya da bu soruyla ilgili konumumuzu savunamayacak olmamız değildir; önemli olan şudur: Aynı fikirde olmadığımızda, bunun nedeni her zaman ikimizden birinin hangi değerin tartışılmakta olduğunu anlamaması değildir. Nedeni, değer terimlerini yeni durumlara uygulamanın muhakeme ve sağduyu gerektirmesidir. Aslında bu terimlere ilişkin anlayışımız bunların uygulamalarının tartışmaya açık olduğunu da içerir. Bu terimler, gene felsefeci jargonunu kullanacak olursak, *esastan tartışılabilir*. Birçok kavram için, W.B. Gallie'nin bu terimi kullanıma soktuğunda yazdığı gibi, "uygun kullanım kaçınılmaz olarak kullanıcılar arasında uygun kullanım üzerine sonu gelmez tartışmaları içerir."[22] Değerlendirme dilinin sadece eylemlerimizi değil, düşüncelerimizi ve duygularımızı da şekillendirmeyi hedeflediğini ısrarla söylüyorum. Geçmişteki eylemleri "cesur", "korkak", "acımasız", "sevecen" gibi sözcüklerle tasvir ettiğimizde, insanların yapılanlar hakkındaki düşünce ve duygularını şekillendirmiş oluruz -aynı zamanda ahlak dili anlayışımızı biçimlendiririz. Bu dil açık yapılı ve esastan tartışılabilir olduğu için, aynı ahlak sözcükleri dağarcığını paylaşanların bile üzerinde kapışacağı yeterince konu vardır.

---

22 W. B. Gallie, "Essentially Contested Concepts," *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1956): 169.

Budalanın Altını

Dünya Dinleri Parlamentosu liderlerinin küresel ahlakın dayandığı "temel ilke" olarak üzerinde anlaştıkları "Altın Kural"ı bir düşünün. "Kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapma," ya da olumlu deyişle, "Kendine yapılmasını istediğini başkalarına yap." Gerçekten de küresel ahlak fikri için en belirgin aday olduğu için, bu kuralın neden pek de işe yarar olmadığı açıklanmaya değer doğrusu. Görüldüğü gibi, bu kuralın eşdeğer olmayan iki ünlü yorumu vardır. İlke bazen, daha yalın ve olumsuz yorumunda, kendimize yapmayacağımız şeyi başkasına yapmamayı teşvik eder; bazen daha ısrarcı ve olumlu tonlarda, kendimize yapılmasını istediğimiz şeyi başkalarına yapmamız gerektiğini vaaz eder. Her iki şekilde de cazip bir fikri içerir. İnsanlara bir şey yaparken onların bakış açısından dünyanın nasıl göründüğünü düşünün. Ve bu temel ahlaki duygu yaygındır. "Kendine yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma"; bu söz Konfüçyüs'ün *Analekt* 15:23'ündendir. "Görevin özeti şudur: Yapıldığında sana acı verecek hiçbir şeyi başkasına yapma." bu da *Mahabharata* 5:1517'den. "Onun için insanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın: Kutsal yasanın ve peygamberlerin söylediği budur." Bu da Kral James İncil'i, Matta 7:12'den. Kuralın şu veya bu yorumunun bütün kutsal kitaplarda geniş yaptırımları varsa da, Altın Kural ilk bakışta göründüğü kadar yararlı değildir.

Bunun nedenini anlamak için, önce birisine bir şey yaptığınızda, bu yaptığınızın gerçekten sayısız biçimde tasvir edilebileceğine dikkat edin. Bu biçimlerden bazısıyla tasvir edildiğinde bunu ona yaptığınız kişi, bundan memnun olabilir; diğer biçimlerde tasvir edildiğinde, memnun olmayabilir. Diyelim ki siz bir Yehova Şahidine kan nakli yaparak hayatını kurtarmayı düşünen bir doktorsunuz. Yapmak istediğiniz kadının hayatını kurtarmak. Sağlık durumunuzun kadınınkiyle aynı olması halinde, kendinize yapılmasını isteyeceğiniz şey kesinlikle budur. Kadının kendisine yapılmasını istediği şeyin de bu olduğunu düşünebiliriz. Fakat bir yandan da şunu yapmak istiyorsunuz:

Ona kan nakli. Bu da kendinize yapılmasını istediğiniz bir şey. Ne yazık ki bu hastanızın isteği değil. Şahitlerin çoğu -"Yaşadığınız her yerde kuşaklar boyunca hep geçerli olan kural, hayvan yağı ve kan yemeyeceksiniz" diyen- Levililer 3:17'de kan naklinin yasaklandığı yorumunu yapar. Tanrının emirlerine itaat etmek kendi fani yaşamından çok daha önemli olduğu için, bu tasvire göre hastanız sizin yapmak istediğinize şiddetle karşıdır. Kelimenin tam anlamıyla, ölse daha iyidir. Altın Kuralm uygulamasında, şu ya da bu yorumda, birinci sorun başkalarına yaptığım bu şeyi neden yaptığımı -eylemin beni ilgilendiren bölümünün tasviri- yalnızca bilmek zorunda olmam değil, aynı zamanda bu eylemin söz konusu diğer kişileri nasıl etkileyeceğidir.

O halde ne yapmalısınız? İlk düşünceniz, eğer kadının yerinde olsaydınız, kan naklinin sizi kesinlikle çok mutlu edeceği olabilir. Bunu böyle alırsanız, Altın Kural "Devam et" der. Peki ama hastanın durumu nedir? Bu, kan nakli yapılmadığı takdirde ölecek olan birisinin durumu mudur, yoksa ancak Tanrının emirlerini dinlemediği takdirde hayatı kurtulacak olan birinin durumu mu? Kan nakli yapılırsa cehenneme gideceğimi düşünüyorsam, yapılsın istemezdim doğrusu. Bir kez bu açıdan bakarsanız, Altın Kural sizi diğer yöne iter. O halde, başkalarına ne yapmam gerektiğini düşünürken önemli olan, gerçek değer ve inançlarıma göre bana yapılıp yapılmamasını istemem mi, yoksa önemli olan, eğer ötekinin değerlerini ve inançlarını taşımış olsaydım bana yapılıp yapılmamasını istemem mi?

Maalesef, sanırım cevap: Hiçbiri. Diyelim kan veren bir Afrikalı Amerikalıydı ve hastanız da ırkçıydı -eğer siz ırkçı olsaydınız kendinize neyin yapılmasını isterdiniz diye sorulmalı mı şimdi size? Her nedense, Konfüçyüs'ün veya İsa'nın aklından geçenlerin bu olduğunu hayal dahi edemiyorum. Farkı yaratan, ırkçılığın yanlış olması değil sadece. Bence Şahitlerin Levililer yorumu yanlış. Levililer 3 açıkça Tanrıya kurban edilecek etin yenmesiyle ilgilidir; 17. ayet yağın yakılacağının, kanın sunağın üzerine dökületeceğinin altını çizer. Bu bağlamda, bir başka in-

sanın içten gelen bir sunusu olan bu kanı hayatınızı kurtarmak için damarlarınıza akıtmak kesinlikle "kan yemek" değildir. Gene de, benim için önemli olmasa da, o kadının kanı istememesinin önemli olduğunu düşünüyorum.

Bunun neden böyle olduğuna net bir yanıtım yok. Kimi zaman, "Birisi bunu bana yapsaydı ister miydim?" diye sorarken ve insan bunu sıklıkla yapmalı diye düşünüyorum, kendimin ötekinin inanç ve değerlerini paylaştığımı hayal ediyorum; kimi zaman da etmiyorum. Diyelim, hastam Kanada ilaçlarının Amerikan ilaçlarından daha kötü olduğunu düşünüyor. Adam deli değil. Adamı buna inandırmak için, görünüşe göre güvenilir insanların yönettiği örgütlü bir kampanya yapılmış. Ona iki hap verebilirim, biri ucuz ve Kanada malı, diğeri pahalı ve Amerika'da yapılanı. Tıbbi etkilerinin aynı olduğundan zerre kadar kuşkum yok. Ona bir tercih hakkı vermeli miyim? Emin değilim. Fakat o anki şartların bu yanlış inancı kapsayıp kapsamadığını bilmedikçe, o şartlarda bana ne yapılmasını istediğimi sormak imdadıma yetişmez.

Bu sorunlar genel bir zorluğun parçasıdır. Immanuel Kant, yapılması doğru olanı seçmeye çalışırken, eyleminiz için evrensel geçerli bir kural saptamanız gerektiğini (buna "maksim" dedi) ve sonra, herkes bu maksime göre hareket etse bundan memnun olur musunuz diye kendinize sormanız gerektiğini savunmuştu. Böylece, örneğin, sadece işinize öyle geldiği için verdiğiniz sözü tutmazlık etmemelisiniz, çünkü herkesin böyle yapmasını isteyemezsiniz; eğer herkes bunu yapsa, bir söz verdiğinizde kimse size inanmaz, diye düşündü. Buna maksimi "evrenselleştirmek" deniyor. Yalnız, hangi maksime göre eyleminizi yaptığınızı anlamak çok zor olabilir, sonraki bölümde tartışacağım gibi, özellikle, göreceksiniz ki bizim için çoğu kez *ne* yapacağımız *niçin* yapacağımızdan çok daha açıktır.

Altın Kuralın arkasındaki düşünce öteki insanların görüşlerini ciddiye almamız, hesaba katmamız gerektiğidir. Bu, diğer insanların durumlarını öğrenip bir süreliğine onların yerinde olmak için hayal gücümüzü kullanmamızı talep eder. Bunlar,

biz kozmopolitlerin desteklediği hedeflerdir. Yalnız, buraya giden yolun kolay olduğunu iddia edemeyiz.

En Çok Hangi Değerler Önemlidir?

Değerler üzerinde anlaşmamanın bir üçüncü yolu daha var. Ortak bir değer dilimiz olsa ve bu dili belirli bir durumda nasıl kullanacağımızı bilsek bile, farklı değerlere vereceğimiz ağırlık konusunda anlaşamayabiliriz. Konfüçyüs, örneğin, *Analects*'te oğlun babaya saygı göstermesini öğütler. Bir *çün tzu* (ya da çoğu çevirideki gibi, "bir beyefendi") yanında çalışmış olanlara karşı cömert olmalı ve kendisine zarar vermiş olanlara kin gütmekten kaçınmalıdır; tamahkârlıktan kaçınmalı, doğruyu yaparken kendi menfaatinin öne çıkmasına izin vermemelidir. Cesaretli, zeki, sözünü tutan biri olmalıdır. Bu son derece basit özetlenmiş şekliyle Konfüçyüs kulağa acayip bir şekilde Polonius gibi gelebilir (ve aynı derecede banal). Fakat bu değerleri Konfüçyüs'le paylaşıyor olmamız, ne düşünüp ne hissedeceğimize ilişkin onunla hep aynı fikirde olacağız anlamına gelmez. Konfüçyüs, örneğin, otoriteye itaate dünyanın çoğundan çok daha fazla ağırlık vermiştir. Bunun sonucunda birbirimizden farklı şekillerde algıladığımız birçok değerin gereklerine Konfüçyüs bazen çok net bir tepki verir. Hepimiz, anne babamızın hoşlanmadığı bir eşle mümkünse evlenmemenin daha iyi olacağı konusunda anlaşabiliriz, fakat Batılıların çoğu, anne babamız rüyalarımızın kadını ya da erkeğiyle evlenmemizi engellemeye çalışırlarsa aşkın bizi haklı olarak onlara itaat etmemeye sevk edebileceğini de düşünür. *Romeo ve Jüliyet*'in o büyülü ikinci perdesinde, Jüliyet meseleyi isimlerden vazgeçmek şeklinde ortaya koyar: Romeo'yu, "babanı inkâr et, ismini reddet" noktasına getirmeye çalışır; kendisinin de "artık bir Capulet olmayacağını" söyler.

> Ama ismin benim düşmanım,
> Sen kendinsin, ama bir Montague değil.
> ...Romeo, at ismini,
> Ve senin bir parçan olmayan ismin karşılığında
> Her şeyimle al beni.

Konfüçyüs'ün buna tepkisi, aileleriyle olan bağlarından sanki salt bir gelenekmiş gibi söz etmekle -sadece isimler, boş sözcükler- Jüliyet'in, bu en güçlü doğal ahlaki bağı, ebeveynleri kopmazcasına çocuklarına bağlayan bu bağı koparmak istediğini gizlediği olurdu kuşkusuz.

Fakat paylaşılan değerler arasmda bu tür çatışmalar bir toplumda -aslında tek bir insan yüreğinde de- olabilir. Bilindiği gibi Hegel, trajedinin iyi ve kötü arasındaki çatışmayı değil, iki iyi arasındaki çatışmayı içerdiğini söylemişti. Yunan ordusunun komutanı olarak Agamemnon, Truva seferinin çıkarlarıyla karısı ve kızma olan düşkünlüğü arasmda bir seçim yapmak zorunda kalmıştı. Bu tür ikilemler kurgusal edebiyatın ana dayanak noktasıdır, öte yandan kendi değerlerimiz arasmdaki çatışmalar, eğer abartılmazsa, her günkü sıradan olaylardır.

İnsanların çoğu, yaptığı şeyin yanlış olduğunu bilmesini bekleyemeyeceğiniz birisini cezalandırmanın *haksız* bir yanı olduğunda hemfikir olacaktır. Vergi yasalarının çoğunu anlamak son derece zordur; saygın bir muhasebeciye danışsanız bile sonunda başınız derde girebilir. Sonuç olarak eğer yeterince vergi ödemediyseniz cezalandırılırsınız. Az önce belirttiğimiz kurala göre bu elbette adil değildir. Buradaki soru, yasayı değiştirmenin yeterince adaletsiz olup olmadığıdır. İnsanlar farklı düşünebilirler. Kaldı ki vergi yasalarını tahkim etmenin maliyetlerini azaltmak için de bir şeylerin söylenmesi gerekir. Verimlilik de, kısaca, bir değerdir. Vergi yasalarını anladığınız şekliyle uygularken iyi niyetli bir çaba gösterdiyseniz ceza almayacağınızı söyleyen bir kural olsaydı, o zaman mahkemeler nasıl da iyi niyetli çaba gösterdiklerini ispata çalışan insanlarla dolardı. Hatta bazı insanları iyi niyetli çaba *göstermiş gibi* yapmaya özendirmiş, dolayısıyla vergi yasalarımızda yeni bir ahlaki hasar yaratmış olurdunuz. Vergi yasalarının adil olup olmadığı konusundaki tartışmalar Amerika'da epeyce ilgi çekebilir; ama değerlerin çatıştığı çok daha ciddi durumlar vardır.

Suça ilişkin cezaları ele alalım. Makul hiçbir insan masum insanların cezalandırılmasının iyi olduğunu düşünmez. Fakat

hepimiz insan eliyle yaratılan kuruluşların kusursuz olmadığını, bilgimizin her zaman hatalı olabileceğini ve mahkeme jürilerinin önyargısız olmadığını biliriz. Bu yüzden, bazen suçsuz insanların cezalandırılacağını da biliriz. Bu söylediğim, suçun cezalandırılmasından vazgeçmeyi öngören bir tezmiş gibi gelebilir; suçlunun cezalandırılmasının önemli olduğunu elbette düşünüyoruz, ama bunu yapmazsak suçlarm çok artacağından korktuğumuz için değil. Yine burada, başka hangi değerlerin -insanların ve mülkiyetin emniyeti, adalet, cezalandırma... Uzun bir liste- tehlikede olduğunda anlaşsak bile, suçsuzu cezalandırma adaletsizliğinden kaçınmakla diğer değerler arasındaki dengeyi tutturmada aynı fikirde olmayabiliriz. İdam cezası hakkındaki anlaşmazlığın bir kaynağı budur. Hukuk bilgini Charles Black idam davalarında "kapris ve hatanın" kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüş ve suçsuz bir insanı öldürmenin göze alınamayacak kadar önemli bir hata olduğunu savunmuştur.[23] İdam cezasının birçok yandaşı ölmeyi hak edenleri cezalandırmanın önemli, hatta bazen bu büyük yanlışı maalesef yaptığımızı kabul etmemizi gerektirecek kadar önemli olduğuna inanır. Suçluyu cezalandırmamız gereken durumlarda doğru şeyi yapmamanın daha da büyük bir hata olacağına inanırlar. Böylece idam cezası tartışmasının her iki yanında da aynı değerleri paylaşan, ama onlara farklı ağırlıklar yükleyen insanları bulabilirsiniz.

Yabancılarla Tartışma

Değerlere ilişkin üç çeşit anlaşmazlık saptadık. Değerlendirmeye ilişkin ortak bir sözcük dağarcığımız olmayabilir; aynı sözcüklere farklı yorumlar getirebiliriz ve aynı değerlere farklı ağırlıklar verebiliriz. Tartışma farklı toplumlardan insanları içeriyorsa her bir sorunun gündeme gelmesi daha olasıdır. Komşularımızla çoğunlukla aynı değerlendirme dilini kullandığımızı düşünebilirsiniz. Değerlendirme esas olarak tartışılabilir

23 Charles L. Black Jr., *Capital Punishment: The Inevitability of Caprice and Mistake*, 2. baskı (NewYork: Norton, 1981).

bir şeyken, farklı yerlerden insanlar ortak bir değerlendirmeye ulaşmaya çalıştığında, anlaşmazlıklar yelpazesi çoğu kez genişleyecektir, öyle değil mi? Belki siz ve ben neyin nezaket sayılması gerektiği konusunda her zaman anlaşmayacağız. Ama gene de üzerinde anlaşamadığımız konu *nezakettir*. Diğer toplumların bizim "nazik" sözcüğümüze benzer sözcükleri ve "görgülü olmak" gibi bir fikirleri vardır, fakat değerlendirmeye ilişkin bu koyu sözcük dağarcığının farklı yaşam tarzlarıyla bağlı olması olgusu ek bir farklılık düzeyine yol açacaktır. Ve son olarak toplumların farklılaşma yollarından biri de farklı değerlere yükledikleri görece ağırlıklardır.

Arap dünyasında ve Orta ve Güney Afrika'nın büyük bölümünde erkeklerin onurunun kız kardeşlerinin, kızlarının ve karılarının iffetine bağlı olduğunu düşünen topluluklar vardır. Şimdi, Amerika'da da karılarının ve kızlarının ırzına tecavüz edilen erkekler utanç ve aşağılanma hissederler. Fakat namusa dayalı bir toplumdan gelmedikçe, çarenin bu kadınları cezalandırmak olduğunu büyük ihtimalle düşünmeyeceklerdir. Akrabalarımızın kazanımlarının bize yansıyan gururunu anlarız ve aynı zamanda gurur olasılığıyla birlikte utanç seçeneğinin de geldiğini biliriz. Gene de şimdi bizim için aile onuru, başkaları için öteden beri ve şimdi olduğu kadar önemli değildir. Bu nedenle, değerler üzerine kültürler arası söyleşinin anlaşmazlıkla sona ermeye mahkûm olduğu gibi bir sonuca varabilirsiniz; bu söyleşinin aslında anlayış yaratmak yerine çatışmayı körükleyeceğinden korkabilirsiniz.

Çıkarılan bu sonuçta üç problem vardır. Birincisi, *niçin* yapacağımızda anlaşamasak bile *ne* yapacağımızda anlaşabiliriz. İkincisi, değerler üzerinde anlaşmaya varma veya varamama konusunda mantıklı kanıtların rolünü abartıyoruz. Ve üçüncüsü, çoğu çatışma en başta karşıt değerler yüzünden çıkmaz. Bu iddiaları bir sonraki bölümde savunacağım.

5. BÖLÜM

UYGULAMANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Yerel Anlaşmalar

Akyiwadeɛ olduğu için Asanteliler arasında kız ve erkek kardeşlerin, ebeveynlerle çocukların ensest ilişkiden özenle kaçındıklarını duymak sizi mutlu edecektir. Açıkladığı nedenleri kabul etmeseniz bile, bunun yanlışlığı konusunda bir Asanteliyle anlaşabilirsiniz. Benim için önemli olan insanların hırsızlıktan caydırılmasıysa, bir kadının hırsızlık yapmaktan Altın Kurala inandığı için mi, dürüstlük anlayışı nedeniyle mi, yoksa Tanrının bundan hoşnut olmayacağını düşündüğü için mi kaçındığını merak etme gereği duymam. Düşüncenin, davranışın ve duygunun ortak tepkisini biçimlendirmekte değerlere ilişkin dilin yardımcı olduğunu söylemiştim. Ama mesele ne yapmak gerektiği olduğunda, ne düşündüğümüzle ne hissettiğimiz arasındaki farklar azalır. Aile yaşamlarımızdan da biliyoruz ki söyleşilerimiz ilkeler üzerinde anlaşmakla başlamaz. Hangi filme gidileceğini, akşama ne yeneceğini, ne zaman yatılacağını tartışmadan önce ilkeler üzerinde anlaşmakta korkunç bir teorinin pençesine tutulmuş birinden başka kim ısrar edebilir?

Aslında, vatandaşlar veya uyruklar olarak politik birlikte var oluşumuz, gerekçelerinde anlaşamasak da uygulamalarda an-

laşabilmemize bağlıdır. Önce Mağribîlerin yönetimindeki ortaçağ İspanya'sında ve daha sonra Osmanlı'nın Yakındoğu'sunda, çeşitli mezheplerden Yahudiler ve Hıristiyanlar çok uzun yıllar Müslümanların egemenliğinde yaşadılar. Bu yaşama tarzının mümkün olmasının tek sebebi farklı toplulukların bir dizi evrensel değer üzerinde anlaşmak zorunda olmamasıydı. 17. yüzyıl Hollanda'sında, aşağı yukarı Rembrandt döneminde, Yahudi topluluğu Hollanda toplumuyla gittikçe daha iyi kaynaşmaya başladı; Hıristiyan ve Yahudi toplulukları aralarında entelektüel olduğu kadar sosyal bakış açılarını da değiş tokuş ettiler. Hıristiyanların Yahudilere gösterdiği hoşgörü temel değerler üzerinde ifade edilmiş bir anlaşmaya dayanmıyordu. Aslında dini hoşgörünün bu tarihi örnekleri -buna çok-kültürlülüğün ilk deneyimleri de diyebilirsiniz- bize kendi toplumumuza ilişkin en aşikâr olguyu hatırlatmalıdır.

Amerikalılar ABD Anayasasında belirtilen sistemle yönetilme isteğini paylaşırlar. Fakat bu hiç kimsenin şu ya da bu iddia ve değeri kabul etmesini gerektirmez. Temel Haklar Bildirisi, "Kongre bir dine resmi din statüsü verecek ya da bir dinin gereklerini serbestçe yerine getirilmesini engelleyecek hiçbir yasa çıkaramaz" der. Gene de, Bildirinin Birinci Değişiklikteki din yaklaşımını kabul etmemizin altında yatan değerler üzerinde uzlaşmak zorunda değilizdir. Bu, kendi başına bir amaç olarak dini hoşgörü müdür? Yoksa bireysel vicdanın bağımsızlığı konusunda Protestan bir taahhüt mü? İnsanlara dini dayatmanın vatandaşlar arasında uyumsuzluğa yol açacağını kabul eden sağduyu mu? Ya da hiçbir dinin doğru olmadığı kuşkuculuğu mu? Devleti dinden koruma kaygısı mı? Yoksa dini devletten mi? Yoksa bütün bu ve diğer hedeflerin bir birleşimi mi?

Cass Sunstein adlı Amerikalı hukuk bilgini, kolay anlaşılır bir dille, Anayasa hukuku anlayışımızın bir dizi "tam teorileştirilmemiş anlaşmaya"[24] dayandığını yazmıştır. Örneğin, insanların çoğu Kongrenin cami inşa edilmesini yasaklayan yasalar

24 Cass R. Sunstein, "Incompletely Theorized Agreements," *Harvard Law Review* 108 (1995): 1733-72.

çıkarmasının yanlış olacağında anlaşır, ama bunun gerekçesi konusunda anlaşmaları gerekmez. Birçoğumuz hemen Birinci Değişikliği öne sürecektir (bunun hangi değerleri temsil ettiği konusunda anlaşamasak da). Fakat kimimiz de muhakemesini belirli bir yasaya değil, bir kavrama, örneğin her ikisi de Anayasa'da açıkça ifade edilmemiş olan demokrasi veya Müslümanların eşit vatandaşlık haklarına dayandıracaktır. Üzerinde uzlaşmaya varılmış bir yanıt yoktur -ve esas nokta da buna ihtiyaç olmamasıdır. Birlikte yaşamayı iyi kılan değerlerin neler olduğu konusunda anlaşmadan birlikte yaşayabiliriz; bunun neden doğru olduğunda anlaşmadan birçok durumda ne yapacağımız konusunda anlaşabiliriz.

Bu iddiayı abartmak istemiyorum. Kuşkusuz, geniş ölçüde paylaşılan değerler Amerikalıların dostluk içinde bir arada yaşamasına yardımcı olur. Başarıyla bir arada yaşamalarının sebebi ortak bir değerler teorisi veya her durumda "kendi" değerlerini etkin kılmak için ortak bir hikâyeleri olması değildir elbette. Her birinin alışkın olduğu bir hayat tarzı ve genellikle kendilerine alışkın olan komşuları vardır. Bu yerleşik düzen ciddi anlamda bozulmadığı sürece diğer vatandaşların onlarla veya onların yaşam felsefeleriyle hemfikir olup olmadığı bu insanları gereğinden fazla ilgilendirmez. Özetle, Amerikalılar vatandaşlarından birinin kendilerinin aslında yapmayacağı bir şeyi yaptığını *duyduklarında* geniş bir liberal tepki gösterme eğilimindedir. Çoğunlukla bunun kendilerini ilgilendirmediği gibi devleti de ilgilendirmediğini düşünürler. Genel kural olarak, diğer vatandaşları kendilerinden dikkat çekecek derecede farklı olsa da, çoğu Amerikalı için önemli olan ortak Amerikalılıklarıdır. Aslında paylaştıkları şeyler bizim zannettiğimizden çok daha az olabilir.

Zihniyetlerimizi Değiştirmek

O halde, sınırlar ötesi söyleşiyi zahmete değer kılan şeyin, değerler üzerinde makul bir anlaşmaya varma ihtimali olmaması hiç şaşırtıcı gelmemelidir. Zihniyetleri değiştiremeyiz demi-

yorum, fakat söyleşilerimizde değiş tokuş ettiğimiz nedenler, temel değerlendirici yargılarımızı zaten paylaşmayan ötekileri ikna edebilmek için fazla yararlı olmayacaktır. (Hatırlayın: Aynı şey olgusal yargılar için de geçerlidir.)

Yargılarımızı ifade ettiğimizde, aslında bunu bir dizi olguyu çok iyi düşünülmüş ilkeler çerçevesinde ele alıp bir yanıta indirgeyerek yapmayız. Yaptıklarımızı -ya da yapmayı planladıklarımızı- haklı gösterme çabalarımız, gayet tipik olarak olay olduktan sonra, sezgisel olarak verdiğimiz kararın akla uygun hale getirilmesiyle gündeme gelir. Ve sezgisel olarak doğru kabul ettiğimiz şeylerin çoğunu öyle alışmış olduğumuz için doğru kabul ederiz. Çocukların dövüldüğü bir toplumda yaşıyorsanız, muhtemelen siz de çocuklarınızı döversiniz. Dayağın neden olduğu geçici acıya karşın, bunun çocuklara doğruyu ve yanlışı öğretmenin iyi bir yolu olduğuna, sonunda bunun faydasını göreceklerine inanırsınız. Dik başlı çocuğa işaret ederek, alçak sesle, anne babasının onu hizaya sokmayı bilmediğini söylersiniz; yani onu yeterince dövmüyorlar demek istersiniz. Aynı zamanda kuşkusuz çocuklarını çok sık veya çok kötü döven insanlar olduğunu da kabul edersiniz. Yani çocuk dövmenin bazen zalimce olabileceğini kabul edersiniz.

Daha önceki bir örneğe dönecek olursak, dişil cinsiyet organını kesme adeti için de büyük ölçüde aynı şeyler söylenebilir. Bunun yapılmasının normal bir şey olduğunu zannederek yetişmişseniz, yanlış olduğunu düşünen birisine vereceğiniz tepki önce şaşkınlık olur. Bunu yapmanın gerekçelerini sıralarsınız -değişikliğe uğratılmamış cinsel organların estetik olmadığını; bu törenin yetişkinliğe adım atan gençlere cesaretlerini sergileme fırsatı verdiğini; tören öncesinde nasıl heyecan yaşadıklarını, tören sonrası yaşadıkları gururu görebileceğinizi söylersiniz. Bu deneyimi yaşamamış birisinin seksin sizin için haz verici olup olmadığını bildiğini zannetmesinin çok garip olduğunu söylersiniz. Eğer dışarıdan biri sizi zorla bundan vazgeçirmeye çalışacak olursa, bu uygulamayı kültürel kimliğinizin bir ifadesi olarak savunmaya karar verebilirsiniz. Ancak bu da belki birçok

yönden, tıpkı sizi eleştirenlerin kanıtları gibi, bir akılcılaştırmadır. Bunun sakatlama olduğu söyleniyor, oysa bu yabancısı olduğunuz bir uygulamaya gösterdiğiniz doğal bir tepkiden öte bir şey olmayabilir, öyle değil mi? Tıbbi riskleri abartıyorlar. Kadın sünnetinin kadınları küçük düşürdüğünü söylüyorlar, ama erkek sünnetinin de erkekleri alçalttığını düşünmüyorlar anlaşılan.

Bu iddiaları onaylıyor değilim veya bu içinden çıkılmaz tartışmaları ya da kültürlerin kendi içlerindeki ve kültürler arasındaki çok yönlü tartışmalardaki mantık fukaralığını övüyor değilim. Ama şu basit gerçeği kabul edelim: Yaptığımız şeylerin önemli bir kısmını, yaptığımız şey o *olduğu* için yaparız. Sabahları sekiz buçukta kalkarsınız. Neden *o* saatte? Kahve içer, tahıl gevreği yersiniz. Niçin yulaf lapası değil? Çocukları okula gönderirsiniz. Neden evde eğitmiyorsunuz? Çalışmanız gerek. Ama neden o işte? Akıl yürütmeye -dile getirilen gerekçelerin kamuya açık olarak değiş tokuş edilmesini kastediyorum- alışılmış yolda ilerlerken değil, değişim üzerinde düşündüğünüzde başlarsınız. Değişim söz konusu olduğunda, insanları harekete geçiren şey genellikle bir ilkeden çıkan bir kanıt ya da değerler üzerine uzun bir tartışma değil, şeyleri görmenin zaman içinde edinilmiş yeni bir yoludur.

Babam, örneğin, kadınların da erkeklerin de geleneksel olarak sünnet edilmediği bir toplumdan geldi. Aslında sünnet *akyiwadeɛ* idi; kusursuz olması gereken kabile şefleri için sünnet kraliyet görevi almanın önünde bir engeldi. Buna rağmen, otobiyografisinde bize anlattığı gibi, gençliğinde sünnet olmaya karar vermişti.

> O mutlu günlerde adet olduğu gibi, Adum'un genç kızları mehtaplı gecelerde yakınlardaki oyun alanında toplanır, haftanın her günü geleneksel şarkılar söyleyerek akşamın yedisinden gece yarısına kadar dans eder, hoşça vakit geçirirlerdi.
>
> ... O gecelerden birinde, kızlar bizi tamamen şok eden yeni bir şarkıya başladılar. Sözleri sadece kutsal şeylere sövmekle kalmıyor,

erkekliğimize ve cesaretimize bugüne kadarki en cüretkâr meydan okumayı yöneltiyordu. Bunun da ötesinde, insanlarımızca eskiden beri saygı gösterilen atalarımızın çok eski bir geleneğini, yani sünnet tabusunu ihlal etmeye çağrılıyorduk. Tam tercümesiyle sözler şöyleydi:
"Sünnetsiz bir penis iğrençtir, sünnetsizler sünnet olabilmek için gelip bizden para istemeliler. Sünnetsizlerle asla evlenmeyeceğiz."[25]

Önceleri babam ve arkadaşları kızların yumuşayacağını düşünmüşlerdi. Ama yanılmışlardı. Böylece, arkadaşlarına danıştıktan sonra babam kendisine bir *wansam* bulmuş -Müslüman bir sünnetçi- ve o ameliyatı olmuştu. (Babam bunun hayatındaki en ıstırap verici deneyim olduğunu söylemişti; bir kez daha yapması gerekseydi, kesinlikle kaçınırdı. Ayrıca hazırlanma avantajına da sahip değildi; kendisine refakat eden akranları yoktu ve bu uygulama bir Akan geleneği olmuş olsa yiğitçe acı çekmenin getireceği itibardan yoksundu.)

Babamın bu kararı için sunduğu gerekçe şuydu. O ve arkadaşları şöyle düşünmüşlerdi: "Gelecekteki sevgililerimiz ve eşlerimiz olarak kızlar, kendileri halkımız arasında aynı şekilde tabu olan kadm sünnetine hazır olmasalar da, erkek sünnetinden yana bu taleplerine kulak verilmesini hak ediyorlar." Ancak bu açıklama beraberinde bir soruyu da getiriyor. Asante'nin tam göbeğinde, bu genç kızlar Adum'un genç erkeklerini sadece gelenek dışı değil, aynı zamanda tabu da olan bir şeyi yapmaya niçin zorlamışlardı? Bir olasılık, akıllarında sünnetin bir şekilde modern olmakla özdeşleşmiş olmasıydı. Eğer mesele böyleyse babam gayet sevimli görünecekti. Babam bazı yönleriyle geleneklerine bağlı biriydi, fakat 20. yüzyılın başlarında yepyeni bir müzik, yeni bir teknoloji ve yeni olanaklar getiren modern dünya Kumasi'deki pek çok insan gibi onu da heyecanlandırmıştı. Ait olduğu toplumda sünnet olmaya, gönüllü olmak için sadece Adum'un genç kadınlarının talebine kulak vermesi değil, aynı zamanda bunun arkasındaki dürtüyü de anlaması -ve onayla-

25 Joseph Appiah, *Joe Appiah: The Autobiography of an African Patriot* (New York: Praeger, 1990), s.22.

ması- gerekirdi. Söylediğim gibi, sünneti cazip kılan şey tam da onun gelenek dışı olması olabilirdi. Sünnet -özellikle geleneksel politik görevlerden dışlanma olasılığını taşıdığı için- modernlikte kendi şansını denemenin bir yolu olmuştu.

Adum'un gençleri arasında yayılan bu yeni moda, yeni bir pirsingli ve dövmeli Amerikalılar kuşağını ortaya çıkaran beğeni değişimine benziyordu, hatta ondan daha özlüydü. Bu değişim basitçe kanıt ve tartışmanın sonucu olarak ortaya çıkmış da değildi (göbek deldirme konusunda bir yeniyetmeyle tartışmış herkesin kabul edebileceği gibi, her iki taraftakilerin de bir dolu kanıt ileri sürebilecek durumda olmasına rağmen). Flanders & Swann'ın, masadan fırlayarak "İnsan yemeyeceğim. İnsanları yemek yanlıştır" diye haykıran "vahşi" genci konu alan "İsteksiz Yamyam" adlı eski şarkısında sosyo-psikolojik bir hakikat vardır. Oysa gencin babasının her türlü kanıtı vardır. ("Ama insanlar insanları hep yediler, / Başka yenecek ne var ki? / Eğer Juju insan yememizi istemeseydi, / Bizi etten yaratmazdı!") Oğlu gene de yeni kavuştuğu inancını tekrarlar: İnsan yemek yanlıştır. Bundan emindir, bunu tekrar tekrar söyleyecek ve bu heyecanlı söyleviyle günün galibi olacaktır.

Ya da Çin'deki, bin yıl boyunca yaşayan ve sonra bir neslin yaşam süresi içinde neredeyse yok olan ayak bağlamayı ele alalım. 1910 ve 1920'lerdeki ayak bağlama karşıtı kampanya, bağlı ayakların zararları konusunda bazı olguların yaygınlaşmasını sağlamıştı, fakat insanların çoğu için bu haber bile değildi. Dünya yüzündeki başka hiçbir ülkede böyle bir uygulama olmadığını, bu yüzden Çin'in "itibarını kaybettiğini" vurgulayan kampanya muhtemelen daha etkili oldu. Bu uygulamayı bırakmaya yemin eden ve oğullarının bağlı ayaklı kadınlarla evlenmeyeceğine güvence veren kişilerin kurduğu doğal ayak dernekleri ortaya çıktı. Hareket tutunca bu kez de bağlı ayaklı yaşlı kadınlar hor görülmeye başlandı ve bu kadınlar ayaklarını çözmenin acılarına katlanmaya zorlandılar. Bir zamanlar güzel olan şimdi çirkin olmuştu; süsleme şekilsizleştirme haline gelmişti. (Ayak bağlama karşıtı kampanyanın başarısı şüphesiz şapka çıkartıla-

cak bir gelişmedir, ama beraberinde kurbanlar da getirdi. Koca bulmak için uğraşmak zorunda kalan, ayakları bağlı son kadınları düşünün bir.) Burada, tek başına akla seslenmek, ne adetleri ne de onların ortadan kaldırılmasını açıklar.

Demek ki, bunu yine başka sosyal eğilimlerle birlikte açıklamak gerekir. Daha birkaç kuşak önce, sanayileşmiş dünyadaki çoğu insan orta sınıftan kadınların ideal olarak ev kadını ve anne olması gerektiğini düşünürdü. Ev işlerinden baş alabilirlerse hayır işleriyle veya birbirlerini ziyaretle meşgul olabilirlerdi; birkaçı sanatla, roman yazmakla, resim yapmakla, müzik, tiyatro ve dansla uğraşabilirdi. Fakat öğrenilmesi gereken mesleklerde -avukat, doktor, rahip veya haham- kadınlara pek yer yoktu; eğer akademisyen olurlarsa, genç kadınlara öğretmenlik yapar ve büyük olasılıkla hiç evlenmezlerdi. Belki yerel yönetimler hariç, siyasette pek yerleri olmazdı. Bilimde de pek hoş karşılanmazlardı. Bu varsayımlardan uzaklaşmanın ne kadarı kanıtlar sonucunda olmuştur acaba? Bunun önemli bir kısmı iş yapmanın yeni tarzlarına alışmamızın sonucu değil midir? Eski kalıpları muhafaza eden kanıtlar- biraz yumuşatarak söylersek- çok da iyi değillerdi. Eğer sorun iş yapmanın eski cinsiyetçi tarzının *nedenleri* olmuş olsaydı, birkaç hafta içinde kadın hareketinin defteri dürülürdü. Kadınlar için en ideal yaşamın bir ev kurmak ve yönetmek olduğunu düşünen insanlar hala var, biliyorum. Bunun saygın bir seçenek olduğunu düşünen çok kişi var. Gene de Batılıların büyük bir çoğunluğu kadınları gerisin geriye bu rollere zorlamaya çalışma fikri karşısında dehşete düşer. Kanıtlar, kadın hareketini meydana getiren kadınlar ve onlara yanıt veren erkekler için önemliydi. Bunu inkâr edemem. Fakat onların en büyük kazanımı alışkanlıklarımızı değiştirmeleri oldu. 1950'lerde lise mezunu bir kadın hukuk veya işletme fakültesine girmek istese doğal tepki "Neden?" olurdu. Şimdi ise doğal tepki, "Neden olmasın?" oluyor.

Ya da bir başka örneği düşünün: Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın çoğunda, bir kuşak önce homoseksüellerin sosyal olarak dışlandığı ve homoseksüel eylemlerin yasak olduğu yer-

lerde, lezbiyen ve gay çiftler aileleri, toplum ve yasalar tarafından gittikçe daha fazla kabul görüyorlar. Başlıca dini grupların süre giden muhalefetine ve önemli bir sosyal reddin alttan alta ısrarla devam etmesine rağmen bu bir gerçektir. Standart felsefe mantığıyla bakarsanız, her iki tarafın da kimi iyi, kimi kötü kanıtları vardır. Ama sosyal bilimcilere bu değişime neyin yol açtığını sorduğunuzda, haklı olarak bir mantık öyküsü anlatmaya başlamayacaklardır. Bakış açısında bir tür değişimle sonuçlanmış tarihsel bir muhasebe sunacaklardır size. "Açıkça gay" olan insanların sosyal yaşamda ve medyada gittikçe daha çok görülmesi alışkanlıklarımızı değiştirdi. Otuz yılı aşkın bir süredir birçok Amerikalı, gay *seksinin* özel eylemini düşünmek yerine, gay olan *insanları* bir halk grubu olarak düşünmeye başladı. Seksi tiksintiyle karşılamaya devam edenler bile bu insanlara saygı ve ilgi göstermeyi reddetmekte zorlanıyorlar (ve bazıları da, kendi anne babamızla ilgili olarak yapmış olduğumuz gibi, öteki insanların seks hayatıyla fazla ilgilenmemek gerektiğini öğrendi).

Şimdi, insanların her zaman, her aşamada konuştuklarını, birbirlerine bazı şeyleri yapmaları için gerekçeler sunduklarını inkâr etmiyorum: Çocuklarınızı oldukları gibi kabul edin, homoseksüelliği tıbbi bir hastalıkmış gibi algılamaktan vazgeçin, kilisenize itiraz edin, ortaya çıkın. Gene de, hikâyenin kısaltılmış biçimi esas olarak şöyledir: İnsanlar gay ve lezbiyen olanlara alıştılar. Ben ısrarla, başka yerlerdeki insanları tanımaya çalışmamız, medeniyetleriyle ve kanıtlarıyla, yanlışlarıyla ve kazanımlarıyla ilgilenmemiz gerektiğini vurguluyorum; bu bize anlaşma getireceği için değil, birbirimize alışmaya yardımcı olacağı için. Eğer amaç buysa, o zaman değerler konusunda anlaşmamak için sayısız fırsata sahip olmamız bizi engellememelidir. Birbirimizi anlamak kolay olmayabilir; fakat ilginç olacağı kesindir. Ama bir anlaşmaya varmamızı da gerektirmez.

İyi Uğruna Mücadele

Nedenleri üzerinde anlaşmadan ahenk içinde yaşayabiliriz demiştim (belki birlikte yaşamanın kozmopolit değeri hariç). Tersi

de mümkündür; değerler üzerinde anlaşsak da kendimizi bir çatışma içinde bulabiliriz. Çarpışan tarafların anlaşamama sebebi nadiren "iyi" konusundaki anlayışlarının çatışıyor olmasıdır. Tam tersine, çatışma en çok iki ayrı insan aynı şeyi iyi olarak nitelendirdiklerinde ortaya çıkar. Filistinlilerin de İsraillilerin de -özellikle, hem mümin Müslümanların, hem de mümin Yahudilerin- Kudüs'e, Tapınak Tepe'ye özel ilgileri, gerçek bir sorun kaynağıdır. Sorun, Kudüs'ün önemi üzerinde anlaşamamalarında değildir. Sorun her ikisinin de buraya, kısmen aynı nedenle, çok değer vermesindedir. İslamın ilk yıllarında Muhammed Peygamber müritlerine, dua ederlerken Kudüs'e doğru dönmelerini salık vermişti, çünkü aralarında yaşadığı yıllarda Mekke'deki Yahudilerden Kudüs'ün öyküsünü dinlemişti. Aynı şekilde (9. Bölümde göreceğimiz gibi) Batılı toplumlardaki en ateşli muhaliflerin, grubun en Batılılaşmış olanları arasından çıkması da bir tesadüf değildir. *Mon semblable mon frère*? (Bana benzeyen kardeşim midir?) Aklınızdan geçen *frère* Kâbil'se tabii. İkiz Kuleler ve Pentagon'daki toplu kıyımı gerçekleştiren El Kaide piyonlarının çöl Bedevileri ya da cahil fellahlar olmadığını hepimiz biliyoruz.

Aslında burada daha yaygın bir model vardır. Gana'da İngilizleri suçlayarak özgürlük hareketini kim başlatmıştı? Çiftçilerle köylüler değil. Kabile şefleri de değil. Başlatanlar Batıda eğitim görmüş burjuvaziydi. 1950'lerde Kwame Nkrumah -Pensilvanya'da üniversite okuyup Londra'da yaşamıştı- ulusal bir halk hareketi başlattığında, bunun çekirdeğini İngiliz ordusunun saflarında katıldıkları savaştan dönmüş askerler, kent pazarında Hollanda kumaşları satan kadınlar, akanciliğin yarattığı entdüstrilerde çalışan sendikacılar, kolonyal ortaokullara giden, İngilizce öğrenen, derslerde İngiltere'de yazılmış tarih ve coğrafya kitaplarını okuyan gençler vardı. İngiliz yönetimine karşı Hint direnişçilerine önderlik edenler kimdi? Gandi adında, İngiliz mahkemelerinde yetişmiş, Hindistan doğumlu Güney Afrikalı bir avukat; Nehru admda, Savile Row terzilerinden giyinen, kızını yatılı İngiliz okuluna gönderen bir Hintli;

ve Londra'da on dokuzunda avukat olan, Pakistan'ın kurucusu Muhammet Ali Cinnah.

Shakespeare'nin *Fırtına*'sında, Prospero'nun hükmettiği adanın ilk sakini Caliban, sömürgecisine gürler, "Dili sen öğrettin bana ve bundan kazancım / Küfretmeyi öğrendim." Prospero'nun "iğrenç kölesi"nin dünyanın her köşesindeki milliyetçi edebiyat için sömürge direnişinin sembolü olması sürpriz değildir. Ama Caliban'dan alıntı yaparken Shakespeare'den de alıntı yapmış oluyorlar. Prospero, Caliban'a şöyle demişti:

> Sen bilmediğinde, vahşi,
> Kendi anlamım, anlamsız sesler çıkaracaksın,
> Hayvana yakışır gibi, sana bağışladım niyetini
> Anlaşılır kılan sözcüklerle.

Elbette sömürgeciliğin bir etkisi de yerli halkın çoğuna sadece bir Avrupa dili öğretmekle kalmayıp, aynı zamanda onların amaçlarını biçimlendirmesine yardımcı olmasıydı. 1945 sonrası dünyanın, Avrupa'nın Afrika ve Asya'daki imparatorluklarına son veren bağımsızlık hareketlerinin itici kuvveti, Müttefiklerin Almanya ve Japonya'ya karşı mücadelelerini yönlendiren söylemin aynısıydı: Demokrasi, özgürlük, eşitlik. Bu, değerler arası bir çatışma değildi, ifadesini aynı değerlerde bulan bir çıkar çatışmasıydı.

Bu fikir Batı için olduğu kadar başka yerler için de geçerlidir. Amerikalıların çoğu kürtaj konusunda anlaşamazlar, hem de kesinlikle. Bu ihtilafı çatışan değerler diliyle ifade ederler: Ya yaşamdan yanadırlar ya da tercih hakkından. Burada taraflar bir diğerinin ısrarla savunduğu değerleri kabul ettiği için bu anlaşmazlığın bir anlamı vardır. Anlaşmazlık, değerlerin önemi hakkındadır. Her iki taraf da insan hayatının kutsallığı gibi bir konuya saygı duyarken, insan yaşamının niçin bu kadar kıymetli olduğu ve nerede başladığı gibi konularda anlaşmazlığa düşerler. Bu anlaşmazlıklara ne derseniz deyin, taraflardan herhangi birisinin söz konusu değeri kabul etmediğini düşünmek

başlı başına bir hata olur. Aynı şey tercih hakkı için de doğrudur. Amerikalılar kadın olsun, erkek olsun, tüm insanları kendi bedenleri üzerinde tıbbi tercihler yapmaları için serbest bırakıp bırakmama konusunda ikiye bölünmüş değillerdir. Kürtaj, iki kişiyi mi -cenin ile anne- yoksa babayla birlikte üç kişiyi mi, yoksa sadece bir kişiyi mi ilgilendirir gibi sorular yüzünden bölünmüşlerdir. Ancak bütün bunların dışmda, her iki taraftaki hiçbir aklı başında insan, insan yaşamını kurtarmanın ya da insanlara tıbbi kararlarda özerklik vermenin tek önemli şey olduğunu düşünmez.

Bazıları homoseksüelliğe ilişkin anlaşmazlıklara dikkat çekebilir ve en azmdan, homoseksüelliği bir cinsel sapıklık olarak görenler ile görmeyenler arasında gerçekten bir çatışma olduğunu söyleyebilir. Peki, bu bir değerler çatışması mıdır? Hayır, değildir. Bu farklı görüşleri savunan Amerikalıların çoğunun cinsel sapıklığa ilişkin anlayışı, nesneleri cinsel arzu için uygun olmayan nesneler olan cinsel eylemleri kapsar. Ama herkes, iki kadını veya iki erkeği içeren cinsel eylemlerin sapık eylemler olduğu görüşünde değildir. Ayrıca bu eylemlerin sapıklık olduğunu düşünenlerin hepsi de bunların yasa dışı sayılması gerektiğini düşünmemektedir. Öyle düşünenlerin hepsi de gay ve lezbiyen insanların toplum dışına itilmesi gerektiğini savunmamaktadır. Bir kez daha söylemek gerekirse, burada söz konusu olan sapıklığın anlamına, bir değer olarak statüsüne ve bunun nasıl uygulanacağına ilişkin bir mücadeledir. Sapıklığın esastan tartışmalı karakterinin bir değer terimi olarak yansımasıdır. Gay seksinin suç sayılması -bu ABD'de, en azından şimdilik, anayasal değildir- meselesinden gay evliliği sorusuna gelecek olursak, bu tartışmanın tüm tarafları cinsel özerklik, çiftlerin özel hayatlarının değeri, ailenin anlamı ve sapıklık tartışmaları dolayısıyla seksin uygun kullanımı meselelerini ciddiye almaktadır.

Bu çatışmaları böyle yoğun kılan neden, bir tarafın özellikle savunduğu bir değere karşı tarafın özellikle savunduğu bir başka değerle karşı çıkması değil, bunların *aynı* değerlerin anlamı üzerine kavgalar olmasıdır. Bu çatışmaların nedeni kısmen, aynı an-

lam ufkunu paylaşmamızdır. Bunlar pek çok başka değeri, inanç ve alışkanlıklar konusunda pek çok başka şeyi paylaşan insanlar arasındaki tartışmalar olduğu için, bu kadar keskin ve sancılıdır.

Kazananlar ve Kaybedenler

Kürtaj ve gay evliliği üzerindeki tartışmalar Amerikalıları en çok da aynı toplumu ve devleti paylaştıkları için keskin biçimde ayırır. Onlar komşudurlar, vatandaştırlar ve anlaşmazlıklarının hepsini yöneten yasalar vardır. Söz konusu olan kendi bedenleridir, ya da annelerinin, teyzelerinin, kız kardeşlerinin, kızlarının, karılarının ve arkadaşlarınınki; o ölü ceninler kendi çocukları veya çocuklarının arkadaşı olabilir.

Uluslararası insan hakları anlaşmaları üzerinde düşünürken şunu unutmamalıyız. Ulusal yasalardan daha güçsüz olduklarında bile bu anlaşmalar birer yasadır. Yabancılara ilişkin kaygılarımızı insan hakları hukuku çerçevesine yerleştirmeye çalıştığımızda ve hükümetimizi bu hukuku tahkim etmeye zorladığımızda, bu gezegendeki bütün ulusların hukuk dünyasını değiştirmeye çabalıyoruz demektir. Köleliği sadece kendi ülkemizde değil, uluslararası hukukta da yasakladık. Ve bunu yaparak, en azından, her yerde onun köklerinin kurutulması isteğine kendimizi adamış olduk. Dünya başkentlerinde bu artık tartışmalı bir konu değildir. Köleliği hiç kimse savunmuyor. Fakat uluslararası anlaşmalar köleliği, kimilerine göre, borç esaretini de kapsayacak şekilde tanımlamaktadır ve borç esareti Güney Asya'nın bazı bölgelerinde önemli ekonomik bir kurumdur. Borç esaretine ilişkin elimde bir özet yok. Gene de gelirleri ve yaşam tarzları bu kuruma bağlı olan insanların ona öfke duyması bizi şaşırtmamalıdır. Amerika'da kürtajın serbest bırakılmasıyla kürtaj yapan doktorları öldürmenin bir kahramanlık eylemi sayılması gerektiğini düşünen komşularımız olduğunu -birkaç kişi de olsa- düşünürsek, öfkeleri sonucu bize karşı şiddete yönelen yabancıların olması -birkaç kişi de olsa bizi şaşırtmamalıdır.

Mısır, Libya, İran ve Pakistan'da ateşli Batı karşıtı söylemin İslamcı hareketler arasında bu kadar yaygınlaşmasını tam olarak anlamıyorum. Ama köklerinden birini biliyorum. Bu, eski moda bir dille söyleyecek olursak, "kadın sorunudur." Çoğunluğunu genç erkeklerin oluşturduğu bazı Müslümanlar toplumlarının dışındaki kuvvetlerin -onlara göre Batılı, kimi zaman da Amerikalı olan kuvvetler- kadın erkek ilişkilerini yeni baştan düzenlemeleri için onlara baskı uyguladığını düşünüyorlar. Baskının bir kısmı onlara göre bizim medyamızdan kaynaklanıyor. Filmlerimiz, televizyon programlarımız tarif edilemez ahlaksızlıklarla dolu. Moda dergilerimiz iffetsiz kadınları, Müslüman dünyasının sokaklarında görülmelerinin erkekleri neredeyse karşı konulamaz bir tahrikle kışkırtacak kadınları sergiliyor. Bu dergiler kendi ülkelerindeki yayınları etkileyerek ister istemez aynı yöne çekiyorlar. Biz kadınların yabancı erkeklerle neredeyse yarı çıplak birlikte yüzmelerine izin veriyoruz. Bu bizi ilgilendirmez ama, diyorlar, bu iffetsiz hareketlerin haberlerini Müslüman kadınlardan ve çocuklarından uzak tutmak ve bunların kaçınılmazlıkla yarattığı tahrikten Müslüman erkekleri korumak kolay değil. İnternet kullanımı yayıldıkça bu daha da zorlaşacak, çocuklar, özellikle de kızlar bunlara özenerek aynı özgürlükleri talep edecekler. Daha da kötüsü, şimdi kadınlarla erkeklerin nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin kendi anlayışımızı onlara dayatmaya çalıştığımızı söylüyorlar. Kadın haklarından söz ediyoruz. Bu hakları kutsallaştırdığımız anlaşmalar yapıyoruz. Sonra da hükümetlerinin bunları uygulamasını istiyoruz.[26]

Her ülkedeki pek çok insan gibi elbette ben de bu anlaşmaları destekliyorum; erkekler gibi, kadınların da oy hakkı olması, evlerinin dışında çalışmaya hakları olması, babaları, erkek kardeşleri ve kocaları dahil, erkeklerin fiziksel tacizlerine kar-

26 Burada bir Müslümanın ağzından serzenişte bulundum. Ancak aslında bunu birçok yerde Müslüman olmayanlardan da duyabilirdiniz. Gayrimüslim Afrika'da duymanız olasılığı daha azdır, zira genelde (Amartya Sen'in işaret ettiği gibi), oradaki kamusal yaşamda kadın daha eşittir. *bkz.* Jean Dreze ve Amartya Sen, *Hunger and Public Action* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

şı korunmaları gerektiğine inanıyorum. Ama bu özgürlüklerin getireceği değişikliklerin günlük yaşamda kadınla erkek arasındaki güç dengesini değiştireceğini de biliyorum. Bunu nasıl mı biliyorum? Çünkü bir yetişkin olarak hayatımın çoğunu, Batı dünyası böyle bir geçiş döneminin son aşamalarından geçerken orada yaşadım ve bu sürecin henüz tamamlanmış olmadığını da biliyorum.

Amerika'nın yakın tarihi, bir toplumun bu konulardaki davranışlarını -ve belki daha da önemlisi alışkanlıklarını- bir neslin yaşam süresi içinde kökten değiştirebildiğini göstermektedir. Ama aynı zamanda bazı insanların eski davranışları sürdüreceğini ve sürecin bütününün zaman alacağını da göstermektedir. Erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiler soyutlama değildir; günlük hayatlarımızın mahrem dokusunun parçasıdır. Bu konuda güçlü duygularımız vardır, kafalarımızda geçmişten miras kalmış birçok fikir vardır. Hepsinden öte, cinsiyete ilişkin derin *alışkanlıklarımız* vardır. Bir erkekle bir kadın birlikte yemeğe çıktıklarında alışkanlığımız, kadın teklif etse de erkeğin hesabı ödemesidir. Bir erkekle bir kadın asansöre doğru yürüdüklerinde erkek bir adım geri çekilerek yol verir. Bir erkekle bir kadm sinemada öpüşürler kimse dönüp ikinci kez bakmaz. İki erkek en hareketli caddede el ele yürüdüklerinde görenlerin yüzü kızarır. Çocukları görmesin isterler. Bunu onlara nasıl izah edeceklerini bilemezler.

Amerikalıların çoğu gay evliliğine karşıdır, kürtaj konusunda anlaşmazlık içindedir ve Suudi bir kadına sürücü ehliyeti verilmemesi karşısında şaşkınlığa düşer. Ama tahminim, gay evliliğine yirmi yıl önce olduğu kadar karşı olmadıklarıdır. Doğrusu yirmi yıl önce Amerikalıların çoğu bu fikrin tam bir rezalet olduğunu düşünürdü. Diğer taraftan gay evliliklerini kabul eden Amerikalıların neden kabul etmeyi yeğlediklerine dair bir dizi basit gerekçeleri belki yoktur. Muhtemelen, bu karşı olanlara nasıl yanlış geliyorsa, onlara da öyle doğru geliyordur. (Belki de çiftleri soyut olarak değil de Jim ve John olarak, ya da Jean ve Jane olarak düşünüyorlardır.) Bu insanlar ne kadar

gençse büyük olasılıkla gay evliliğini o kadar kabul edilebilir sayıyorlardır. Böyle düşünmüyorlarsa, bunun nedeni daha çok kilise, cami veya tapınaktaki yaşam tarafından düzenli olarak tahkim edilen dini itirazlardır.

Ben bir filozofum. Akla inanırım. Fakat bir ömür boyu üniversite hocalığım esnasında en zeki insanın bile salt akılla kolay kolay değişmeyeceğini öğrendim -ve bu, alemlerin en beyinsel olanları için bile doğru olabilir. Savaş sonrası dönemin en büyük alimlerinden John von Neumann, muzip bir edayla, "Matematikte şeyleri anlamazsınız, sadece onlara alışırsınız" demeye bayılırdı. Akademik dünyanın dışındaki daha geniş dünyada insanlar çoğu zaman mantıklı *görünüp görünmediklerine* aldırmıyorlar bile. Daha önce söylediğim gibi, söyleşinin, ne düşünmek ve hissetmek gerektiği konusunda bir anlaşmaya götüreceğinin güvencesi yoktur. Söyleşinin amacının ikna etmek olduğunu düşünürsek yanlış yaparız, hele bir de savunanlar ve karşıtlar olarak puan alman bir münazara şeklinde sürdüğünü hayal edin. Sıklıkla, Faust'un söylediği gibi, başlangıçta eylem vardır; birlikte barış içinde yaşamamızı mümkün kılan şey ilkeler değil, uygulamalardır. Kimlik -ulusal, dinsel ya da bir başka kimlik- sınırlarını aşan söyleşiler sizinkinden başka bir yeri dile getiren bir roman okuduğunuzda, bir film seyrettiğinizde ya da bir sanat eserini izlediğinizde yakaladığınız bir tür imgesel ilgiyle başlar. Bu yüzden "söyleşi" sözcüğünü sadece düz anlamıyla değil, başkalarının fikir ve deneyimleriyle bağlantı kurmayı sağlayan bir metafor olarak da kullanıyorum. İmgelemin rolünü burada vurgulamamın nedeni, iyi yürütülen karşılaşmaların kendi başlarına değerli olmasıdır. Söyleşi herhangi bir şeyde mutabakata yol açmak zorunda değildir, özellikle de değerlerde; insanların birbirlerine alışmasına yardımcı olması yeterlidir.

6. BÖLÜM

HAYALİ YABANCILAR

Kralı Beklerken

Annemle geniş bir verandada oturuyoruz. Yüksek tavanda sekiz vantilatör tam hız dönüyor, bahçeden gelen tatlı esinti tahta perdenin aralıklarından giriyor; dışarısı sıcak, ama sıcağı hissetmiyoruz. Önümüzde bir platform üzerinde boş bir taht var, ayakları ve kol yerleri parlatılmış pirinçten, sırtı ve oturulacak yeri belli belirsiz Hermès eşarplarını anımsatan bir kumaşla kaplı. Platforma çıkan merdivenlerin önünde çoğu erkek, iki sıra insan, yüzleri birbirine dönük şekilde iskemlelere oturmuşlar, giysileri omuzlarını açıkta bırakacak şekilde göğüslerinin çevresine dolanmış. Aralarında tahta kadar uzanan açık bir yol var. Tahtın çevresinde başka adamlar var, kimisinin bir omzu toga stilinde örtülü; bu onların daha üst makamlarda olduklarını gösteriyor. Fakat önlerinde, merdivenlerin en üst basamağında, omuzları çıplak genç bir adam var, elinde tahtın üstüne doğru açılmış bir şemsiye tutuyor.

Etrafta alçak bir uğultuyla konuşuluyor. Dışarıda, bahçede tavus kuşları acı acı bağırıyorlar. Asante kralım, Asantehene'yi bekliyoruz. Kumasi'de çarşamba günü festivali; kralın burada birkaç saat oturacağı, insanların huzuruna çıkarak kralm elini sıkacağı, birkaç kelime ile saygılarını sunacağı gün.

Sonunda borazancı bir koç boynuzuna üflüyor, boynuzun sesi bize beklediğimiz adamın, kirpi şefin *-kɔtɔkɔhene-* geldiğini haber veriyor; kirpi şef, çünkü kirpinin pek çok oku var, her biri krallık için ölmeye ve öldürmeye hazır bir savaşçıyı temsil ediyor... Kral tahta yerleşene kadar herkes ayakta bekliyor. Sonra, hepimiz oturduğumuzda, arkalarda bir erkekler korosu, bir flüt melodisi eşliğinde kralı öven şarkılar söylüyor. Müzik devam ederken, kendisiyle göz göze geliyoruz, bana gülümsüyor. Ama genellikle orada kayıtsız bir tavırla oturuyor; beş yıldır kral, ama sanki hayatı boyunca devletin başında oturmuş gibi bir havası var.

Âdetlere göre o gün önce kraliyet ailesinin üyelerini, selefinin çocuklarını ve torunlarını kabul edecek. Elini sıkmayacaklar. Önünde saygıyla eğilirken, bütün Asante şeflerine yapıldığı gibi, erkekler iki omzunu da açacak. Geri kalanlarımız sıramızı bekleyeceğiz. Sıramız geldiğinde kralın dilcisi her birimizi takdim edecek ve sonra birkaç kelimelik bir söyleşi için bir araya geleceğiz.

Sıram geldiğinde dilci tarafından; babamın oğlu, Princeton profesörü, birkaç şişe Hollanda likörü (birkaç yüzyıldır Batı Afrika asilleri için uygun bir armağan) ve para armağanı (bir milyon cedi, yani yaklaşık yüz dolar) getirmiş kişi olarak takdim ediliyorum.

Söyleyeceğim birkaç söz için öne çıktığımda kral bana Amerika'da işlerin nasıl gittiğini soruyor.

"İyi" diyorum. "Birleşik Devletler'e ne zaman geleceksiniz?"

"Yakında" diyor. "Jim Wolfensohn'u görmeye gideceğim."

Demek ki, resmen modern Gana Cumhuriyeti'ne bağlı bir krallık olan Asante'nin kralı yakında Dünya Bankası'nın başkanını ziyaret edecek.

Burası, birkaç milyon Ganalı dışında herkes için oldukça yabancı bir dünyadır. Ziyarete gelen İngiliz kuzenlere, Amerikalı arkadaşlara ilk günlerde genellikle her şey harika egzotik

görünür; turizmimiz şüphesiz bu ziyaretlere dayanır. Başka yerlerden birçok insan çarşamba festivalinin tuhaf bir şekilde Afrika'nın geçmişine ait olduğunu düşünür ve kralın güne atalarının siyaha boyanmış iskemlelerine saygılarını sunmak için yaptığı bir ziyaretle başladığını öğrendiklerinde bu duyguları daha da pekişirdi. Fakat kralı beklerken, dönen vantilatörlerin altında cep telefonlarıyla konuşan insanlar vardı ve kendisini selamlamak için arkamda sıraya girenler bir sigorta şirketinin bir düzine takım elbiseli adamıydı. Önümden geçen şefler beni selamlarken Princeton hakkında sorular soruyorlardı. Verandanın bitişiğindeki ofiste konuşulan konular 21. yüzyıl konularıydı; 21. yüzyıl çocuklarının eğitim ihtiyaçları, HIV/AIDS, yerel fen ve teknoloji üniversitesi.

Dünyanın neresine giderseniz gidin -her zaman olduğu gibi bugün de- çoğunun kökleri yüzlerce yıllık geleneklerde yatan bunun gibi törenlerle karşılaşırsınız. Fakat aynı zamanda her tarafta -ve bu yeni bir şey- uzaktaki yerlerle, Washington'la, Moskova'yla, Mexico City'yle, Pekin'le çok yakın bağlantılar bulursunuz. Biz çocukken caddenin karşısında, birçok ailenin yaşadığı büyük bir evde, çok sayıda erkek çocuğu olan bir aile vardı; biri, benim yaşlarımda olanı, iyi arkadaşımdı. O şimdi Londra'da yaşıyor. Ölüm döşeğindeki babama bakarken bana destek olan erkek kardeşi, karısının ülkesi Japonya'da yaşıyor. Bir süreliğine İspanya'da yaşayan bir kardeşleri daha vardı; birkaçı da, son duyduğuma göre, ABD'ye gitmiş. Bazıları da hala Kumasi'de yaşıyor, bir ikisi de Akkra'da. Japonya'da yaşayan Eddie artık karısının dilini konuşuyor. Konuşmak zorunda. Zaten devletimizin ve okullarımızın dili olan İngilizceyi bir türlü rahat konuşamamıştı. Ara sıra beni telefonla aradığında Asante-Twi konuşmayı tercih eder.

Yıllar geçtikçe saray binaları genişledi. Çocukluğumda, büyük enişte olan bundan önceki kralı ziyarete giderdik. Kendinden önceki kralın, Seyşel adalarındaki sürgünden yeniden kurulmuş ama küçülmüş Asante krallığına geri döndüğünde, İngilizlerin yapmasına izin verdiği küçük bir binada otururdu.

O bina şimdi müze, yanı başındaki -bir sonra kral olan dayım tarafmdan yaptırılmış olan- şimdiki kralın yaşadığı muazzam evin yanında cüce gibi kalıyor. Bitişiğinde, oturduğumuz verandaya yapışık, dayımın halefi şimdiki kral tarafından yakın zamanda tamamlanmış olan devlet daireleri var. İngilizler, annemin halkı, Asante'yi 20. yüzyılın başında fethettiler; şimdi, 21. yüzyılın başında, saray 19. yüzyıl hissini veriyor: Güç merkezi. Gana başkanı da bu yerlerin insanı. Sarayın karşısmda, caddenin öbür tarafında, Oyoko kabilesinin kral ailesinin bir üyesi olarak doğdu. Ama diğer dünyalara da açıldı; Oxford Üniversitesine gitti; Londra'nın baro kurullarının birinin üyesi; bir Katolik, Papa'ya oturma odasmda saygılarını sunarken bir resmi var.

Eve Gidiş

Kumasi büyüdüğüm yer; ama Gana'da otuz yıldan fazla yaşamadım. Bugün birçok insan gibi -örneğin, İngiltere'deki yüz binden fazla Ganalı gibi- ilk anılarımın vatanından çok uzaklarda yaşıyorum. Birçokları gibi, ailemi ve dostları ziyaret etmek için zaman zaman oraya dönüyorum. Yine birçoğu gibi, oradayken kendimi hem oraya ait, hem değilmişim gibi hissediyorum. Saraydaki o dakikalarda olduğu gibi, neler olduğunu biliyorum, insanlar da benim kim olduğumu biliyorlar. Bir anlamda, oraya aitim. Beni şaşırtan hiçbir şey yok. Nasıl hareket edeceğimi biliyorum.

Diğer taraftan, Kumasi'de artık yaşadığım yerin burası olmadığını bana hatırlatan şeyler var. Her şeyin ağır temposundan, hizmetlerin güvenilir olmamasından rahatsız oluyorum, örneğin. Annemin telefonu, sık sık olduğu gibi bozulduğunda, sorun hemen düzeltilemez. Birisinin merkez postaneye kadar gitmesi gerekir, sonra tamir edilene kadar annemin belki günlerce, belki birkaç hafta, kim bilir ne kadar süre beklemesi gerekir. Konuştuğunuz herkes gayet terbiyelidir, ama kendi iç ritminin en yavaş temposuyla hareket eder. Kısacası, şehir faresinin kırsaldaki kuzenlerini ziyaret ettiğinde hissettiklerini hissederim. Fakat asıl kırsalda olan, New Jersey'deki evimdir. Orada küçük bir kasaba-

nın dışında oturuyorum (2000 yılı sayımında nüfusu 2.696 idi). Kumasi ise beş yüz binden fazla nüfusuyla Gana'nın ikinci büyük şehridir. Merkezinde on iki dönüm üzerine kurulmuş Kejetia çarşısı vardır; binlerce tüccar avokado, bisiklet, karbüratörden kabak ve tatlı patatese kadar her türlü ıvır zıvır satar, çoğu kez burasının Batı Afrika'nın en büyük çarşısı olduğu söylenir.

Kumasi'yle ilgili bir şey daha vardır, sonunda her turistin dikkatini çeken bir şey: İnsanlar sizden devamlı bir şeyler isterler. Sadece dilenciler değil, ki bunlardan çok vardır, daha çok engelliler -gözleri gören çocukların arabanızın camına kadar getirdiği kör yaşlı kadın ve erkekler, koltuk değneklerine dayanmış felçliler, hastalığın parmaklarını kemirdiği cüzamlılar. Sıradan, saygın insanlar "Bana ne getirdin?" diye sorarlar. Veya "Beni de yanında Amerika 'ya götürür müsün?" ya da "Evine geri döndüğünde bana bir kol saati gönderir misin? (Veya bir cep telefonu, bir dizüstü bilgisayar.) Vize, uçak bileti ve iş için yardımınızı isterler. Sadece sanayileşmiş dünyada yaşadığınız için muazzam güç ve paraya ulaşacağınızı varsayarlar.

Bu sonu gelmez istekleri anlayabilmeniz için Gana'daki yaşamı anlamanız gerekir. Bir, iki veya üç yüz yıl önce olduğu gibi bugün de hayatta başarının bir ilişkiler ağıyla mümkün olduğu doğrudur. İşlerinizi yaptırmak için -sürücü ehliyeti, pasaport, inşaat ruhsatı almak, iş bulmak- ya önemli biri olmalı ya da işinizi halledecek sosyal konuma sahip birini tanımalısınız. Birçok insan böyle bir konumda olmadığı için, olan birini -bir hamibulmak zorundadır. Böyle bir toplumda birinden bir şey istemek o kişiyi haminiz olmaya davet etmek demektir. O kişinin bir şeyleri yapabilecek konumda olduğunu düşündüğünüzün işaretidir bu. Ve saygı göstermenin de bir yoludur. Aksi takdirde tamamen garip olduğu düşünülecek eski bir Asante özdeyişini bu çok iyi açıklar:

Obi tan wo a, ɔnsr -wo ade-
Biri sizden nefret ederse, sizden hiçbir şey istemez.

Romalıların bu bağımlı kişiler için bir sözcükleri vardı: *Cli-*

entes. İngilizcedeki "client," yani müşteri sözcüğü bugün hami ile müşterinin karşılıklı bağımlılık içinde olmaları anlamını tamamen kaybetmiştir. Müşteri şimdi -en mağrur restoran ve butikler dışında- patrondur. Romalıların dünyasında ve son birkaç yüzyıldan beri Asante'de hami patrondu, müşterilerin de onun dünyayla iyi ilişkileri olmasına gereksinimi vardı. Haminin konumu da müşterilerine ne kadar iyi hizmet verdiğine bağlıydı; efendi ve adam, her ikisi de diğerine bağımlıdır. Bu, felsefecilerin genellikle, *Ruhun Fenomenolojisi*'nde efendinin uşağın ona itibar etmesine ne kadar bağımlı olduğu üzerine ünlü bir analizi olan Hegel'e atfettikleri bir düşüncedir. Fakat herhangi bir Romalı da size bu dersi öğretebilir. Horas'ın lirik şiirler kitabının üçüncüsü *Odi profanum vulgus* şiiriyle başlar, kısmen, varlık ve statünün, hami olmanın yükleri hakkındadır. "Sadece yeterli olan kadarını arzulayan" ve böylece zenginin göğüs germek zorunda olduğu kaybetme riskine açık olmayan bir insanın güven içinde olduğundan söz eder. Şiirin başlarında bir yerde, seçimlerde aday olan bir grup insanın Roma'da bir halk meydanına girişinden de bahseder. Birisi soylu bir ailedendir, diğeri modern ve gösterişli bir gençtir, üçüncüsü için de şöyle der:

> ... Bunun müşterilerinin kalabalığı
> daha büyük olabilir.

İlli turba clientium sit maior: Daha kalabalık bir müşteri kitlesi olabilir. Roma'da Augustus döneminde birisinin bir ordu kadar bağımlı insanı olması o insanın statü kaynağıydı. Bu size saygı duyulmasını sağlayan bir şeydi; hatta devlet yönetimine seçilmenizi bile sağlayabilirdi.

Kumasili değilseniz eğer, dediğim gibi, bu dünya size garip... Belki çarpıcı ve renkli de, ama kesinlikle yabancı gelir. Orada insanları kaygılandıran şeylerin, uğraştıkları işlerin çoğu sizin kaygılarınız ve işleriniz değildir hiç. Fakat bu, Kumasi'deki insanları kendi sokağınızdaki komşularınızın birçoğundan ayırt etmez. Ya yeniden doğmuşsunuzdur, ya da doğmamışsınızdır;

bu ayrımın hangi tarafındaysanız, diğer tarafındakilerden çok farklı bir dünya algınız vardır. Ve aynı bölünme Kumasi'deki Pentakostalistler ile Hıristiyanlığın mezhepleri arasında da vardır. Daha önemlisi, bu dünya size çok garip gelse de, yine ondan bir anlam çıkartabilirsiniz. Kumasi'de nasıl davranılacağını bilmiyorsunuzdur, ama yarım yüzyıl önce annemin İngiltere'den buraya geldiğinde yaptığı gibi, siz de öğrenebilirsiniz. Tabii Asanteli akrabalarımın dediği gibi, *ɔmamfrani nnyini kronkron*, "Bir yabancı asla mükemmel olamaz." Annem gibi, eğer otuzlu yaşlarınızda bir yere taşınır ve dilini öğrenirseniz, her şeyi doğru yapmayı bekleyemezsiniz.

Aslında paylaşmadığınız inançlarınız olduğunu *hayal edebilirsiniz*. Kraliyete mensup atalarımızı mutlu etmek için siyaha boyanmış iskemlelerine yiyecek sunuları bırakmanın önemli olduğuna inanmazsınız elbette; fakat ruhlarının bugünkü hayatı -daha iyiye veya daha kötüye doğru- şekillendirebileceklerine inansaydınız, Asantehene'nin bile bağışta bulunmasını isterdiniz. Arkadaşların ve tanıdıkların sonu gelmez isteklerine biraz canınız sıkılsa da, hami ve müşteri ilişkisinin altında yatan ilkeler size bir kez açıklandığında, bunu neden yaptıklarını anlarsınız.

Son olarak, güncel yaşamın çok önemli bir bölümü insani açıdan son derece aşinadır. Gana'dakiler ve her yerdeki insanlar, satın alır, satar, yemek yer, gazeteleri okur, film seyreder, uyur, kiliseye veya camiye gider, güler, evlenir, sevişir, suç işler, cenaze törenlerine gider, ölür. Çoğu kez, birisi size bilmediğiniz bir lisanı tercüme ettiğinde, ya da aşina olmadığınız küçük bir sembolü veya bir âdeti açıkladığında, bu yaptıklarını niçin yaptığını anlamak, sizin için, kendi ülkenizdeki komşularınızı anlamanızdan daha büyük (ve tabii ki daha küçük) bir sorun oluşturmaz.

Evrensellere İhtiyacımız Var mı?

Herhangi bir yerden gelen bir ziyaretçinin Asante'yi anlaması neden bu kadar kolaydır acaba? Kültürel psikolojiyle uğraşan

psikologlar size aklın mekanizmasının her yerde aynı olduğu yanıtını vereceklerdir. Bunun doğruluğunun bir anlamı olmalı. Gerçi bu iddiayı incelerken dikkat etmenizde yarar vardır. Her yerdeki insanlar kırmızıyı, yeşili, sarıyı ve maviyi görürler. Bununla beraber, her yerde doğuştan kör olan insanlar da vardır, sonra, hepimizden daha fazla sayıda renk görebilen tetrakromatlar ve daha az sayıda renk gören çeşitli renk körlükleri olan insanlar vardır. Bu durumda, insanın renk görmesinin evrensel olduğu hangi anlamda doğrudur? Dünyanın en iyi müzisyenleri ve matematikçileri bu gezegenin dört bir yanından gelirler, fakat onlarm akıl mekanizmalarında hepimizde olmayan bir şey vardır. Öklid'in kitabında *pons asinorum*, aptal köprüsü diye bilinen bir teorem vardır. Matematikte usta olmayanlar -aptallar- karşı tarafa geçemezler denir. Herkese Suzuki dersleri verebilirsiniz; ama sonunda sadece birkaçı Yo-Yo Ma gibi çalabilecektir. Matematiğin ve müziğin kavranma kapasiteleri hangi anlamda evrenseldir? Her yerde insanlara nazik ve sevecen yaklaşan başka insanlar bulursunuz. Fakat gezegenin her tarafına dağılmış sosyopat ve psikopatlar da vardır. İyilik ve anlayış hangi anlamda evrenseldir? Bu durumların her birine verilecek yanıt, *her* insanda bu özelliklerin ya da kapasitenin olmadığı değildir. Tam tersine, bu insanlar türümüzün yeterince geniş bütün gruplarında vardır; özellikle de, her toplumda istatistiksel normu oluştururlar.

Günümüzde, bu özel beceri ve yeteneklerin bu şekilde dağılması tamamen bir rastlantıdır. Orada yaşayan herkesin kırmızı-yeşil renk körü olduğu bir vadi olabilirdi. Antropologlar, psikologlar ve dil bilimciler buraya üşüşürlerdi, ama H.G. Wells'in *The Country of the Blind* (Körler Ülkesi) adlı eserinde ima ettiği gibi, sonuçta dezavantajlı duruma düşecek olanlar büyük olasılıkla ziyaretçiler olurdu. (Memelilerin çoğu, renk görmeden de gayet iyi idare ediyorlar.) Bunun nedeni, muhtemelen, henüz temel renk terimlerinin insanların konuştuğu her lisanda aynı kalıba sahip olduğu böyle bir yer olmamasıdır. Brent Berlin ve Paul Kay'ın *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*

(Temel Renk Terimleri: Evrensellikleri ve Evrim) adlı kitaplarında gösterdikleri gibi, temel renk terimlerinin aynı şekilde işlediği kültürler arası (oldukça karmaşık) bir kalıp vardır. Kabataslak ifadeyle, temel renk terimi, anlamı anlamlı parçalardan oluşmayan bir terimdir -örneğin "gök mavisi"den farklı olarak "mavi". Dillerin sahip oldukları temel renk terimlerinin sayısı farklıdır. Fakat Berlin ve Kay'ın ileri sürdüğüne göre kanıtlar dillerin hepsinde siyah ve beyaz olduğunu göstermektedir ve başka temel renk terimleri eklemek istediklerinde, bunu aynı sırada eklemektedirler; her zaman kırmızıdan başlayarak, sarı veya yeşille devam ederek toplam on bir temel renge kadar çıkmaktadırlar.[27] Daha sonraki araştırmalar onların bu açıklamalarının tüm ayrıntılarını doğrulamadı. Fakat öykülerinin genel ana hatları şimdi geniş ölçüde kabul edilmektedir.

Renklerin dili, çoğu normal insanın temel özelliklerinin -retina ve görme korteksimizin nasıl çalıştığı, bir lisanı öğrenme yeteneği- deneyim ve kültür yoluyla şekillenmesinin iyi bir örneğidir. Her şeyin siyaha ve beyaza boyalı olduğu bir evde yetişen, sadece bu renkleri giyen, aynı şekilde giyinmiş insanlarla çevrelenmiş ve sadece siyah ve beyaz yiyecek görmüş vb. birisi sadece bu renk terimlerini anlar (bir de tabii insan vücudundaki renklerin adlarını). Diğer taraftan, mor renk için bir sözcüğünüzün olup olmaması sadece mor bir şey görüp görmemenize bağlı değildir; bu da dilinizin kaynaklarına bağlıdır.

Kültürler arası analizler, bazı temel beyinsel özelliklerin gerçekten evrensel -her yerde normal olmaları anlamında- olduğunu açıklamaktadır. Aynı şekilde bazı olağandışı özelliklerin de -otizm dediğimiz diğer insanları anlama yetersizliği- her insan topluluğunda bulunduğu doğrulanmıştır. Bu özelliklere, biyolojik doğamıza dayanarak kültürler büyük bir çeşitlilik, ama aynı zamanda birçok da aynı şey üretirler. Bunun sebebi kısmen, biyolojide olduğu gibi kültürde de insani çevremizin benzer problemler içermesidir ve toplumlar, tıpkı doğal seçilim

27 Brent Berlin ve Paul Kay, *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution* (Berkeley: University of California Press, 1969).

gibi, çoğunlukla aynı çözümde karar kılarlar, çünkü mevcudun en iyisi odur. Donald Brown'un *Human Universals* (İnsani Evrenseller) adlı kitabında, insanların paylaştığı pek çok özelliği tasvir eden, "Evrensel İnsanlar" başlıklı hayranlık verici bir bölüm vardır. Tüm bilimlerde olduğu gibi, bu bölüm de başka ciddi bilginlerin inkâr edeceği iddialar içerir. Gerçi, ortak biyolojimizden ve insanlık durumunun paylaştığımız problemlerinden (ve ortak kökenimiz nedeniyle kültürel özellikleri de paylaşabileceğimizden) başlayarak, insan topluluklarının sonunda ortak pek çok derin şeye sahip olduğunun kanıtlarına direnmek zordur.[28] Bunlar arasında; müzik, şiir, dans, evlilik, cenaze törenleri gibi uygulamaları; saygı, konukseverlik, cinsel tevazu, cömertlik, karşılıklılık, sosyal çatışmaların çözümü gibi değerleri; iyi ve kötü, doğru ve yanlış, ebeveyn ve çocuk, geçmiş, bugün ve gelecek gibi kavramları sayabiliriz. Ludwig Wittgenstein, "Aslan konuşabilseydi onu anlayamazdık" demişti. Bununla, birimizin diğeri için bir anlam ifade etmesine imkân veren şeyin ortak insan doğamız olduğunu söylemek istiyordu.

Fakat bir Çin köyündeki insanlarla iletişim kurma yeteneğim veya sizin Kumasi'de, Kuala Lumpur'da, Kalamazoo'da neler olup bittiğini anlama yeteneğiniz, sadece tüm insanların paylaştıklarına bağlı değildir. Normal iki insan karşılaştığında, sadece bütün normal insanların paylaşacakları şeyleri değil, başka birçok şeyi de paylaşırlar. Bu, bugün hepimizi birbirimiz bağlayan seyahat etme alışkanlıklarımızın, fiziksel ve sembolik malların ticaretiyle toplumlar arasında oluşan sürekli temasın sonuçlarından biridir. Diğer halklara karşı kozmopolit bir merakın doğması, her karşılaşmada tüm insanlığın paylaştığı özellikleri onlarda bulmaya çalışmayı gerektirmez. Bazı karşılaşmalarda önce biz iki tekil kişinin paylaştığı küçük bir şeyle başlarız. Dünyada astrolojiye veya böceklere, ya da harp tarihine veya Zeno'nun paradoksuna hayran olan insanlar vardır. Bunların herhangi birine ilgi duymak insanın evrenseli değildir. (Üç kıtada, insanların Zeno'nun paradoksuna ilgi duymasını sağlamayı

28 Donald Brown, *Human Universals* (Boston: McGraw-Hill, 1991).

başaramadım.) Her şeye rağmen, bu gibi ilgiler farklı toplumlardan insanları birleştirebilir ve birleştiriyor da.

Sonuç yeterince açıktır: Kültürler arası söyleşilere giriş noktaları, söyleşen şahısların paylaştıkları şeylerdir. Bunların evrensel olması gerekmez; olması gereken tek şey o belirli şahısların bunlara ortak sahip çıkmasıdır. Bir kez paylaştığımız yeterince şey bulduğumuzda, henüz paylaşmadığımız şeyleri keşfetmekten zevk almak için daha başka imkânlar ortaya çıkar. Bu, kozmopolit merakın getirilerinden biridir. Birbirimizden öğrenebiliriz; ya da sadece düşünmenin, hissetmenin ve eyleme geçmenin başka seçenekleri ilgimizi çekebilir.

Burada, kozmopolit girişim konusundaki yaygın kuşkuculuğa ciddi ve önemli bir cevap olduğunu düşündüğüm bir ipucu vardır. Kuşkucu şöyle der: "Bize bütün insanları umursamamızı söylüyorsunuz. Fakat biz -milli, ailevi, dini ve benzeri- bir kimliği paylaştığımız insanları umursuyoruz. Ve bu kimlikler psikolojik enerjilerini her içgruba karşı bir dış-grup olması olgusundan alıyorlar. Amerika'yı sevmek kısmen Amerika'nın düşmanlarından nefret etmekle veya onlardan hoşlanmamakla ilgilidir; dostluk kavganın kızıdır. Ve bir kimlik olarak insanlıkla ilgili sorun, *Dünyalar Savaşı* başlayıncaya kadar, her iç-grubun ihtiyaç duyduğu bağlayıcı enerjiyi yaratacak bir dış-grubun olmamasıdır." (Bazen hümanistler buna yerküremizdeki hayvanların bir dış-grup oluşturduğunu söyleyerek yanıt verebiliyorlar. Bunun insan psikolojisine aykırı olduğunu düşünüyorum. Dış-gruplar insan olmalılar; dilleri, projeleri, kültürleri olan yaratıklar yani.) İtirazın kuvveti, yabancılara ahlaken ilgi duyamayacak olmamızdan değil, bu ilginin soyut olacak, ortak kimlikten gelen sıcaklığa ve güce sahip olmayacak olmasından kaynaklanıyor. İnsanlık, buradaki anlamda, kesinlikle bir kimlik değildir.

Bir an için bütün bunların doğru olduğunu düşünelim. (Gerçi 8. Bölümün sonunda bu itirazın bir yerde ciddi yanlışa düştüğünü göreceksiniz.) Gene de yabancılarla ilişki her zaman belirli bazı yabancılarla ilişki demek olacağı için, arada çoğu zaman

ortak kimlikten gelen bir sıcaklık olacaktır. Bazı Hıristiyan Amerikalılar güney Sudan'daki cefa çeken Hıristiyanlara para yardımı yapıyorlar; yazarlar, uluslararası PEN aracılığıyla dünyanın diğer yerlerinde hapisteki yazarların özgürlüğü için kampanya düzenliyorlar; İsveç'teki kadınlar Güney Asya'daki kadın hakları için çalışıyorlar; Pencap'taki Hintliler Kanada ve İngiltere'deki Pencaplıların akıbeti için kaygı duyuyorlar. Ben de birtakım başka yerlerdeki, yazdıkları felsefi yazıları okuduğum, romanlarını beğendiğim, oynadıkları muhteşem tenis maçlarını televizyonda izlediğim için, baskı altında olmaları durumunda beni özellikle ilgilendirecek olan insanlara değer veririm. O halde, örnekleri durumunuza uygun şekilde değiştirecek olursak, siz de verirsiniz. Bir yabancıyı soyut anlamda anlamayı hayal etmeye çalıştığımızda, kültürler arası iletişim sorunu teoride muazzam zor görünebilir. Fakat antropolojiden çıkartacağımız en büyük ders, yabancı olan artık soyut olmadığında, gerçek ve var olduğunda, insani bir sosyal yaşamı paylaşıyorsa, onu sevebilir veya sevmeyebilirsiniz, onunla uzlaşabilir ya da uzlaşamazsınız; fakat her ikinizin istediği de buysa, sonunda birbirinizi anlayabilirsiniz.

7. BÖLÜM

KOZMOPOLİT KİRLETME

Küresel Köyler

Küreselliğin ürettiği türdeşlikten şikâyetçi olanlar, çoğu kez küreselliğin türdeşliği aynı derecede tehdit ettiğinin farkına varamıyorlar. Bunu, her yerde olduğu gibi, Kumasi'de de gayet net görebilirsiniz. Kim olursanız olun, Asante'nin başkenti sizin için -duygusal, entelektüel ve elbette fiziksel olarak- erişilebilirdir. Küresel pazarlarla bütünleşmiştir. Ancak bunların hiçbiri onu Batılı, Amerikalı veya İngiliz yapmaz. O hala Kumasi'dir. Ama sadece bir şehirdir diye de türdeş değildir. İngiliz, Alman, Çinli, Suriyeli, Lübnanlı, Burkinalı, Fildişili, Nijeryalı, Hintli; orada size her tarife uygun aile bulabilirim. Ataları bu kentte yüzyıllar boyu yaşamış Asante insanları bulabilirim, yüzyıllardır burada yaşayan Hausa aileleri de. Burada Gana'daki bütün bölgelerden, çok değişik dilleri konuşan insanlar vardır. Kumasi'deki beyaz insanlar bundan yüz, iki yüz yıl öncesine göre çok daha çeşitli yerlerden geliyorlar, o zamanlarda bile her taraftan gelip gidenler vardı. Mekke'ye hacca giden ilk Asante kimdi bilmiyorum, ama bu yolculuğunu yaparken krallıktan çok daha eski ticaret yollarını takip etmiş olmalıdır. Doğduğum şehri dünyaya bağlayanlar; altın, tuz, kola bitkisi ve ne yazık ki kölelerdi. Ve tica-

ret seyyahlar demektir. Eğer küreselleşmeden yeni ve yakın zamanda olan bir şeyi anlıyorsanız, Kumasi'deki etnik eklektizm bunun sonucu değildir.

Kumasi'nin dışına çıktığınızda, biraz -diyelim otuz beş kilometre kadar- sonra ana yoldan ayrılarak çukurlarla dolu kırmızı topraktan yan yollara saptığınızda, kısa süre içinde oldukça türdeş olan köylere ulaşabilirsiniz. Bu insanlar çoğunlukla Kumasi'ye gitmiş, kentin büyük, çok dilli, farklı dünyasını görmüşlerdir. Ama yaşadıkları bu yerde sadece tek bir konuşma dili (devlet okullarmda okutulan İngilizce dışında), birkaç Asante ailesi ve tatlı patates gibi bazı eski ürünlerle 19. yüzyılın sonunda ihracat malı olarak gelen kakao gibi yeni ürünlere dayalı bir tarım hayatı vardır. Elektrikleri olabilir ya da olmayabilir (Kumasi'ye bu kadar yakın olduklarına göre belki vardır). İnsanlar küreselleşmenin getirdiği türdeşlikten söz ederken söyledikleri şunlardır: Köylerde radyo olacak; Futbol Dünya Kupası, Muhammed Ali, Mike Tyson ve hip-hop hakkında tartışabileceksiniz ve belki bir şişe Guinness veya Coca-Cola (ya da Gana'nın leziz biraları olan Star veya Club) bulabileceksiniz. Ama gene de, radyoda konuşulan dil bir dünya dili olmayacak, en iyi bildikleri futbol takımları Ganalı olacak; ve Coca-Cola içiyor diye bir insanın yüreğinden geçenleri nereden bileceksiniz? Bu köylerin birkaç yüzyıl öncesine kıyasla şimdi daha fazla yerle bağlantıları var. Ama türdeşlikleri hala yerel türden.

Küreselleşme çağında -New Jersey'de olduğu gibi Asante'de de insanlar türdeş cepler oluşturuyorlar. Bütün bu türdeş cepler yüzyıl öncesinden daha mı farklı? Evet diyebiliriz, ama çoğunlukla iyi yönleriyle. Daha fazla insan işe yarar ilaçlara erişebiliyor, temiz içme suyuna ulaşabiliyor. Daha çoğunun okulları var. Bunların olmadığı yerler varsa ve hâlâ çok vardır, buna sevinmek değil, tersine şiddetle hayıflanmak gerekir. Farklılıklar kayboldukça insanlar sürekli yeni farklılık biçimleri icat ediyorlar; yeni saç stilleri, yeni argo deyimler, zaman zaman yeni dinler bile. Hiç kimse dünyanın köylerinin birbirine benzediğin -ya da giderek benzeyeceğini- söyleyemez.

Öyleyse, buralardaki insanlar niçin bazen kimliklerinin tehdit altında olduğunu düşünüyorlar? Çünkü dünya, onların dünyası değişiyor ve içlerinden bazıları bundan hoşlanmıyor. Küresel ekonominin etkisi bugün yaşadıkları yaşamın bir kısmını yarattı -dünyanın her tarafında yenen çikolatanın yapıldığı kakao ağaçlarını düşünün. Ekonomi değişirse -1990'ların başında olduğu gibi kakao fiyatları düşerse- yeni bir ürün veya geçinmek için yeni yollar bulmaları gerekebilir. Bazı insanlar için bu tedirgin edici (başkaları için ise heyecan verici) bir durum. Epey zaman önce misyonerler gelmişti, o yüzden eski günlerin bazı dinsel adetlerini muhafaza etseler bile, bu köylerin çoğu Hıristiyandır. Ama şimdilerde Pentekostal tebliğciler bu insanların kiliselerine meydan okuyor ve eski dini adetleri putperestlik olarak kınıyorlar. Gene, bazısı bunu beğeniyor; bazısı beğenmiyor.

Her şeyden önce, ilişkiler değişiyor. Babamın gençliğinde, köydeki bir adam şefin kendisine bağışladığı bir toprak parçasını ekip biçerdi ve *abusua*'sı, anaerkil ailesi, (erkek kardeşleri dahil) onunla birlikte toprağı işlerdi. Hasat zamanında fazla işgücüne gerek olduğunda kuzeyden gelen mevsimlik işçileri parayla çalıştırırdı. Yeni bir ev inşa etmek gerektiğinde bu işi kendisi örgütlerdi. Bakmakla yükümlü olduklarının yedirilip giydirilmesini, çocukların eğitilmesini, evliliklerin ve cenazelerin düzenlenip paralarının ödenmesini sağlardı. Sonunda da çiftliği ve sorumluluklarını yeğenlerinden birine devretmesi beklenirdi.

Şimdilerde her şey değişti. Kakao fiyatları hayat pahalılığının hızına ayak uyduramadı. Benzin fiyatları ürünün taşınma maliyetini artırdı. Ve gençler için başka kasabalarda, ülkenin başka yerlerinde ve dünyanın başka bölgelerinde yeni olanaklar var. Belki bir zamanlar kız, erkek yeğenlerinize sözünüz geçerdi. Şimdi gitmeye hakları var; ne olursa olsun artık hepsini yedirecek, giydirecek, eğitecek kadar kazanmıyor olabilirsiniz. Böylece başarılı çiftçi ailesi döneminin de sonu geldi; ve bu tarz bir hayatta karar kılanlar bu işin bittiğine, toprakları dev tarım işletmeleri tarafından ele geçirilen bazı Amerikalı çiftçi aileleri

kadar üzülüyorlar. Onlarla aynı duyguları paylaşabiliriz. Fakat otantik kültürü koruma adına, onların çocuklarını köylerinde kalmaya zorlayamayız; ayrıca ekonomik hiçbir anlamı kalmamış binlerce birbirinden kopuk türdeş grubu sonsuza dek sübvanse etmeye gücümüz yetmez.

Bunu istememeliyiz de. Kozmopolitler insan çeşitliliğinin önemli olduğunu, çünkü insanların hayatlarını başkalarıyla partnerlik içinde şekillendirmek için ihtiyaç duydukları tercihlere sahip olma hakları olduğunu düşünürler. Yüzyıldan fazla bir zaman önce John Stuart Mill'in toplum içindeki çeşitlilik hakkında *Özgürlük Üzerine* adlı denemesinde söyledikleri, dünyanın her yanında çeşitlilik için iyi bir kanıttır:

> Eğer mesele sadece insanların zevk çeşitliliği olsaydı, bu bile herkesi tek bir modele göre şekillendirmeye çalışmamak için yeterli bir neden olurdu. Ancak farklı insanlar manevi gelişimleri için de farklı şartlar talep ediyorlar ve tıpkı aynı fiziksel atmosfer ve iklimde bütün bitki çeşitleri var olamayacağı gibi, aynı ahlaki atmosfer ve iklimde de farklı insanlar artık sağlıklı bir şekilde var olamazlar. Bir insana yüksek doğasını beslemesi için destek sunan aynı şeyler bir başkası için engel oluşturur... Yaşam tarzlarına denk düşen bir çeşitlilik olmadığı sürece, insanlar ne hak ettikleri mutluluğu bulur, ne de doğalarının yetenekli olduğu zihinsel, ahlaki ve estetik konuma erişebilirler.[29]

Eğer insan durumlarının geniş bir yelpazesini korumak istememizin nedeni bunun özgür insanlara kendi hayatlarını kurmada en iyi fırsatı sağlamasıysa, o zaman insanları kaçmak istedikleri türden bir farklılığın içine hapsederek çeşitliliği tahkim etmeye çalışmanın hiç yeri olamaz. Bu tür farklılık topluluklarını sürdürmenin hiçbir makul yolu yoktur, var kalmalarının tek yolu üyelerinin özgür bağlılığıdır.

---

29 John Stuart Mill, *On Liberty, Essays on Politics and Society*, der. John M. Robson, *The Collected Works of John Stuart Mill* (Toronto: University of Toronto Press, 1977), cilt 18, s. 270.

İnsanların otantik kültürel uygulamalarını sürdürmeye zorlanmamaları gerektiğini kabul etseniz bile, kozmopolitlerin dünyanın dört bir tarafmda "kültürleri korumakla" ve "kültürel emperyalizme" direnmekle uğraşanların yanında saf tutmaları gerektiğini düşünebilirsiniz. Fakat bu sloganların ardmda çoğu kez bazı tuhaf varsayımların yattığını görürsünüz. "Kültürü korumayı" ele alalım örneğin. İnsanları, sürdürmek istedikleri sanatları sürdürmeleri için desteklemek bir şeydir. Galler Sanat Konseyi tarafından finanse edilen Llandudno'daki Galli ozanlar festivalleri, eğer şiir okumak ve dinlemek isteyen insanlar varsa, elbette düzenlenmelidir. Geleneksel Akan danslarını ve davulunu öğrenebileceğiniz Kumasi'deki Gana Ulusal Kültür Merkezi beni mutlu ediyor, hele bütün sınıflar çok canlı ve kalabalık hale geldiğinden beri. Yıpranmış eski Hollywood filmleri stokunu onarmak; Eski Nors dilini, eski Çin ve Habeş elyazmalarını korumaya almak; Malay, Masai ve Maori'nin sözlü halk öykülerini kayıt altma almak, kopyalarını çıkartmak ve incelemek; tüm bunlar insanlık mirasımızın değerli parçalarıdır. Fakat *kültürü* -geniş olarak algılandığı şekliyle, kültürel yapılar anlammdakorumak *kültürleri* korumaktan farklıdır. Ve kültürlerin koruyucuları, Papua Yeni Gine'nin Hulilerinin, ya da aynı şekilde Toronto'daki Sihlerin ya da New Orleans'daki Hmongların kendi "otantik" adetlerini sürdürmeleri için çaba harcıyorlar. Peki, kültürel bir ifadeyi otantik kılan nedir? Zaolar parlak kırmızı başlıklarını takmaya devam edebilsinler diye Vietnam'a beyzbol şapkası ithal edilmesini durdurmalı mıyız? Bunu neden Zaoların kendilerine sormuyoruz? Bunun kendi tercihleri olması gerekmiyor mu?

Kültürel korumacılar, "Onların gerçek bir tercihi yok diyebilirler. "Ucuz Batı giysilerini götürüp onların pazarlarma yığdık; bir zamanlar giydikleri ipekleri giymeye güçleri yetmiyor artık. Gerçekten istediklerini yapabilecek olsalardı, hâlâ geleneksel giysilerini giyerlerdi." Dikkat edin, bu artık otantiklik hakkında bir kanıt değildir. Buradaki iddia, gerçekten yapmak iste-

dikleri, değer verdikleri ve sürdürmek istedikleri bir kimliğin ifadesi olan şeylere artık güçlerinin yetmediğidir. Bu gerçek bir sorundur, pek çok toplumda insanları kaygılandıran bir sorun; bu insanlar istedikleri hayatı yaşayamayacak kadar fakirdirler. Eğer bu doğruysa, daha varlıklı olmalarına yardımcı olup olamayacağımıza bakmamız için bir nedendir. Ama eğer zenginleşiyor ve hala tişörtlerle dolaşıyorlarsa, bu bence otantiklik adına daha da kötüdür.

Bu gerçek hayatta muhtemelen bir sorun olabileceği için değil. Gücü yetenler çoğunlukla geleneksel bir kıyafeti ara sıra giymekten *hoşlanır*. Amerikalı gençler mezuniyet balolarında smokin giyerler. Bir keresinde bir İskoç düğününde sağdıçtım. Tabii damat kilt etek giymişti. (Ben de *kente* dokuması giymiştim. Koridor boyunca çaldığı gaydayla bize eşlik ederken, bir ara Andrew Oransay kulağıma şöyle fısıldadı: "İşte hepimiz kabilelerimizin giysileriyle donanmış, buradayız.") Kumasi'de imkânı olanlar, *kente* dokuması giymeyi pek severler, özellikle de birkaç yüzyıldır Bonwire kasabasında çok renkli, ipek şeritler halinde dokunmakta olan en "geleneksel" olanlarını. (Asante dışından talep arttığı için fiyatları yükselmiştir. Bir erkeğin giyeceği iyi bir *kente*'nin fiyatı günümüzde ortalama bir Ganalının yıllık kazancından fazladır. Bu kötü bir şey mi? Bonwire halkı için, hayır.) Fakat otantik kültürün köklerini bulmaya çalışmak soğan soymaya benzeyebilir. Çoğu kişinin geleneksel Batı Afrika tekstili olduğunu düşündüğü kumaşlar Cava baskıları olarak bilinir; bunlar satılan Cava batikleriyle birlikte buralara gelmiştir ve genellikle Hollandalılar tarafından imal edilmiştir. Herero kadınlarının geleneksel giysileri 19. yüzyıl Alman misyoner kıyafetlerinden türemiştir; ama gene de şüphe götürmez biçimde Herero'durlar, çünkü en azından kullandıkları dokumalar açıkça Lutherci olmayan bir renk yelpazesindendir. Bizim *kente* kumaşımız da öyledir; ipeği her zaman Asya'da üretilmiş, ithal edilmiş ve Avrupalılar tarafından satılmıştır. Bu gelenek bir zamanlar bir yenilikti. Şimdi bu nedenle *onu* geleneksel değil diye reddetmemiz mi gerekiyor? Ne kadar geriye gitmek gerekir

acaba? Kumasi'nin birkaç kilometre dışındaki Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde *kente* şeritli Avrupalı mezuniyet cüppeleri giyen genç erkeklerle kadınları kınamalı mıyız (şimdi Howard ve Morehouse'de de öyle yapıyorlar)? Kültürler sürekliliklerden ve değişimlerden oluşur ve bir toplumun kimliği bu değişimler boyunca var kalabilir, tıpkı her bireyin Jacques'in "insanın yedi çağı"nın başkalaşımları boyunca var kaldığı gibi.

"Kültürel Emperyalizm" ile ilgili Sorun

Kültürel korumacılar davalarını çoğu kez "kültürel emperyalizm" şeytanını yardıma çağırarak kanıtlamaya çalışıyorlar. Ve bunun kurbanları mutlaka eski sömürgelerdeki "yerliler" değil. Aslında Fransızlar, kendilerinin Amerikan filmlerini seyretmekten ve internette İngilizce siteleri ziyaret etmekten hoşlandıklarını vurgulamak için, "kültürel emperyalizm"den söz etme eğilimindeler. (*Évidemment*, Amerikalıların Fransız filmleri konusundaki zevkinin geliştirilmeye ihtiyacı var.) Bu gerçekten de garip bir durum. Fransızlara Hollywood'u dayatan ne bir ordu, ne yaptırım tehdidi, ne de tepelerinde sallanan bir siyaset kılıcı var.

Burada gerçek bir mesele var sanırım, ama bu emperyalizm değil. Fransa'nın sinema endüstrisinin devlet desteğine ihtiyacı var. Nedenin bir kısmı, kuşkusuz, Amerikalıların Fransa'dan çok daha fazla sayıda insanın konuştuğu bir dile sahip olma gibi bir avantajları olmasıdır (gerçi bu her şeyi açıklamaya yetmiyor, zira görünen o ki İngiliz sinema endüstrisinin de desteğe ihtiyacı var). Gene de, sebebi ne olursa olsun, Fransızlar bütün o Amerikan filmlerinin yanı sıra, izledikleri filmlerin önemli bir kısmının köklerinin Fransız yaşammda olmasını istiyorlar. Çünkü ortaya çıkan filmlerin çoğu harika filmler; kendileri için bunları sübvanse ederek aynı zamanda kozmopolit kültür deneyimini de zenginleştiriyorlar. Buraya kadar, bence her şey çok iyi.

Gerçekten endişelenmeyi haklı gösterecek olan bir şey, Amerika Birleşik Devletleri'nin sözgelimi Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla bu kültürel amaçlı sübvansiyonları yasaklattırmaya

kalkışması olurdu. Amerika Birleşik Devletleri'nde bile çoğumuz özel televizyonların programlarını sübvanse etmenin gayet uygun olduğunu düşünürüz. Opera ve bale biletlerini vergiden muaf tutarız; şehirler ve eyaletler spor stadyumlarını sübvanse ederler. Demokratik bir ülkenin vatandaşlarının halk kültürünün ne kadarının salt piyasa tarafından üretilmesini isteyeceği, serbest piyasa ideolojisine seslenerek halledilecek bir sorun değil, ampirik bir meseledir.

Fakat bu kadarını itiraf etmek kültürel emperyalizm teorisyenlerinin istediklerini kabul etmek demek değildir. Kaba hatlarıyla, onların varsaydığı resim şöyledir. Kapitalizmin bir dünya sistemi vardır. Bunun bir merkezi ve bir çeperi vardır. Merkezinde -Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde- bir dizi çok-uluslu şirket bulunmaktadır. Bunların bir kısmı medya sektöründedir. Bütün dünyada sattıkları ürünler genel olarak kapitalizmin çıkarlarını destekler. Sadece film, televizyon ve dergilerin değil, aynı zamanda çok-uluslu kapitalizmin medya dışı diğer ürünlerinin tüketimini de teşvik eder. "Medya/kültürel emperyalizm"in önde gelen eleştiricilerinden Herbert Schiller şunu ileri sürüyor: "Sistemin bütününde genel olarak bilinci biçimlendiren ve yapılandıran, merkezdeki egemen sektörün hayal gücü ve kültürel perspektifleridir."[30]

Bu hikâyeye inananlar, dergi ve televizyon şirketlerinin reklam yeri satıcısı yöneticilerinin atışlarını gerçekliğin tasviri olarak alıyorlar. Ama kanıtlar bunu onaylamıyor. Gerçekten de, araştırmacılar gerçek dünyaya çıkıp Hollanda'da ve İsrailli Araplar, göçmen Faslı Yahudiler, kibutz yerleşimcileri ve İsrail'deki yeni Rus göçmenler arasmda ünlü televizyon dizisi *Dallas*'a tepkileri ölçtüler. Avustralya, Brezilya, Kanada, Hindistan ve Meksika'da- günlük yaşama nüfuzu sinemadan çok daha fazla olan- televizyon medyasının gerçek içeriğini incelediler. Amerikan popüler kültürünün Güney Afrika'daki Sophiatown

30 Larry Strelitz'in yaptığı alıntı için *bkz.* "Where the Global Meets the Loca!: Media Studies and the Myth of Cultural Homogenization," *Transnational Broadcasting Studies*, sayı 6 (İlkbahar/Yaz 2001)

sanatçıları tarafından nasıl algılandığına baktılar. Geleneksel kesimden gelen Zulu lise öğrencileriyle *Hayatımızın Günleri* ve *Cesur ve Güzel* dizilerini tartıştılar.[31]

Ve tahmin etmiş olabileceğiniz gibi, iki şey buldular. Birincisi, eğer yerli bir yapım söz konusuysa -Fransa'da ve tabii Avustralya, Brezilya, Kanada, Hindistan, Meksika ve Güney Afrika'da olduğu gibi- özellikle televizyon gösterimlerinde, insanların çoğu onu tercih ediyor. On yıldan fazla bir zaman önce Gana'da hemen herkesle konuşabileceğiniz program, ciddi bir mesajı olan neşeli, her bölümü çağımızdaki güncel yaşamın sorunlarıyla ilgili, Twi dilindeki *Osofo Dadzie* adlı yerli diziydi. Meksikalıların kendi *telenovelas*'larına nasıl da bayıldıklarını biliyoruz, değil mi? (Aslında, İngilizce dublajlı olarak gösterilen bu diziler Gana'da bile tanınıyor.) Bilimsel araştırmalar insanların televizyon programlarında kendi kültürlerine yakın olanları tercih etme eğiliminde olduğunu doğruluyor.[32] (Hollywood bombalarının dünyanın her yanında özel bir durumu vardır; ancak burada, Amerikalı sinema eleştirmenlerinin devamlı yakındıkları gibi, yapımın içeriği -daha çok aksiyona, daha az zeki esprilere dayalı olması- bir miktar da Bangkok ve Berlin'de neyin iyi iş yapacağına göre kararlaştırılıyor. Kültürel emperyalizm teorisyenlerinin bakış açısından, imparatorluğun karşı darbesini indirdiği yer burasıdır.)

Araştırmanın desteklediği ikinci gözlem, insanların Amerikan yapımlarına kendi kültürel şartlarına göre tepki verdiğidir. Medya bilimcisi Larry Strelitz KwaZulu-Natal'daki öğrencilerle konuşurken, onların hiç de pasif alıcılar olmadığını gördü. İçle-

---

31 Ien Ang, Watching *"Dallas": Soap Opera and the Melodramatic Imagination* (Londra: Methuen, 1985); Tamar Liebes ve Elihu Katz, *The Export of Meaning: Cross-cultural Readings of Dallas* (New York: Oxford University Press, 1990); der. John Sinclair, Elizabeth Jacka ve Stuart Cunningham, *New Patterns in Global Television: Peripheral Vision* (New York: Oxford University Press, 1996); Rob Nixon, *Homelands, Harlem and Hollywood: South African Culture and the World Beyond* (New York: Routledge, 1994); Strelitz, "Where the Global Meets the Loca!"

32 *bkz.* J.D. Straubhaar, "Beyond Media Imperialism: Asymmetrical Interdependence and Cultural Proximity, " *Critical Studies in Mass Communications* 8 (1991): 39-59.

rinden Sipho adında bir genç, hem kendisinin "çok, çok güçlü bir Zulu erkeği" olduğunu, hem de Amerikan dizisi *Hayatımızın Günlerini* izleyerek dersler çıkardığını -"özellikle ilişkiler bağlamında"- belirtti. Dizi, kendisinin "eğer bir erkek bir kadına onu sevdiğini söyleyebiliyorsa, kadın da aynısını erkeğe söyleyebilmelidir" görüşünü güçlendirmişti. Dahası, diziyi izledikten sonra Sipho, "babamla konuşmamın mümkün olması gerektiğini anladım. Sadece babam değil, aynı zamanda arkadaşım da olmalı" diye düşünmeye başlamıştı. İnsan çok-uluslu kapitalizmin egemenlerinin vermek istediği mesajın bu olduğundan pek de emin olamıyor doğrusu.

Ama Sipho'nun tepkisi aynı zamanda daha önce defalarca keşfedilmiş olan bir şeyi bir kere daha doğrulamaktadır. Kültür tüketicileri kandırılacak saf insanlar değildir. Karşı koyabilirler. Şunu da anlatıyordu:

> Bizim kültürümüzde bir kızın ancak 20 yaş civarında ilişkiye girmesi beklenir. Batı kültüründe kızlar 15, 16 yaşında bile ilişki yaşayabilirler. Bizim kültürümüz bu yaklaşımı benimsememelidir. Batı kültüründen almamamız gereken bir başka şey de onların yaşlılara olan davranışları. Ailemin bir huzur evine gönderilmesini hiç istemem.[33]

Amerikan dizilerindeki "huzur evleri" iyi insanlarla dolu, emniyetli yerler olabilir. Ama bu Sipho'ya bu fikri kabul ettiremez. Hollandalı izleyicilerin *Dallas* dizisinde gördükleri, süper zenginlerin cazip tüketimlerinin hazzı -"kültürel emperyalizm" teorisyenlerinin her bölümde buldukları mesaj- değil, para ve gücün insanı büyük trajedilerden korumaya yetmediğiydi. İsrailli Arapların izlediği, kocasının kötü emellerine alet edilen bir kadmm baba evine dönmesi gerektiğini doğrulayan bir programdı. Meksika *telenovelas*'ı Ganalı kadınlara, seks söz konusu olduğunda erkeklere güvenmemek gerektiğini hatırlatıyordu.

---

33 Zululu öğrenci Sipho'dan yapılan alıntılar Larry Strelitz'in doktora tezindendir. *Where the Global Meets the Local: South African Youth and Their Experience of the Global Media* (PhD Thesis, Rhodes University, 2003), s. 137-41.

Eğer *telenovelas* bu kadınlara tam tersini anlatmaya çalışsaydı, inanmayacaklardı.

Kültürel emperyalizmin çeperdeki insanların bilincini yapılandırdığı yolundaki yaklaşımlar, Sipho ve onun gibi insanları, küresel kapitalizmin hareketli parmaklarının üzerlerine mesajını yazdığı boş kâğıtlar ve yoluna devam ederken geride bıraktığı türdeşleşmiş tüketiciler olarak görür. Bu, çok küçümseyici bir tavırdır. Ve doğru değildir.

Kirletmeye Övgü

Küreselleşmenin kültürel etkileri üzerine homurdanmanın ardında dünyanın bir zamanlar nasıl olduğuna ilişkin bir imge yatmaktadır; bu, hem gerçekdışı hem de zevksiz bir imgedir. Buradaki yanlış konusunda bize rehberlik edecek kişi pekâlâ bir başka Afrikalı olabilir. Terence olarak tanıdığımız Publius Terentius Afer, Kuzey Afrika'da, Kartaca'da köle olarak dünyaya gelmiş ve MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru Roma'ya götürülmüştü. Yazdığı oyunlar çok geçmeden kentteki edebiyat seçkinleri arasmda beğenilmeye başladı; bu esprili ve zarif eserler, Plautus'un önceki daha az gelişkin eserleriyle birlikte, Roma komedyası adına sahip olduklarımızın hemen hemen tümüdür. Terence'nin yazma tarzı -eski Yunan oyunlarını tek bir Latin draması halinde serbestçe birleştirmesi- Romalı edebiyatçıların gözünde bir "kirletme" idi. İmalı bir sözcük bu. İnsanlar saf kültür idealinden, Asanteli veya Amerikalı çiftçi ailelerin otantik kültürünü yaşatmaktan söz ettiğinde, ben kendimi karşı-ideal için bir ad olarak *kirletmeye* daha yakın hissediyorum. Terence'nin insan çeşitliliğinin geniş yelpazesine ilişkin mükemmel bir kavrayışı vardı: "Ne kadar çok insan, o kadar çok görüş" onun gözlemiydi. *Kendi Kendine Eziyet Eden Adam* adlı güldürüsünde kozmopolitizmin adeta altın kuralı olduğunu kanıtlamış bir sözü vardır: *Homo sum: humani nil a me alienum puto.* "İnsanım, insani olan hiçbir şey bana yabancı değildir." Bağlamı çok aydınlatıcıdır. Oyunun ana karakteri olan Chremes adlı işgüzar çiftçiye, gece gündüz çalışan komşusu burnunu başkasının işlerine sokma-

masını söyler; Chremes'in şen şakrak yapıştırdığı cevap *homo sum* özdeyişidir. Bunu göklerin bir buyruğu gibi değil, sadece dedikodu için söyler.

Aslında dedikodu -*diğer* insanların ufak tefek işlerinin büyük cazibesi- edebiyatla aynı kökü paylaşır. Kirletme idealinin Salman Rushdie'den daha belagatlı bir savunucusu yoktur elbette. Rushdie'ye göre, hakkındaki ölüm fetvasına yol açan romanı, "melezliği, saf olmamayı, katışıklığı ve insanların, kültürlerin, fikirlerin, politikaların, filmlerin, şarkıların yeni ve beklenmedik birleşimlerinden doğan dönüşümü kutlamaktadır. Saf'ın mutlakçılığından korkmakta ve katışıklığı sevinçle karşılamaktadır. Karıştırmak, türlü yapmak, biraz ondan biraz bundan koymak -yenilikler dünyaya bu yoldan girer. Kitlesel göçlerin dünyaya sunduğu büyük olanak budur. Ve ben bunu kucaklamaya çalıştım."[34] Fakat bu büyük olanağı yaratmak için modern kitlesel göçlere gerek yoktu. Eski çağlardaki kinikler ve stoikler doğdukları yerlerden aldıkları kirletmeleri öğretim yaptıkları Yunan kentlerine taşıdılar. Çoğu bu yerlerin yabancısıydı; kozmopolitizm tek başına göç eden kirleticiler tarafından icat edildi. Dünyanın daha geniş bir bölümünü kirleten göçler hiç de modern değildi. Büyük İskender'in imparatorluğu Mısır ve Kuzey Hindistan'ın hem devlet şeklini hem de heykel sanatını biçimlendirdi; Asya'nın geniş otlaklarına önce Moğollar, sonra Mughallar şekil verdi; Bantu göçleri Afrika kıtasının yarısını yerleşim bölgesi haline getirdi. İslam ülkeleri Fas'tan Endonezya'ya uzanır; Hıristiyanlık Nasıralı İsa'nın ölümünü izleyen birkaç yüzyıl içinde Afrika'ya, Avrupa'ya ve Asya'ya kadar yayıldı; Budizm uzun zaman önce Hindistan'dan doğunun çoğu yerine ve Güneydoğu Asya'ya göç etti. Yahudiler ile ataları Çin'in çok çeşitli bölgelerinden gelen insanlar uzun zaman sürgünde yaşadılar. İpek Yolu'nun tacirleri İtalya'daki seçkinlerin giyim stilini değiştirdiler; 15. asır Swahili mezarlarındaki gömüler için birileri Çin'den toprak çanaklar getirmişti. Duyduğuma göre gayda

34 Salman Rushdie, *Imaginary Homelands: Essays and Criticism, 1981-1991* (Londra: Granta Books, 1991), s. 394.

önce Mısır'da çalınmaya başlamış, Romalı piyadeler tarafından İskoçya'ya getirilmiş. Bunların hiçbiri modern zamana ait değildir.

Şüphesiz, "saflığın" olduğu gibi "karışımın" da kolay ve düzmece bir ütopyacılığı olabilir. Gene de insanların çoğu Terence'nin kirletmesinden yanadır. Bir evimiz olması için yerleşik bir topluluğa ve türdeş bir değerler sistemine asla gereksinim duymadık, duymayız da. Kültürel saflık boş laftır. Kültürel bakımdan konuşacak olursak, büyük olasılıkla, birçok yerden gelen ve başka birçok yerin etkilerini taşıyan edebiyat, sanat ve filmlerle zenginleşen kozmopolit bir hayatı zaten yaşamaktasınız. Ve o Asante köyündeki kozmopolitizm göstergeleri -futbol, Muhammet Ali, hip-hop- onların yaşamına, sizinkine de olduğu gibi, çalışma olarak değil, eğlence olarak girdi. Batılı ve modern kabul edildikleri *için* bazı Batılı ürünler ve onların satıcıları -McDonald's, Levis- dünyanın geri kalanındaki insanlara çekici görünüyorlar. Ancak burada bile kültürel önem şirket merkezlerinin buyruğuyla oluşacak bir şey değildir. Her kıtada insanlar Levis giyiyor. Bazı yerlerde günlük giysi sayılıyor; başkalarında şık kabul ediliyor. Coca-Cola'yı da her kıtada bulursunuz. Kumasi'de cenazelerde ikram edilir. Ben denemedim, ama Batı İngiltere'de sıcak sütlü Hint çayı tercih edilir. Demek istediğim, her yerdeki insanlar en ünlü küresel malları bile kendi anlayışlarına göre kullanıyorlar.

Makul bir kozmopolitizm, gerçek bireylere saygıyla -ve eski Kuzey Afrikalı kölenin dile getirdiği, bir zamanlar komik, şimdi ise olağan sayılan o özdeyişin çok iyi yakaladığı duyguyla- farklılığa saygıyı güçlendirir. Chremes'in bir sonra ne söylediğini hatırlayan çok azdır, fakat o da herkesin alıntı yaptığı söz kadar önemlidir: "Ya kendi başıma bulmak isterim ya da size tavsiye etmek; ne isterseniz onu düşünün. Eğer doğru çıkarsanız, yaptığınızı ben de yaparım. Yanlış çıkarsanız, sizi doğrulturum."

8. BÖLÜM

KALDI Kİ, BU KİMİN KÜLTÜRÜ?

Savaşın Yozlukları

Asante kralları 19. yüzyılda -her yerdeki krallar gibi- ihtişamlarını krallığın ve dünyanın dört bir bucağından topladıkları mallarla artırırlardı. İngiliz generali Sir Garnet Wolseley, 1874'te bir "cezalandırma seferiyle" Kumasi'yi yıktığında, Asante kralı Kofi Karikari'nin sarayının yağmalanmasını emretmişti. Birkaç ay sonra, Fomena antlaşmasında Asante "tazminat" olarak 50.000 ons (bir buçuk tona yakın) altın ödemeye mahkûm edildi; bunun çoğu mücevherler ve diğer kraliyet sembolleriyle ödendi. Birkaç on yıl sonra, bu kez Binbaşı Robert Stephenson Smyth Baden-Powell (evet, onu Erkek İzciler örgütünün kurucusu olarak tanırsınız) yeni kral Prempeh'in İngiliz egemenliğine boyun eğmesini talep etmek üzere Kumasi'ye gönderildi. Baden-Powell bu misyonunu *The Downfall of Prempeh: A Diary of Life with the Native Levy in Ashanti, 1895 - 96,* adlı kitabında anlatır.

Kral ve Ana Kraliçe teslim olduktan sonra, İngiliz askerleri saraya girdiler ve Baden-Powell'in ifadesiyle, "değerli eşyaların ve malların toplanmasına geçildi." Baden-Powell şöyle devam ediyor:

Bundan daha ilginç, daha cazip bir çalışma olamazdı. Müthiş bir servete sahip olduğu bildirilmiş olan barbar bir kralın sarayında orayı burayı karıştırmak bunu cazip kılmaya yetiyordu. Bu çalışmanın en çarpıcı yanı belki de, hazineleri toplama görevinin bir grup İngiliz askerine verilmiş olması ve bunun en ufak bir yağmalama vakası olmadan en dürüst ve iyi şekilde yapılmış olmasıydı. Burada kollan altın kabzalı kılıçlarla dolu bir adam, orada altın ziynetler ve yüzüklerle dolu kutuyu taşıyan biri, brendi şişeleriyle dolu bir içki kasası taşıyan bir başkası, yine de hiçbir aşamada herhangi bir yağma girişimi olmadı.

Bu böbürlenme bize neredeyse komik gelecektir, ama Baden-Powell, bir İngiliz subayının emri altında bütün hazinenin envanterini çıkartmanın ve taşımanın mülkiyetin meşru bir transferi olduğuna gerçekten inanıyordu. Bu, yağmalamak değildi; *toplamaktı*. Kısa süre sonra, Nana Prempeh tutuklanarak Cape Coast'a sürgüne gönderildi. Büyük tazminat ödendi.[35]

Dünyanın her tarafında anlatılan benzer öyküler vardır. Belçika'nın Tervuren kentindeki *Musée Royal de l'Afrique Centrale*, 2001'de "ExItCongoMuseum" adlı bir gösteride, müzenin koleksiyonlarının köklerinin Belçika Kongo'sunun vahşi tarihinde yatan karanlık yanlarını araştırdı. Berlin Etnografya Müzesi olağanüstü Yoruba sanat eserlerinin çoğunu, "toplama" yöntemleri sadece serbest piyasa alışverişiyle sınırlı olmayan Leo Frobenius'dan satın almıştı.

---

35 Ivor Wilks, *Asante in the Nineteenth Century: The Structure and Evolution of a Political Order* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975). 19. yüzyıl Asante tarihi Asante'nin İngiltere'yle yaptığı savaşlar ve anlaşmalarla çok ilgilidir. Sir Garnet Wolseley'in Kumasi'yi yağmalaması bölgede İngiliz egemenliğini kurmak amacıyla yapılmıştı; aslında Kumasi'ye 4 Şubat 1874'te hiçbir direnişle karşılaşmadan girdi, ama iki gün sonra hasta ve yaralılarının emniyeti için Altın Sahil kolonisine geri çekilmek zorunda kaldı. Baden-Powell'in yer aldığı 1895-96 seferi kısmen 1874'teki yerleşimi tahkim etmeyi ve kralın zoraki itaatiyle Asante üzerindeki İngiliz egemenliğini hakim kılmayı amaçlamıştı. Sonunda İngilizler Asantehene gibi siyasi liderleri, halklarıyla iletişimlerini zorlaştırmak için Hint Okyanusu'nun ortasındaki uzak adalara, Seyşel adalarına, sürgüne gönderdiler. 1924 yılında I. Prempeh Altın Sahil kolonisine sıradan bir vatandaş gibi döndü ve birkaç yıl sonra Kumasehene olan -Kumasi'nin reisi- unvanını sürdürmesine izin verildi. Ve ancak 1935 yılında halefi II. Osei Agyeman Prempeh'in (büyük eniştemin) Asantehene, Asante kralı, unvanını yeniden kullanmasına izin verildi.

Afrika sanatının, aslında güney yarıküreden gelen eserlerin çoğunun günümüzdeki piyasası, genellikle bu eski sömürgeci mülksüzleştirmenin moral bozucu bir sonucudur. Dünyadaki en fakir ülkelerin çoğu kendi koydukları düzenlemeleri tahkim edecek kaynaklara sahip değildir. Mali, Djenné-Jeno'nun muhteşem heykellerini kazıp çıkartmanın ve ihraç etmenin yasalara aykırı olduğunu ilan edebilir, ama yasayı tahkim edemez. Ve elbette binlerce arkeolojik kazıyı finanse edemez. Sonuçta, Roderick ve Susan McIntosh adlı arkeologların ve ekiplerinin yaptığı keşiflerin yayımlanmasının ardından, 1980'lerde birçok zarif Djenné-Jeno terra-kottası her şeye rağmen kazılarak çıkartıldı. Tümü, bu eserlere hayran kalan Avrupalı ve Kuzey Amerikalı koleksiyonculara satıldı. Çoğu arkeolojik kazı alanlarından yasal olmayan yollardan çıkarıldığı için, bu kültüre ilişkin bilmeyi çok isteyeceğimiz -özenli arkeolojik kazılarla çoğunu bulabilecek olduğumuz- pek çok şeyi artık asla bilemeyebiliriz.

Bir zamanlar Amerika Birleşik Devletleri ve Mali hükümetleri, arkeologların yönlendirmesiyle, özellikle sanat eserlerinin çalınarak kaçırılmasına son vermeyi amaçlayan yasalar yaptılar. Bununla Djenné Jeno heykellerinin serbest piyasada satışı büyük ölçüde önlendi. Fakat bu arada, belki bin kadar parçanın -bunlardan bazılarına şimdi yüz binlerce dolar değer biçiliyor- yasal olmayan yollardan Mali'den çıkarıldığı tahmin ediliyor. Bu muazzam fiyatlara baktığınızda, çok sayıda Malilinin "ulusal miraslarını" niçin ihraç etmeye çalıştığını anlayabilirsiniz.

Modern hırsızlıklar elbette arkeolojik kazı alanlarının talan edilmesiyle sınırlı değildir. Sadece Nijerya'daki müzelerden yüzlerce milyon dolar değerindeki sanat eseri, hemen hep içeridekilerin suç ortaklığıyla, çalınmıştır. Nijerya Ulusal Müzesinin eski başkanlarından Ekpo Eyo, bir keresinde haklı olarak New York ve Londra'daki satıcıların -Sotheby's dahil- bu eserlerin ülkeye iade için yardımcı olmaya hiç de hevesli olmadığına işaret etmişti. Oysa bu koleksiyonların çoğu Nijerya sanatı uzmanlarınca gayet iyi tanındığı için, aslmda satıcıların olan bitenin farkına varması zor olmamalıydı. Bu tür sanat hırsızlıkları Üçüncü Dünyaya özgü de değildir. İsterseniz İtalyan hükümetine sorun.

Bu koşullar -ve bu tarih- göz önüne alındığında "kültürel

mirasın" yağmalanmasını protesto etmek gayet doğaldır.[36] Bugün UNESCO'nun ve bazı başka uluslararası organların bir dizi deklarasyonuyla kültürel varlıkların birçok biçiminin sahipliğiyle ilgili bir doktrin geliştirilmiş bulunuyor. Buna göre, en basit deyişle, kültürel varlıklar kendi kültürlerinin malıdır. Eğer o kültüre aitseniz, ima edilen en basit şekliyle, öyle bir eser sizin kültürel mirasınızdır. Değilseniz, değildir.

Atadan Kalma Miras Şaşırtmacası

Bu muhteşem cümleyi böylesi güçlü kılan şey kısmen sanırım o kafa karıştırıcı "kültür" sözcüğünün iki temel kullanımını karmaşık yollardan bir araya getirmesidir. Bir taraftan, kültürel miras kültürel yapıtlara işaret eder: Sanat eserleri, kutsal emanetler, elyazmaları, el işleri, müzik aletleri ve benzerleri. Buradaki "kültür," insanların kendi insani yaratıcılıkları aracılığıyla önem vererek yaptıkları ve yaptırdıkları şeylerdir. Önem, asla bireysel olmayan ve nadiren evrensel olan gelenekler yoluyla üretilen bir şey olduğuna göre, bu anlamda kültürü yorumlamak onun sosyal ve tarihsel bağlamı hakkında biraz bilgili olmayı gerektirir. Diğer taraftan, "kültürel miras" *bir* kültürün ürünlerine, yani nesneye önemini kazandıran geleneklerin ait olduğu gruba işaret eder. Burada nesneler belirli bir gruba, mirasçısı oldukları tarihaşırı bir kimliğin varislerine ait nesneler olarak anlaşılır. O halde, Norveç'in kültürel mirası, sadece Norveç'in insanlık kültürüne yaptığı katkı, onun gürültülü insanlık koromuzdaki sesleri, Fransızların deyişiyle, evrensel uygarlığa yaptığı katkı değildir. Bu miras daha ziyade, tarihsel sürekliliği olan bir halk olarak Norveçlilerin ürettiği bütün yapıtlardır ve biz geri kalanlar Norveç'in mirasını hayranlıkla izlerken, o en sonunda onlara aittir.

Bir şeyin bir halka ait olması tam olarak ne demektir? Norveç'in kültürel mirasının çoğu modern Norveç devleti ku-

---

36 John Henry Merryman'ın bu iyi bilinen yazısındaki konuya ilişkin uluslararası hukukun ikna edici (ve kozmopolit!) taslağına çok şey borçluyum. "Two Ways of Thinking about Cultural Property," *American Journal of International Law* 80, sayı 4 (Ekim 1986): 831-53.

rulmadan çok önce üretilmiştir. (14. yüzyılın başlarından beri -1814'teki kaotik birkaç ay dışında- bazen Danimarka ile bazen İsveç'le birleşik olan Norveç modern bağımsız varlığını 1905 yılında elde etmiştir.) Oslo'daki Ulusal Müze Binasındaki muhteşem altın ve demir işleri yapmış olan Vikingler kendilerini Oslo fiyordunun kuzeyinden Sámi rengeyiği çobanlarının topraklarına dar bin beş yüz kilometre uzanan tek bir ülkenin sakinleri olarak görmüyorlardı. İskandinav destanlarından öğrendiğimize göre, kimlikleri soylarıyla ve yerellikle bağlıydı. Kendilerine, Olaf'ın altın kupasının ya da Thorfinn'in kılıcının Olaf'a veya Thorfinn'e ve onların soylarından gelenlere değil de bir ulusa ait olduğu söylenseydi, kesinlikle hayrete düşerlerdi. Yunanlılar, Yunanistan değil de -o tarihte henüz bir devlet değildi- birkaç bin nüfuslu bir şehir devleti iken Atina tarafından yapılmış olan Elgin mermerlerinin ülkelerine iadesini istiyorlar. Nijeryalılar bir Nok heykelinin kendi miraslarının bir parçası olduğunu iddia ederken, sınırları ancak yüz yıldan daha az bir zaman önce belirlenmiş bir devlet için, artık var olmayan ve soylarından gelenler hakkında hiçbir şey bilmediğimiz insanlar tarafından yaratılmış iki bin yıl önceki bir medeniyetin eserlerini talep ediyorlar. Nok heykellerinin krallar mı, yoksa sıradan insanlar tarafından mı sipariş edildiğini bilmiyoruz; onları yapan ve satın alan insanların bu heykellerin krallığa mı, bir kişiye mi, bir soya mı, yoksa tanrılara mı ait olduğunu düşündüklerini bilmiyoruz. Ama kesin olarak bildiğimiz, onları Nijerya için yapmadıklarıdır.

Aslında insanların "kültürel miras" olarak korumak istedikleri şeylerin çoğu modern uluslar sisteminin oluşmasından çok önce, artık var olmayan toplumların üyeleri tarafından yapılmıştır. Bedenleri öldüğünde insanlar da ölür. Kültürler ise aksine, fiziksel olarak yok olmadan da ölebilirler. Bu yüzden, Nok'lardan geriye kimse kalmadığını düşünmek için bir neden yoktur. Fakat, eğer Nok medeniyeti son bulduysa ve insanları da başka bir şeye dönüştüyse, o zaman bu insanlar uzun zamandır ormanda gömülü kalmış ve unutulmuş bu nesneler üzerinde neden özel bir hak iddia ederler? Özel bir talepleri olsa bile,

bunun diyelim ki o insanların çoğunluğunun bugün yaşadığı Nijerya'yla ne ilgisi olabilir?

Biyolojik soy meselesi muhtemelen bir saptırmadır. Sonunda Nok heykellerinin hadımlar tarafından yapıldığı ortaya çıksa bile, miras fikrinin taraftarları elbette davalarından dönmeyecektir. Nok heykellerinin Nijerya toprakları üzerinde bulunmuş olduğu yanıtını verebilirler, örneğin. Ve tabii, bir yerde değerli bir şey bulunduğunda üzerinde kimse bir hak iddia edemiyorsa, o zaman ne yapılacağına hükümetin karar vermesi son derece mantıklı bir mülkiyet kuralıdır. Nesnenin kültürel bir değer olmasının onun korunmaya alınmasında hükümete özel bir sorumluluk yüklemesi de aynı derecede akla uygun bir fikirdir. Hükümet Nijerya hükümeti olduğuna göre, doğal olarak o eseri (çoğunluğu kendisini Nok medeniyetinin varisi olarak görmeyen, belki de o eseri ancak herhangi bir yerin sanatı kadar ilginç bulacak olan) Nijeryalılar için muhafaza etmeye odaklanacaktır. Fakat kültürel bir değeri varsa -ve Nok heykellerinin kesinlikle vardır- Nijeryalıların kendilerini insanlığın mütevellileri olarak görmesi bence çok daha iyi olacaktır. Nijerya hükümeti mütevelli işlevini mantıklı bir şekilde yerine getirecek ve Nok heykelleri en derin anlamında hepimize ait olacaktır. "Ait olmak" burada bir metafordur elbette; kastettiğim sadece, Nok heykellerinin tüm insanlar için potansiyel bir değeri olduğudur.

Bu fikir, 14 Mayıs 1954'te UNESCO tarafından düzenlenen konferansta kabul edilmiş olan, Silahlı Çatışma Durumlarında Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesinin giriş bölümünde ifade edilmiştir.

> Her ulus dünya kültürüne kendi katkısını yaptığı için, hangi halka ait olursa olsun kültür varlıklarına verilecek hasar bütün insanlığın kültürel mirasına verilmiş bir hasar sayılacaktır...

Sorunun bu şekilde *-tüm* insanlığın bir sorunu olarak- çerçevelenmesiyle önemli olanın, kültürel varlığın halklar değil, insanlar için taşıdığı değer olduğunun açık ve net biçimde an-

laşılması gerekir. Sanatı yaşayan ve değerlendirenler halklar değil, erkekler ve kadınlardır. Bunu kavradığınızda, o zaman bir İspanya müzesinin İrlanda açıklarında batmış bir Viking gemisinin enkazının çıkarılmasından sonra, sözgelimi Dublin'deki bir müzayededen yasal olarak elde ettiği bir İskandinav içki kupasını korumaya alamaması veya almaması için hiçbir neden olamaz. Bu, dünya kültür mirasına yapılan bir katkıdır. Ancak bu kupa herhangi bir zamanda sadece bir yerde olabilir. İspanyollar da Viking el sanatının güzelliğini yaşayamazlar mı? Kaldı ki Norveç'te zaten Viking işi çok fazla şey var. "Kültürel miras" mantığı o kupanın Norveç'e (en azından İskandinavya'ya) iade edilmesini öngörürdü; kimin kültür mirasıysa onlara.

Bu anlayışa Hague konvansiyonundan bu yana değişik yollardan adım adım yaklaştık. 1970 yılında Paris'te UNESCO Genel Konferansı tarafından benimsenen Kültürel Varlıkların Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması için Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme şunu belirtiyordu: "Kültür varlıkları uygarlığın ve ulusal kültürün temel unsurlarından birini oluşturur ve gerçek değeri ancak kökenini, tarihini ve geleneksel çevresini ilgilendiren, olabilecek en fazla enformasyonun eşliğinde takdir edilebilir;" "kendi kültür mirasına saygılı olmak için ahlaki sorumlulukları açısından her devletin artan bir farkındalık içinde olması şarttır." Ve yine, kararlar uyarınca, bir ülkenin kültür mirası hem "devletin bireylerinin veya vatandaşlarının kolektif dehasıyla yaratılan" eserleri, hem de "ulusal sınırlar içinde bulunan kültürel malları" içeriyordu. Bundan dolayı konvansiyon, "kültürel varlıkların kanunsuz ithal, ihraç ve mülkiyet transferini önlemenin ve yasaklamanın" önemini vurgulamıştı. Günümüzde bazı ülkeler kendi topraklarından kaynaklanan eski eserlerin ihracı serbest bırakılamayacak devlet mülkiyeti olduğunu ilan ediyorlar. İtalya'da özel kişilerin "kültürel varlık" sahibi olmaları serbesttir, fakat onları yurtdışına çıkaramazlar.[37]

---

37 James Cuno, "U.S. Art Museums and Cultural Property," *Connecticut Journal of International Law* 16 (İlkbahar 2001): 189-96.

Değerli Felaket

Basit bir ifadeyle, Viking hazineleri ve Nok sanatı gibi, hukukçu deyişiyle sahiplik sürekliliği göstermeyen nesneler özel sorunlar ortaya çıkarır. Eğer bir şeye en son kimin sahip olduğunu bilmiyorsak, bu şeye şimdi ne olması gerektiğini belirleyen bir kurala ihtiyaç duyarız. "Dünya kültürüne değerli bir katkı" olma özel statüsüne sahip nesneler için kural, o nesneyi koruyan ve onu deneyimlemekten yarar sağlayacak insanlar için erişilebilir kılan bir kural olmalıdır. O halde, daha az önemli nesneler için akla yatkın görünen "bulan, sahibidir" kuralı, burada işe yaramayacaktır. Gene de, duyarlı bir rejim bu tür nesneleri bulanları ödüllendirecek ve sadece ne bulduklarını değil, nerede ve nasıl bulduklarını da kendisine bildirmeleri için teşvik edecektir. Kaldı ki, arkeolojik alanda bulunan bir nesnenin değerini, çoğu kez onun nerede topraktan çıkarıldığı, çevresinde başka neler bulunduğu, yerde nasıl durduğu gibi sabırla toplanarak bir araya getirilen bilgiler belirler. Bu nesnelerin genellikle bugün bir sahipleri olmadığı için, birisinin onların topraktan çıkarılma sürecini düzenlemesi ve nereye konulacaklarını belirlemesi gerekir. Daha önce söylediğim gibi, bence akla uygun olan, bu kararı toprağında bulundukları devletin vermesidir. Fakat her zaman nerede bulundularsa orada kalmalarının doğru karar olduğu aşikâr değildir. Birçok Mısırlı -ezici çoğunluğu firavunların dinini putperestlik kabul eden Müslümanlardır- gene de sınırları dışına çıkartılmış bütün eski eserlerin aslında kendilerinin olduğunda ısrar etmektedir. Diğer ülkelerdeki insanlara dünyanın en muhteşem medeniyetlerinden birinin eserlerini yakından görme fırsatını vermek konusunda söylenecek iyi şeyler olduğunu düşünmek, Napolyon'un Kuzey Afrika'yı yağmalamasını onaylamanızı gerektirmez. Ve ne acı bir ironidir ki eski kültürel varlıklar hakkında enformasyon kaybetmemizin bir nedeni de aslında onları korumayı amaçlayan düzenlemelerdir. Örneğin, eğer size, bu düzenlemelerin yürürlüğe girmesinden sonra Djenné-Jeno'nun belirli bir yerinde bulunmuş olduğunun kanıtlarıyla birlikte bir heykel figürü satsam, o zaman Mali'den

yasadışı yollarla çıkartılan nesnelerin sahibine iade edilmesini görev bilen Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yetkililere tam da istedikleri kanıtı vermiş olurum.

Diyelim ki, Mali en başından beri, kazıları izne bağlayarak ve insanları, nerede bulunduklarına dair doğru kayıtlar tutularak ve özenle topraktan çıkarılmış nesnelerin, koleksiyoncular için bile, kaynağı tam olarak bilinmeyen nesnelerden daha değerli olduğunu anlamaları konusunda eğiterek, bu Djenné-Jeno terra-kottalarının mütevelliliğini yapması için UNESCO tarafından desteklenmiş ve yardım görmüş olsun. Gene diyelim ki, yurtdışına çıkarılmadan önce nesnelerin kayıt altına alınması şart koşulmuş, ulusal müze bir objeyi alıkoymak istediğinde bunun için piyasa fiyatını ödemek zorunda bırakılmış ve müzenin satın alma fonu ihraç edilen nesnelerin fiyatı üzerine konulacak bir vergiyle desteklenmiş olsun. Böyle bir rejimin teşvik edeceği kazılar, kayıtlı arkeologlar tarafından profesyonelce, düzgün şekilde yürütülen kazılardan daha kötü olurdu. Bazı insanlar gene kuralları çiğnerdi. Ama bütün bunlar şimdi olandan gerçekten daha iyi olmaz mıydı? Devam edelim. Gene diyelim ki Malililer koleksiyonlarını korumak ve geliştirmek için sahibi oldukları bazı eserleri müzayedeye çıkarmaya karar vermiş olsunlar. Bu durumda kültürel mirasçı güruh onları, ulusal koleksiyonu korumak için gereken kaynakları bulmayı çalıştıkları için övmek yerine, miraslarına ihanet etmekle suçlardı.

Mali'nin sorunu yeterince Mali sanat eserine sahip olmaması değildir. Sorun yeterince parası olmamasıdır. Kısa vadede, Mali'ye topraklarındaki çok sayıdaki sanat eserini ihraç etmeyi durdurma imkânını vermenin, Malililer için Mali'de deneyimleyecekleri dünya çapında bazı sanat eserleri olmasını sağlamak gibi olumlu bir etkisi olurdu (Bu her yerde çok iyi işlemez, çünkü fakir ülkelerin bir başka özelliği de bazı değerli parçaların ulusal koleksiyonlardan kaybolup uluslararası müzayede evlerinde yeniden ortaya çıkmasını önlemenin zorluğudur. Bu, özellikle eserler iyi kataloglanmadığında ve değerleri müze elemanlarının toplam yıllık maaşlarını kat kat aştığında doğ-

rudur; Nijerya'da olanların açıklaması da budur.) Fakat sadece Mali sanatıyla -ya da, bugün Mali'nin bir parçası olan topraklarda üretilmiş sanat eserleriyle- sınırlı bir deneyim Malililere de herhangi birine olacağından daha fazla anlam ifade etmez. Yeni teknolojiler sayesinde Malililer bugün gezegenin her köşesinden büyük sanat eserlerini, tam olmayan röprodüksiyonlar biçiminde de olsa, görebilirler. Eğer UNESCO muhteşem sanat eserlerinin Mali'ye getirilmesi için, onların Mali'den çıkarılmasını durdurmak için gösterdiği kadar gayret göstermiş olsaydı, Malililerin, tüm diğer halklar gibi, kozmopolit estetik deneyime duyduğu ilgiye daha iyi hizmet etmiş olurdu.

Sanatla Yaşamak

Kültürel miras kavramı, bugünkü sahiplerinin normal yollardan yasal olarak satın almış olduğu kültür nesnelerine nasıl uygulanabilir? Norveç'te yaşıyorsunuz. Edvard Munch adında, genç ve tanınmamış bir ressamdan bir tablo alıyorsunuz. Dostlarınız tabloyu biraz garip buluyorlar, ama oturma odanızın duvarında görmeye alışıyorlar. Sonunda tabloyu kızınıza miras bırakıyorsunuz. Zaman geçiyor. Zevkler değişiyor. Tablo artık Norveç'in önemli sanatçılarından birinin eseri, Norveç'in kültürel mirası olarak kabul ediliyor. Eğer bu gerçek anlamda Norveç'e aittir demekse, o zaman belki de Norveç hükümeti Norveç halkı adına onu kızınızdan almalıdır. Nihayetinde, bu düşünme tarzına göre, tablo *onlarındır*. İbadan'da yaşıyorsunuz, Nijerya'nın can damarı Yorubaland'da. Altmışlı yılların başı. Adının Twin Seven Seven olduğunu söyleyen bir adamdan -aktör, ressam, heykeltıraş, çok yönlü sanatçı- boyalı bir tahta oyma alıyorsunuz. Aileniz bunun paranın çarçur edilmesi olduğuna inanıyor. Ama yine zaman içinde bu adam Nijerya'nın en ünlü çağdaş sanatçılarından biri kabul ediliyor. Alın size Nijerya için bir kültürel miras daha, doğru mu? Aldığınız oyma eğer Nijerya'nınsa, sizin değil demektir. O halde, Nijeryalıların doğal mütevellisi olarak Nijerya hükümeti halkm malı olan bu esere neden el koymuyor?

Norveçliler de Nijeryalılar da gerçekte güçlerini bu şekilde kullanmayacaktır. (Gerçi antika eserler söz konusu olduğunda bunu yapacak birkaç ülke vardır.) Kaldı ki her ikisi de özel mülkiyet kavramına sıkı sıkıya bağlıdır. Tabii satmayı düşünürseniz, bir halk müzesinin bu eseri satın alması için kaynak yaratabilirler (gerçi en azından Nijerya hükümeti muhtemelen devlet hazinesine yönelik daha acil talepler olduğunu düşünecektir). Buraya kadar, kültür varlıkları tamamen herhangi bir mal gibidir. Fakat bir de hükümetlerin para ödemek istemediğini düşünelim. Yapabilecekleri başka bir şey daha vardır. Eğer elinizdeki eseri sattıysanız ve hangi uyruktan olursa olsun, alıcı eseri Norveç'ten ya da Nijerya'dan çıkarmak isterse, yurtdışına çıkarılmasına karşı çıkabilirler. Uluslararası düzenlemelerin sonucu olarak Norveç'in kültürel mirası Norveç'te, Nijerya'nmki Nijerya'da kalabilir. Bir İtalyan yasasına (Mussolini zamanında yürürlüğe konan) göre, İtalyan hükümeti elli yıldan eski ve sahibi bir İtalyan olan bir sanat eserinin, hatta bu Jasper Johns'un bir Amerikan bayrağı tablosu bile olsa, yurtdışına çıkarılmasını önleyebilir. Fakat diğer taraftan birçok ülke önemli kültür varlıkları için (genellikle hayatta olan sanatçıların eserleri söz konusuysa) ihraç lisansı istemektedir. İnsanlığın kültürel mirası olmak için bu kadarı yetmektedir.

Bu örnekler özellikle sorunludur, çünkü ne Munch ne de Twin Seven Seven, diğer ülkelerdeki sanatçıların eserlerinin farkında olmasalar ve onlardan etkilenmeselerdi, böyle yaratıcı olabilirdi. Kültürel miras fikri, sanatın ona önem kazandıran kültüre ait olduğu anlamına geliyorsa, o zaman sanatın çoğu hiçbir ulusal kültüre ait değildir. Büyük sanatın çoğu en belirgin biçimde uluslararasıdır; pek çoğu milliyeti tümüyle görmezden gelir. Erken modern Avrupa sanatı saray ya da kilise sanatıydı. Milletler veya halklar için değil, prensler, papalar için ya da *ad majorem gloriam dei* (tanrının şanını yüceltmek için) yapılırdı. Sanatçılar Avrupa'nın her köşesinden gelirlerdi. Fransız Matisse, Amerikalı Gertrude Stein'in evinde İspanyol Picasso'ya Vili ağaç oymalarından birini gösterdi diye, Picasso, Vili'nin vatanı

olan Kongo Cumhuriyetinin kültürel mirasının bir parçası mı sayılacak?

Sorun, daha önce atıfta bulunduğum 1954 Hague Konvansiyonunun giriş bölümünde zaten vardı: "... *Her halk* dünya kültürüne kendi katkısını yapar." Bu, sanki herhangi birisi bir katkı yaptığında, o kişinin "halkı" da katkı yapmış olur anlamına geliyor. Hint tapınağındaki heykeli ya da Michelangelo'nun veya Raphael'in Vatikan'daki fresklerini, onları yapanların (ya da isterseniz, ücretini ödeyenlerin) değil de onların halkının bir katkısı olarak düşünmekte benim mantığıma göre garip bir yan var. Michelangelo'nun dünya kültürüne katkıda bulunduğunu biliyorum. Sistine Şapeli'nin tavanını hayranlıkla uzun uzun seyrettim. Ona ücretini ödeyen Mukaddes Papalar II. Julius, X. Leo, VIII. Clement ve III. Paul'ün katkılarını da kabul ediyorum. Fakat katkıda bulunan tam olarak hangi *halk*? Papalık Devleti'nin halkı mı? Michelangelo'nun memleketi Caprese'nin halkı mı? İtalyanlar mı?

Meseleye bu şekilde bakmak şüphesiz yanlıştır. Doğrusu ulusal değil, kozmopolit bir bakış açısı geliştirmektir. Bu tür nesnelerle ilgili olarak nasıl bir uluslararası kurallar sisteminin insanlığın meşru çıkarlarına saygı göstereceğini sormaktır. Birçok heykel ve tablo seyredilmek ve birlikte yaşanmak için yapıldı ve satın alındı. Her birimiz, eğer tercihimiz buysa, sanatla bir arada yaşayabilmek isteriz; bu ilgi sadece kendi "halkımızın" sanatıyla sınırlı değildir. Bir nesne, sözgelimi önemli bir sanatçının eserinin bir parçası olarak, daha geniş bir önem kazanırsa, o zaman diğer insanlar onu yaşamak ve inceleyip öğrenmek için gerçek bir ilgi duyar. Ama nesnenin özel mülkiyet olarak değeri onun estetik değerini tam olarak kapsamaz. Bu durumda insanları onu paylaşmaya özendirmenin bir anlamı olduğunu düşünebilirsiniz. Amerika'da bu tür teşvikler çoktur. Bir müzeye bir tablo hediye ettiğinizde vergi indirimi alırsınız. Sanat eserlerinizi, "... Filancanın özel koleksiyonundan" ibaresiyle sergilere ödünç verdiğinizde sosyal şöhret kazanırsınız ve son olarak, nesne bir başyapıtsa, onu müzayededede satarak iyi

para kazanabilirsiniz; aynı zamanda meraklılarına geçici de olsa bir pencere açmış ve yeni sahibine de daha önce sizin tattığınız bir zevki sunmuş olursunuz. Eğer sanatı bu şekilde başkalarıyla paylaşmak iyi bir şeyse, diye sorar kozmopolit, bu paylaşma ulusal sınırların ötesine niçin geçmesin?

Kozmopolitizmin ruhuyla, bütün büyük yapıtların uluslarm mütevelliliğine bırakılmasının, kitaplarla, web siteleriyle ve seyyar sergilerle sınırlar ötesinde paylaşılıp erişilebilir olmasının gerekip gerekmediğini merak edebilirsiniz. Şimdi, burada sergiler ve kitaplar ve web siteleri konusunda bir çift söz söylemek gerekir. Ne var ki önemli her sanat nesnesi için en ideal kaderin kamusal mülkiyet olduğunu düşünmek için pek bir neden yoktur. Çağdaş sanatın çoğu -sadece resimler değil, kavramsal sanat eserleri, ses heykelleri ve daha pek çok şey- müzeler için yapılmış, kamusal gösterim için tasarlanmıştır. Ama resimler, fotoğraflar ve heykeller, nerede yaratılmış ve kim tarafından tasarlanmış olurlarsa olsunlar, milyonlarca insanın yaşamında temel varlıklar haline gelmişlerdir. Büyük sanatın tanımını, hiç kimsenin onunla birlikte yaşamasına izin verilemeyecek kadar önemli sanat olarak yapmak gerçekten duyarlı bir tanım olur mu?

Kültür™

"Kültürel mülkiyet"ten söz edilmesi, emperyalizm hedef alındığında bile, kendi başına emperyal eğilimler taşımıştır. Son yıllarda bazıları bizi, biraz daha ileri giderek *fikri* mülkiyetin kolektif biçimlerini dikkate almaya zorladılar. Bazı antropologlar, hukuk uzmanları ve yerli halk gruplarının sözcüleri bu davaya sahip çıktılar. Örneğin, Apaçilerin Topraklarına Geri Dönme Zirvesi, "tüm imgeler, metinler, törenler, müzik, şarkılar, öyküler, semboller, inançlar, gelenekler, fikirler ve diğer fiziksel ve manevi kavramlar" üzerinde kabile kontrolü talep etmektedir. Bir Birleşmiş Milletler organının dolaşıma soktuğu Yerli Halkların Hakları üzerine bir bildiri taslağı var (1994). Burada; "el sanatları, desenler, törenler, teknolojiler, görsel ve gösteri sanatla-

rı, edebiyat" dahil, "kültürlerinin geçmiş, şimdiki ve gelecekteki ifadelerini koruma, kollama ve geliştirme" hakları, "aynı zamanda kendilerinin bilgi ve rızaları olmadan veya yasaları, gelenekleri ve adetleri çiğnenerek ellerinden alınmış kültürel, fikri, dini ve manevi mülkiyetlerinin iade edilmesi" hakları onaylanıyor. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü, folklorik ifadelerin nasıl bir yasal korumaya alınabileceğini araştıran bir komite oluşturmuştur. Mataatua Deklarasyonu, "yerel halkların kendi geleneksel bilgilerinin bekçileri olduğu ve bu bilginin korunma ve yayılmasını kontrol etme hakları olduğu" dikkate alarak "kültürel ve fikri mülkiyet hakları rejiminin" genişletilmesini önerirken, Yerel Fikri Mülkiyet Hakları üzerine Julayinbul Bildirisi, "Aborjin Ortak Hukukundaki Aborjin fikri mülkiyeti sona erdirilemez, ortadan kaldırılamaz ya da gasp edilemez, vazgeçilemez doğal bir haktır" diye ilan etmektedir. Antropolog Michael F. Brown'un bu gelişmeleri tartışırken belirttiği gibi, "eğer yerel bilgi tek bir yazarın yaratımı değil de kolektif ve ebedi olarak kabul edilirse, o zaman batı kapitalist düşüncesinin mülkiyetçi bireyselliğini yansıtan, insan ömrüne uyarlanmış zaman kısıtlamalarının yerini bir tür sonsuz telif hakkının alması gerekir."[38]

Somut sanat eserlerinden fikri mülkiyete geçtiğimizde neler olduğuna dikkat edin. O eser artık sadece belirli bir nesne değil, onun miras kaldığı kişilerce düzenlenmesi gereken çoğaltılabilir herhangi bir imgesidir. Teoride kendimizi fikirleri ve deneyimleri ülkelerine iade etmekle yükümlü hissederiz. Aynı şekilde epik şiirler de -örneğin hala Senegal'de, Güney Hindistan'ın bazı bölgelerinde şiirleri ezbere okuyan ozanlar vardır- korunmaya alınacaktır: İzinsiz çoğaltmak yasaktır. Nesilden nesle geçen nağme ve ritimler de öyledir. Antropolog Brown, araç plakalarında ve bayraklarında Zia güneş sembolünü kullanan New Mexico'dan Zia topluluğunun tazminat istediğini belirtiyor. (Herhangi bir tazminat ödenmedi, fakat resmi bir özür bildirisi yayımlandı.) Hele bir grubun törensel sırları söz konusu olduğunda olaylar daha da karmaşık hale gelir.

---

38 Michael F. Brown, "Can Culture Be Copyrighted?" *Current Anthropology* 39, sayı 2 (Nisan 1998): 203.

Her şey kültürel mirasın mantığından kaynaklanıyor gibi görünüyor. Ama, bu tür geleneksel uygulamaların fikri mülkiyetinin korunmasına ilişkin yeni parlak önlemleri görüşmek için yapılan girişimler, aslmda korumak istedikleri şeyin doğasını onarılmaz bir şekilde yaralayacaktır. Çünkü buradaki koruma ayırmayı, sayısız sen-ben ayrımlarını içerir. Yaşayan kültürlerin kaçınılmaz melez, karışık doğası veriliyken, böyle bir girişimin fazla yol alması kuşkuludur. Bunu söylemek bu işi daha ciddiye almamız gerektiği anlamına gelmiyor. Bir kere, bilgisayar yazılımları, öyküler, şarkılar gibi çağdaş kültür söz konusu olduğunda fikri mülkiyet yasası pek işe yaramıyor. Bu yasalar çoğunlukla eser sahiplerinin, çoğu kez de eser sahibi şirketlerin çıkarlarına sıkı sıkıya odaklanırken, alıcıların -izleyicilerin, okurların, seyircilerin ve dinleyicilerin- çıkarlarını pek dikkate almazlar. Kültürel miras üzerine konuşmalar sonuçta normal olarak uluslararası sermayeyle -örneğin, Mickey Mouse'ye sonsuza kadar sahip olmayı isteyecek olan Disney Corporation- ilişkilendirdiğimiz olağanüstü sıkı bir mülkiyet hakları doktriniyle sonuçlanmaktadır (Lawrence Lessig buna mülkiyet köktenciliği demektedir).[39] Sonuç, mirasçıların tercih ettiği şirketlerin kültürel gruplar olmasıdır. Otantiklik adma, bu bilhassa Batılı ve modern mülkiyet kavramını dünyanın her köşesine yayacaklardır. Vizyon elbette Disney Inc. ve Coca-Cola Company'den oluşan bir kültürel manzaradır; ama aynı zamanda Ashanti Inc., Navajo Inc., Maori lnc.'den de: Bütün hakları saklıdır.

İnsani Çıkar

Kültürel mülkiyet kavramını yorumlamaya çalışırken en azından avukatların bildiği bir şeyi bilmezden geliriz: Mülkiyet, büyük ölçüde -davranışlarına hükmettikleri insanların çıkarlarına nasıl hizmet edecekleri düşünülerek tasarlanması gereken- yasalar tarafmdan oluşturulan bir kurumdur. Yasalar uluslararası

39 Lawrence Lessig, *Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity* (New York: Penguin Press, 2004).

yasalarsa herkese hükmederler. Söz konusu insani çıkarlar da tüm insanlığın çıkarlarıdır. Ne kadar kendine yontar görünse de, British Museum'un sadece İngiltere'nin değil, bütün dünya mirasının muhafaza kasası olma iddiası bana çok doğru geliyor. Fakat bu durumda müzenin yükümlülüğünün bir kısmı da, koleksiyonlarının sadece Londra'da değil, gezici sergiler, yayınlar ve internet yoluyla daha geniş olarak erişilebilir olmasını sağlamaktır.

Küresel kamuoyu kolaylıkla gözden kaçırılmıştır. Hukuk bilimci John Henry Merryman, kültürel mülkiyete ilişkin yasa ve antlaşmaların gerçek kozmopolit (kendisi "enternasyonalist" sözcüğünü kullanmaktadır) bakış açısına nasıl ihanet ettiğinin sayısız örneğini vermiştir. "Herhangi bir kültürel enternasyonalist, Maya ören yerlerindeki anıtsal heykellerin, burada fiziksel hasara, sanatsal bütünlük veya kültürel enformasyon kaybına uğrayacak olsalar da, ister yasal ister yasadışı yollardan, beceriksizce başka bir yere taşınmasına karşı çıkacaktır" diye yazar. "Fakat aynı kültürel enternasyonalist, Meksika'nın elinde fazlasıyla bulunan ünlü *Chac-Mol* çömleklerinin ve diğer nesnelerinin bir kısmını yabancı koleksiyonculara veya müzelere satmasını, takas etmesini veya ödünç vermesini isteyebilir." Ve her ne kadar "bakımını yapmak için gerekli kaynaklardan yoksun bir kilisede çürüyüp giden" İtalyan tablolarının bu kiliselerden çalınmasına hemen üzülsek de, "eğer rahip alacağı parayla çatıyı onarmak üzere ve alıcısının gereken özeni göstereceği umuduyla tabloyu satarsa, sorun başka türlü görünmeye başlar."[40]

Nijerya müzelerindeki, Mali arkeolojik kazı alanlarındaki modern hırsızlıklara ya da Asante'deki emperyal hırsızlıklara üzülmemin nedeni bu örneklerde ayaklar altına alınan mülkiyet haklarının mantıklı olduğunu düşündüğüm yasalardan kaynaklanmasıdır. Her nesnenin "evine" gönderilmesine taraftar değilim. Bugün Avrupa'da, Amerika'da ve Japonya'da bulunan Asante sanatının büyük kısmı, o zamanlar hüküm süren ve de-

40 Merryman, "Two Ways of Thinking," s. 852.

diğim gibi, tamamen mantıklı olan yasalar altında onları devretme hakkı olan insanlarca satılmış ya da verilmiştir. Sahibi olduğunuz herhangi bir şeyin, onu elinden çıkaranların soyundan gelenler için önem taşıması, genellikle onları o şey üzerinde yetkili kılmaz. (Paris'teki bir komite o varlığı birilerinin mirası ilan etti diye, onu o birilerine vermeniz hiç de gerekmez.) Eserlerin, onları yapanların soyundan gelenlere iade edilmesi -ya da onların alımına sunulması- hoş bir jesttir, ama kesinlikle bir görev değildir. Onu elinizden çıkartmamakla, varlığın ait olduğu kültüre saygınızı da gösteriyor olabilirsiniz, çünkü ona değer vermektesiniz. Dahası, kültürel varlıklar hepimizin gözünde değerli olduğu için, kime iade edileceklerse onların mütevelliliği üstlenebilecek durumda olmasında ısrar etmek de mantıklı olabilir; bütçe öncelikleri arasında müzelerin yer almadığı fakir ülkelere iade edilmeleri, bu eserlerin çürüyüp gitmesine yol açabilir. Birçok tören nesnesinin kendisine iade edilmesinde ısrar eden fakir bir topluluğa akıl verecek olsaydım, onları, bu eserlerin bazılarının başka ülkelerde değerlerine yaraşır şekilde gösterime sunulmasının kültürler arası anlayışın kozmopolit çabasına katkıda bulunacağını ve bunun da ötesinde daha sonraki nesiller için var olmalarını güvence altına alacağını düşünmeye teşvik ederdim.

Geldiği ülkeye iade edilmenin mantıklı olduğu çeşitli durumlar vardır kuşkusuz. Ancak bunları anlamak için kültürel miras kavramına ihtiyacımız yoktur. Koparılıp alındıkları bağlama iade edilmekle anlamlarının derin bir şekilde zenginleşeceği nesneler düşünün, örneğin; şu ya da bu tür yere özgü bir sanat. Burada, iade için estetik bir gerekçe söz konusudur. Ya da, Avrupa'nın sömürgeci yayılmacılığı sırasında dünyanın dört bir tarafında insanlardan yasal yollarla elde edilmiş ve günümüzde törensel önem taşıyan nesneleri ele alalım. Eğer bir nesne bir topluluğun üyelerinin kültürel veya dinsel yaşamı açısından çok önemliyse, tekrar o insanların arasına dönmesi için insani bir neden var demektir. Söz konusu toplulukların hemen hiçbiri ulusal topluluklar değildir; yine de bulundukları devlet iadeleri

konusunu müzakere etmede bu toplulukların doğal temsilcisi olabilir. Bu gibi durumlar oldukça karışıktır. Bir eserin, bir yere özgü olup olmadığı, ya da bir yabancının, bir şeyin bir topluluğun dinsel yaşamı için önemli olup olmadığına nasıl karar vereceği çoğu zaman açık değildir. Ulusal ya da uluslararası hukuk bu sorunları çözüme kavuşturmanın en iyi yolu olmayabilir.

İade konusunda en tartışmasız durumlar, nesnelerin adı sanı genellikle bilinen -ve örneğin Asante kralı gibi, onları geri isteyen mirasçıları olan- kişilerden çalınmış olduğu durumlardır. Kumasi'de büyümüş birisi olarak, çalınmış sanat eserlerinin bir kısmı iade edilip yerli halk ve turistler için yeni saray müzesini zenginleştirdiğinde mutlu olduğumu itiraf etmeliyim. (Teşekkürler, Prens Charles.) Buna rağmen, hepsi çalınmış da olsa, her şeyin iade edilmesini talep etmemeliyiz diye düşünüyorum; biraz da, geri almak için en ufak bir şansımız olmadığı için. Alamayacağınız şeyler için ısrar ederek zamanınızı boşa harcamayın. Bu mesajı taşıyan bir Akan atasözü olmalı.

Gerçi, daha önemli bir neden var: Ben aslında Avrupa'daki müzelerin, dedemin henüz genç biri olduğu yıllarda yağmaladıkları toplumun zenginliklerini gösterebilmelerini istiyorum. Tazminat olarak sadece tarihimiz açısından önem taşıyan başlıca nesnelerin, en çok Manhyia'daki saray müzesinde bir anlam ifade edecek şeylerin değil, dünyanın her tarafından mütevazı bir sanat koleksiyonunun iadesi için müzakere etmeyi tercih ederim. Zira 1874'te Kumasi'nin yağmalanmasındaki en büyük ironi, bunun anayurdumu muhteşem kozmopolit bir koleksiyondan mahrum bırakmış olmasıdır. Sir Garnet Wolseley, Aban'ı, şehir merkezindeki o büyük taş binayı önce yağmalatmaya ve sonra havaya uçurmaya hazırlanırken, Avrupalı ve Amerikalı gazetecilerin binaya girmelerine izin verilmişti. İngiliz *Daily Telegraph* gazetesi binayı "monarşinin sanat hazineleri depolanmış olduğu için bir müze olarak adlandırmak gereken bir yer" olarak tasvir etmişti. *Londra Times*'ten Winwood Reade binanın her odasının "tam bir antikacı dükkânı" olduğunu yazmıştı. "Pek çok dilde kitaplar, Bohemya kristalleri, saatler, gümüş takımlar,

eski mobilyalar, İran halıları, Kidderminster kilimler, resim ve oymalar, sayısız çekmece ve sandık... Ayrıca Mağribi ve Asante el sanatlarının birçok örneği" diye devam ediyordu. *New York Herald* listeye ilaveler yapmıştı: "Arap işi yatağan ve palalar, Şam kumaşından perdeler ve yatak örtüleri. İngiliz oymaları, bir centilmene ait yağlıboya bir tablo, eski bir Batı Hint askeri üniforması, pirinçten yapılma karabinalar, resimli dergiler ve daha pek çok şeyin arasında *Londra Times* nüshaları... 17 Ekim 1843 tarihli sayısı."

Bu konularda fazla hassas olmamalıyız. Aban'daki hazinelerin çoğu da şüphesiz savaş ganimetiydi. Gene de, Kumasi'nin, hem kendi maddi kültürümüz hem de başka yerlerden gelen eserler bakımından, Erkek İzciler'in kurucusu Sir Garnet Wolseley tarafından tahrip edilmiş olan kadar zengin bir koleksiyona yeniden sahip olması uzun zaman alacaktır. Aban sarayı 1822'de tamamlanmıştı. British Museum hakkında duyduklarından çok etkilenmiş görünen Asantehene Osei Bonsu'nun ödül kazanmış bir projesiydi.[41]

Hayali ilişkiler

Bizim anladığımız anlamda kozmopolitizm insanlığın içindeki insani olanla başlar. O nedenle bu nesneleri "eve" geri getirme ısrarını gayet iyi anlıyoruz. Walter Benjamin'in sanat eserinin "aura"sı dediği, onun benzersizliğiyle, eşsizliğiyle ilişkili olan şeyi biz de hissediyoruz. Bu mekanik röprodüksiyon çağında Benjamin herhangi bir şeyin iyi bir tıpkıbasımını yaptığımızda, orijinalinin değerinin arttığını belirtmişti. Şimdilerde sadece bakarak -orijinaline Louvre'de baktığınız gibi- orijinalinden ayırt edemeyeceğiniz kadar iyi bir Mona Lisa kopyası yapmak nispeten kolaydır. Ama orijinalinin bir aurası vardır; sadece o Leonardo'nun eliyle bağlantılıdır. İşte bu yüzden, uçak bileti-

41 Hem *Daily Telegraph, Londra Times* ve *New York Herald*'dan yapılan alıntılar, hem de Osei Bonsu hakkındaki bilgi için *bkz.* Wilks, *Asante in the Nineteenth Century*, 200-201.

ne verecekleri parayla harika bir röprodüksiyon alabilecekken, milyonlarca insan Louvre'ye gitmektedir. İstedikleri auradır. Bu bir tür sihirdir, ulusların tarihlerine karşı hissettikleri de aynı tür bir sihirdir. Bir Norveçli, Norsları ataları olarak görür. Sadece onların kılıçlarının neye benzediğini bilmekle yetinmek istemez, gerçek savaşlarda kullanılmış, belirli bir demirci tarafından dövülmüş gerçek bir kılıcın yakınında olmasını ister. Benin krallığının kimi varisleri, Güneybatı Nijerya halkı, atalarının döktüğü, biçim verdiği, dokunduğu, hayranlık duyduğu bronz heykellere sahip olmak ister. Dokunmalarına izin vermesek de, o şeylere hayranlık duymak isterler. Atalarmm yarattığı bir anlam dünyasında üretildikleri için, insanlarm sembolik olarak kendilerine ait hissettikleri kültürel nesnelere bağlanmaları -kimlik yoluyla sanata bağlanma- çok güçlüdür. Bunu kabul etmek gerekir. Fakat kozmopolit bize başka bağlantıları da hatırlatmak ister.

Kültürel mirastan söz ederken ihmal edilen bir bağlanma, kimlik *yoluyla* bağlanma değil de, farklılığa *rağmen* bağlanmadır. Bizim olmayan sanata ilgi duyarız; aslında "bizim" olan sanata da, ancak onun bizim olduğu düşüncesinin ötesine geçersek ve ona sadece sanat olarak ilgi duyarsak tam anlamıyla ilgilenmiş oluruz. Fakat insani bağlantı da aynı ölçüde önemlidir. Çin Seddi'ni, Chrysler Binasını, Sistine Şapelini benim insanlarım -insanlar- yaptılar; onları benim gibi yaratıklar, beceri ve hayal güçleri sayesinde yaptılar. Benim öyle becerilerim yok, hayal gücümde başka düşler kol geziyor. Gene de o potansiyel bende de var. Yerel bir kimlik yoluyla bağlanma insanlık yoluyla bağlanma kadar hayal ürünüdür. Nijeryalıların Benin bronz heykelleriyle olan bağlantıları, tıpkı benimki gibi, hayalde yaratılan bir bağlantıdır; ancak bunu söylemek ikisinin de gerçek dışı olduğu anlamına gelmez. Bunlar sahip olduğumuz en gerçek bağlantılar arasındadır.

9. BÖLÜM

KOZMOPOLİTİZMİN KARŞITLARI

Sınır Tanımayan Müminler

Onlar her ulustan insanın onuruna saygı duyarlar ve kendi ilkelerini yaşarlar. Bu idealleri, birçok dilin konuşulduğu pek çok ülkedeki insanla paylaşırlar. Mükemmel küreselciler olarak, internetten tam olarak yararlanırlar. Kadın ve erkeklerden oluşan bu kardeşlik topluluğu, modern Batı toplumunun ahmakça tüketimciliğine ve bunun dünyanın geri kalan kısmı üzerindeki artan etkisine direnir. Fakat bu insanlar kendi doğdukları ülkelerin dar milliyetçiliğinin ayartmalarına da karşı koyarlar. Bir ülke *için* asla savaşa gitmeyeceklerdir; ama hangisi olursa olsun, evrensel adaletin önünde engel oluşturan ülkeye *karşı* seferberliğe katılacaklardır. Aslında tüm yerel bağlılıklara, geleneksel sadakatlere, hatta aileye bile direnirler. Karşı koyarlar, zira bunlar tek önemli şey olan aydınlanmış erkek ve kadınların dünya çapında bir topluluğunu oluşturma hedefinin önünde bir engeldir. Aynı zamanda geleneksel dini otoriteleri reddetmelerinin bir nedeni de budur (gerçi onların örümcek kafalı ve savsaklayıcı tutumlarını da hiç onaylamazlar). Ama din karşıtı olduklarından değil, tam tersine; onların inancı basit, açık ve dolaysızdır. Kimi zaman dünyadaki kötülükleri tersine çevirip

çeviremeyeceklerini, mücadelelerinin ümitsiz olup olmadığını tartışarak kıvranır dururlar. Ama çoğu zaman dünyayı daha iyi bir yer yapmak için yılmadan çabalarlar.

Ama onlar, davaları aynı şekilde küresel olan, aynı şekilde yerel ve geleneksel olan için zamanları olmayan kinik kozmopolitlerin gizli varisleri değildir. Bu yoldaşların kurmakta olduğu topluluk bir *polis* değildir; onlar buna *ümmet* diyorlar; müminlerin topluluğu ve onların imanını paylaşan herkese açıktır. Bunlar genç, küresel Müslüman köktencilerdir; El-Kaide'nin kendine adam devşirdiği zemin bunlardan oluşmaktadır.

İçlerinden bazıları Amerikalı da olsa, yaptıkları mümin ve kâfir ayrımı çoğu Amerikalının kabul edeceği türden değildir. Normalde -kendilerine Müslüman dedikleri, Tanrının tek, Muhammed'in O'nun Peygamberi olduğunu kabul ettikleri, her gün namaz kıldıkları, zekât verdikleri, hatta hacca gittikleri için- Müslüman olarak adlandırılabilecek birçok insan onların topluluğunun dışındadır ve gerçek imana döndürülmesi gereken insanlardır. *Ümmet*'in bu yeni küreselcileri kendilerinin İslamın temellerine geri döndüğüne inanmaktadır; bugün dünyada İslam olarak kabul edilen çoğu şeyin, yüzlerce yıl İslam diye kabul edile gelmiş çoğu şeyin sahte olduğunu düşünmektedirler. Fransız bilimci Olivier Roy'un *Küreselleşmiş İslam*'da yazdığı gibi:

> Elbette, tanımı gereği İslam evrenseldir, fakat Peygamberin ve selefinin zamanından sonra hep belirli kültürlere yerleşik ola gelmiştir. Bugün bu kültürler sadece tarihin bir ürünü ve birçok etkinin ve tuhaflığın bir sonucuymuş gibi görünüyor. Köktenciler için (ve bazı liberaller için de) bu kültürlerin gurur duyulacak bir tarafı yoktur, çünkü onlar İslam'ın ilk saf mesajını değiştirmişlerdir. Küreselleşme, İslam'ı verili kültürlerden koparmak ve onların ötesinde işleyecek bir model sağlamak için iyi bir fırsattır.[42]

Geleneksel dini otoriteleri reddetmeleri, Kuran'a ve inançlarının geleneklerine ilişkin kendi yorumlarına dayanmaları

---

42 Olivier Roy, *Globalized Islam: The Search for a New Ummah* (New York: Columbia University Press, 2004), s. 25.

bakımından, birçok yönüyle Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Hıristiyan köktencilere benzemektedirler. Onlar da kiliselerle din âlimlerinin İncil ile inanç arasına girdiklerini, Kutsal Kitabın zaten kendisini en iyi şekilde ifade ettiğini düşünürler. Yeni Müslüman köktenciler -Ray onlara Yeni Köktenciler diyor- genellikle İngilizce dilinde iletişim kuruyorlar, çünkü çoğu dünyanın, Avrupa ve Kuzey Amerika dahil, Arapça konuşulmayan yerlerinde büyümüşlerdir; ve Mısır, Pakistan veya Malezya'da birçok eğitimli Müslüman tarafından anlaşılır olan bu küresel dil hepsinin ortak dilidir. (Böylece, tıpkı Hıristiyan köktencilerin çoğu gibi, onlar da yorumladıkları Kutsal Kitabın yazıldığı orijinal dilin cahilidirler.) Müslümanlar ile gayri Müslimler arasındaki ilişkilere ilişkin İslam teorisinin büyük bölümü yüzyıllar içinde Müslüman ülkelerde yaşayan gayri Müslim azınlıklara nasıl davranılacağı bağlammda gelişmiştir; fakat dünyadaki Müslümanların üçte biri bugün Müslümanların çoğunlukta olmadığı ülkelerde yaşamaktadır. Aslında, Olivier Roy'un şık bir şekilde gösterdiği gibi, küreselleşen İslam kısmen azınlık olarak Müslümanların yaşadıklarına bir tepkidir.

Fransa'daki Cezayirli göçmenlerin veya İngiltere'deki Bengalli ya da Pakistanlı göçmenlerin çocukları olabilirler; Türkiye'den, Suudi Arabistan'dan, Sudan veya Zanzibar'dan ya da Malezya'dan gelebilirler. Onlar için İslam temelde bir inanç, bir dizi uygulama (namaz, oruç, zekât, hac, ama aynı zamanda helal et yemek ve alkolden uzak durmak) ve günlük yaşamda -temizlik, alçakgönüllülük gibi- belirli değerlere sıkı sıkıya bağlılık demektir. Bu tür Yeni Köktenciler, Müslüman kültüründen söz edebilirler. Fakat dinlerinin içine yerleşik olduğu, Müslüman atalarının geldiği yerlerin kültürünü genellikle reddederler. O kültüre, Roy'un dediği gibi, "yalnızca tarihin bir ürünü" olarak, kuşkuyla yaklaşırlar. Bir yaşam tarzıyla birlikte gelen bir dini almışlar, ama yaşam tarzının büyük bir kısmını kaldırıp atmışlardır. Ulusal bağlılığa ya da kültürel geleneklere ihtiyaç duymazlar.

Şimdi, çoğu, genç olan bu yeni köktencilerin büyük çoğunluğu kimseyi havaya uçuracak değildir. Bu nedenle onları, Batıya

karşı savaş olarak tarif edilen cihadı İslamın altıncı şartı haline getirmek isteyen diğer Müslümanlarla -Roy onlara "radikal Yeni Köktenciler" diyor- karıştırmamak gerekir. Öte yandan, terörizme ve şiddete olan nefretleri, bin Ladin'in her ikisine adanmışlığı kadar derin olan köktenciler de vardır. Dini terimlerle gerekçelendirilecek olsa da, şiddet kullanımını onaylayıp onaylamamak siyasi bir karardır. Ve aslında Roy'un görüşüne göre, cihadın başarısızlığı -Osama bin Ladin'in başarısızlığı- çok sayıda köktenciyi, dinin dışındakileri ve dinden dönenleri imana geri getirmenin doğru yolu olarak *davaya* -tebliğ ve kaideye, vaaz ve ibrete- geri döndürmüş olabilir.

İslamın, özellikle Müslüman ülkeler dışında, kendi içinde olanlar, hemen yanı başlarındaki Hıristiyanlar arasında süre giden benzer olgulara paralel bir gelişme göstermektedir. Roy'un gözlemlediği gibi, aynı "kültürler ve uluslar ötesi bir evrensel topluluk arayışını" ve her iki durumda da "dinin bireyselleşmesi yönünde bir hareket"[43] görüyoruz. Ve bu yeni bireyselleşen İslam, köktenciliğin Katolik veya Protestan biçimlerinde olduğu gibi, din özgürlüğüne yer veren demokratik bir cumhuriyet çerçevesi içinde bir azınlık olarak siyasal ve sosyal bütünleşmeyle tamamen uyumludur.

Şiddet yanlısı veya değil, yeni köktencileri ayırt eden şey bir tür evrensel ahlak olasılığını örneklemeleridir; bu benim savunduğum kozmopolitizm resminin tersine çevrilmiş biçimidir. Hoşgörüsüz evrenselcilik, çok açıktır ki kolayca cinayete dönüşür. Bu dersi Avrupa'daki Hıristiyan din savaşlarının acıklı tarihinden öğrenebiliriz. Fransa kralı IV. Henri'nin, kendi toprakları üzerinde yaşayan Protestanlara sonunda inançlarını serbestçe yaşama hakkı tanıyan 1598 Nantes Fermanından önceki kırk yılı kana boyayan Fransız Din Savaşlarının altında, evrenselci *un roi, une foi, une loi* (bir kral, bir inanç, bir yasa) kuralı yatıyordu. Orta Avrupa'yı 1648 Westfalya anlaşmasına kadar harabeye çeviren Otuz Yıl Savaşlarında Avusturya ve İsveç'ten Protestan

43 *a.g.e.*, s. 149.

ve Katolik prensler birbirleriyle savaştı ve meydan savaşlarında yüz binlerce Alman öldü. Başıboş ordular kırsal bölgeleri yağmalarken milyonlar açlıktan ya da hastalıktan kırıldı. Protestan orduların Katolik kralın güçlerine karşı kışkırtıldığı 1639 ile 1651 arasındaki İngiliz İç Savaşında İngiltere, İskoçya, Galler ve İrlanda halklarının neredeyse yüzde 10'u savaşta, ya da savaşın kötü sonuçları olan açlık ve hastalıktan telef oldu. Bütün bu çatışmalarda, kuşkusuz gündemde mezhep doktrinlerinin ötesindeki meseleler de vardı. Fakat Aydınlanmanın birçok liberal düşünürü, evrensel hakikatin tek bir görüşünde ısrar etmenin sadece dünyayı yeni baştan kan gölüne döndüreceği sonucunu çıkardı. Ve aynı dersi Engizisyonu lanetleyen Batıdaki pek çok insan da çıkartmıştı. Burada da yürütülen çoğu kez ahlak temizliği adına zulüm, evrensel hakikat adına cinayetti. Hıristiyanlık dünyasında dini farklılıklara hoşgörüsüz davranmanın sadece geçmişe ait bir şey olmadığını hemen burada söylemek isterim. Birçok Amerikalı Hıristiyan, ateistlerin, Yahudilerin, Müslümanların, Budistlerin ve diğerlerinin, İsa'yı kabul etmedikleri takdirde cehenneme gideceğine inanır. Başka Protestanlar için böyle düşünen Protestanlar vardır; Katolikler için böyle düşünenler de ve şüphesiz tersi de. Bu, belki sizi ebedi yazgıları pamuk ipliğine bağlı olan insanlardan dinlerini değiştirmelerini istemeye yöneltecek, merhamet duygusuyla savunduğunuz bir görüş olabilir; fakat sizi mutlaka günahkâr hayatlar yaşayanlara saygı göstermeye yöneltmeyebilir. Hıristiyan vatandaşlarımız arasında, her mahkeme salonuna bir On Emir asarak, kürtajı ve homoseksüelliği yasaklayarak, biyoloji ders kitaplarından evrim teorisini çıkartarak devletimizi ve toplumumuzu daha da Hıristiyanlaştırmak isteyenler, sanırım çok sayıda olmasa da, vardır. Ancak genellikle hepsi bununla sınırlıdır. Hıristiyan prenslerin katliamları ve engizisyon yüzyılları çok gerilerde kalmıştır.

Gene de, Amerika Birleşik Devletleri'nde Hıristiyan teröristlerin var olmuş olduğunu unutmamalıyız. Bunlardan biri olan Eric Rudolph 1996 Olimpiyat Oyunları sırasında Atlanta'da bir parka, Alice Hawthorne isimli bir kadının ölümü, yüzden fazla

insanın yaralanmasıyla sonuçlanan ve güvenlik görevlisi atik davranmasa daha birçok kişinin ölümünü ve yaralanmasını getirecek olan büyük bir bomba koymaktan mahkûm olmuştu. Olimpiyatlara saldırı, kendinizi uluslar arasındaki kozmopolit söyleşinin düşmanı ilan etmenin neredeyse en dolaysız yoludur. Rudolph aynı zamanda, Birmingham'da ara sıra kürtaj yapılan bir klinikte bir polis memurunu öldürmekten ve Atlanta'da bir lezbiyen barını bombalamaktan da mahkûm olmuştu. Bu yaptıkları, Rudolph'un Hıristiyan sağın alışılagelmiş yöntemlerini değil (belirtmeme gerek var mı?) ama, hedeflerini paylaştığını göstermektedir. Özellikle rahatsız edici olan ise, haber bültenlerine yansıdığı gibi, Rudolph'a sonunda tutuklandığı Kuzey Carolina Murphy gibi yerlerde gösterilen büyük destekti. Bu kasabanın sakinlerinin çoğu kendisini açıkça Rudolph'la özdeşleştirmişti; polis peşine düştüğünde yerel üreticiler tarafından üzerinde "Kaç Rudolph Kaç" yazılı araba stikerleri ve tişörtler basılmış ve satılmıştı. Murphy'den dört çocuk annesi genç bir kadın, *New York Times* muhabirine , "Rudolph Hıristiyan, ben de Hıristiyan'ım, o hayatını kürtaja karşı savaşmaya adamıştır" diyordu. "Bunlar bizim değerlerimiz. Değerlerimiz bizim her şeyimiz. Terör eylemi olacak ne yaptı, anlayamıyorum."[44]

Timothy McVeigh Oklahoma City'deki Alfred P. Murrah Federal Binasını bombaladığında, erkek, kadın ve çocuk 168 kişiyi öldürmüştü. Motifi dinle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünse de, siyah insanlara, Yahudilere ve federal hükümete olan nefretini bir tür Hıristiyanlık olduğuna inandıkları bir şeye dayandıran Hıristiyan Kimliği adlı hareketin bazı yandaşları için o bir kahramandır. Bu cinayetleri, Osama bin Ladin'in yönlendirdiği çok-uluslu cinayet şebekesiyle aynı kefeye koyuyor değilim. O ve ona az veya çok gevşek bağlarla bağlanmış veya ondan esinlenmiş olan çeşitli grupların, Amerika Birleşik Devletleri için en büyük terörizm tehlikesini oluşturduklarına hiç şüphe yoktur ve Osama'nın kozmopolitizm karşıtları arasında sahip olduğu popülerlik, onu

---

44 Jeffrey Gettleman ile David M. Halbfinger, "Suspect in '96 Olympic Bombing and 3 Other Attacks Is Caught," *New York Times* Haziran 1, 2003, s. 1.

marjinal bir figür olmaktan uzaklaştırır. Fakat Eric Rudolph'un tipik bir Hıristiyan olmadığını söylediğimizde, Osama bin Ladin'in de tipik bir Müslüman olmadığını unutmamamız gerekir.

Aralarında herhangi başka bir paralellik yoktur. Bildiğim kadarıyla şimdiye kadar Müslüman ülkelere ve kurumlara saldırı planlayan büyük, örgütlü bir Hıristiyan terör şebekesi yoktur. Sanırım bunun birçok nedeni var. Bir neden, İslamın kendi yaşam tarzları için bir tehlike oluşturduğunu düşünen çok az sayıda Hıristiyan olmasıdır, şüphesiz. Birçok Müslümanın niçin Hıristiyanların hala kendilerine karşı haçlı seferi yürüttüğünü *düşündüğü* ise karmaşık bir sorudur. Bu psikolojik karışımda önemli bir unsurun, bir zamanlar Hıristiyan dünyasını yöneten İslamın bir şekilde geriye düşmüş olduğu duygusu, içerleme, öfke, gıpta ve hayranlığın huzursuzluk verici bir bileşimini üreten bir duygu olduğunu düşünenlerle aynı fikirde olma eğilimindeyim.

Ancak, bu tür bir kozmopolitizm karşıtlığı için açıklamalar getirmek, bu karşıtlığın bizim gibi ahlaki evrensellere inananlara yönelttiği kavramsal meydan okumaya bir yanıt oluşturmaz; evrenselciliğin selim ve habis biçimleri ilkesel olarak nasıl ayırt edilebilir?

Yarışan Evrensellikler

Hoşgörü demişken, radikal İslamın kahramanlarının seve seve hoşgörü gösterebileceği pek çok şey vardır. Helal et olduktan sonra, kebap veya köfte ya da kung pao tavuğu yemişsiniz, onlar için hiç fark etmez; başörtünüz ipekli ya da keten veya viskoz olabilir. Öte yandan, kozmopolit hoşgörünün bir sınırı vardır. Kimi zaman, başka bir yerde olan bitenler temel ilkelerimizi derinden ihlal ettiğinde, oraya müdahale etmek isteyebiliriz. Ahlaki yanlışları bazen biz de saptayabiliriz. Ve yeterince ciddi olduğunda -soykırım tartışma götürmez bir durumdur- söyleşiyle yetinmeyiz. Hoşgörü için bir *hoş görülemez* kavramı da gereklidir.

O halde, başlangıçta da söylediğim gibi, biz kozmopolitler, onun elimizde hazır olduğu konusunda o kadar emin olmasak da, evrensel hakikate de inanırız. Hakikat fikriyle ilgili olarak bizi yönlendiren şüphecilik değil, hakikati bulmanın ne kadar zor olduğu konusundaki gerçekçiliktir. Bununla birlikte, bağlı olduğumuz bir hakikat, her insanın diğerlerine karşı yükümlülükleri olduğudur. Herkes önemlidir: Temel anlayışımız budur. Ve bu, hoşgörümüzün kapsamını çok net bir şekilde sınırlar.

Kozmopoliti kozmopolitizm karşıtından ilkesel olarak neyin ayırdığını söylemek için hakikat ve hoşgörüden söz etmenin ötesine geçmemiz gerekir. Ayırt edici bir kozmopolit bağlılık, *çoğulculuğa* bağlılıktır. Kozmopolitler izlenmeyi hak eden birçok değer olduğunu, ama yaşamlarımızda hepsini birden izlemeye imkân olmadığını düşünürler. Bu yüzden, farklı insanların ve farklı toplumlarm farklı değerleri cisimleştireceğini umar ve bekleriz. (Ancak bunlar izlemeye *değer* değerler olmalıdır.) Kozmopolitizmin bir başka yönü de felsefecilerin *fallibilizm* dediği şeydir -bilgimizin kesin olmadığı, geçici olduğu ve yeni kanıtlar karşısında değişime tabi olacağı düşüncesi.

Buna karşılık yeni köktencilerin küresel ümmet anlayışı yerel farklılıkları kabul eder -ama yalnızca önemli olmayan meselelerde. Kozmopolitizm karşıtları, gene birçok Hıristiyan köktenci gibi, tüm insanların izleyeceği tek bir doğru yol olduğuna, tüm farklılıkların ayrıntılarda olması gerektiğine inanırlar. Eğer küresel türdeşlik sizi kaygılandırıyorsa, o zaman endişe duymanız gereken kapitalizmin ürettiği dünya değil, bu ütopya olmalıdır. Gene de, kozmopolit ilkeyi tersine çevirenin sadece din adına güdülen evrenselcilikler olduğunu söylemek zordur. Evrensel insanlık adına, kolaylıkla kâfirlerin yakılmasına nezaret eden Büyük Engizitör olabileceğiniz gibi, Mao veya Pol Pot gibi dinin kökünü tümüyle kazımak isteyen bir Marksist de olabilirsiniz. Onların aynaları parçalanmamıştır, bütün halindedir ve aynanın hiçbir kırık parçası bizde yoktur. Bu adamların hepsi aynalarındaki görüntüyü onlarla paylaşalım diye, herkesi kendi taraflarında isterler. "Aslında ben güvenebileceğiniz bir rehbe-

rim" diyordu Osama bin Ladin, 2002'deki "Amerikan halkına mesaj"da. "Sizi bu dünyanın ve ahretin mutluluğuna davet ediyorum ve kupkuru, sefil, ruhsuz maddiyatçı yaşamınızdan kaçmaya çağırıyorum. Sizi, eşi olmayan Allah'ın yolunu izlemeye çağıran İslama, adalet isteyen, baskıyı ve suçu yasaklayan yola davet ediyorum." Bize katılın, diyorlar kozmopolitizm karşıtları ve hepimiz birbirimizin kız ve erkek kardeşi olalım. Ama, onlara katılmazsak, farklılıklarımızı ayaklar altına almayı -gerekirse ölene kadar, bizi çiğnemeyi- düşünüyor hepsi de. Şu alaycı Alman deyişi pekâlâ düsturları olabilir:

Und willst du nicht mein Bruder sein,
So schlag' ich Dir den Schaedel ein.
Eğer kardeşim olmak istemezsen,
O zaman beynini dağıtırım.

O halde, kozmopolitizm karşıtlarına göre evrenselcilik tekbiçimlilik demektir. Kozmopolitler, başkalarına ne yapmak gerektiğiyle ilgili Altın Kurala uymakla mutlu olabilirler (daha önce tartıştığım "evrenselleştirilebilirlik" konusundaki kavramsal sorunu bir an için bir kenara bırakalım). Ancak kozmopolitler, bana yapılmasını istediğim bir şeyi başkalarının kendilerine yapılmasını istememesini dikkate alırlar. Elbette bu, meselenin noktalanacağı yer olmayabilir, ama hesaba katmamız gereken bir şeydir. Bizim hoşgörü anlayışımız, dünyayı farklı görenlerle saygı temelinde etkileşim içinde olmaktır. Biz kozmopolitler hiç anlaşamadıklarımızdan bile bir şeyler öğrenebileceğimizi düşünürüz. İnsanların kendi yaşamlarını yaşama hakları olduğuna inanırız.

Buna karşılık, radikal İslamın bazı vurgulamalarında, farklılıklar arasındaki bu tür söyleşinin tam da sakınılması gereken şey olduğunu görürsünüz. Örneğin, Osama bin Ladin'in uzun yıllardır ortağı olan Dr. Aymen al-Zawahiri'nin 11 Şubat 2005'te dağıtılan kasetinde yer alan ve hayranları tarafından internette dolaştırılan bir mesaj var:

Allah tarafından indirilmiş olan Şeriat uyulması gereken Şeriattır. Bu konuda hiç kimse ikircimli veya oynak bir konum alamaz. Bu mesele ancak ciddiye alınabilir, zira şakaya gelir yanı yoktur. Ya Allah'a inanan bir müminsinizdir ve o zaman O'nun yasalarına itaat etmek zorundasınızdır, ya da O'na inanmayan bir münafıksınızdır ve o zaman O'nun yasalarının ayrıntılarını sizinle tartışmanın hiçbir faydası yoktur. Batı laikliğinin yaygınlaştırmayı arzu ettiği ikircimli konumu, kendine saygısı olan hiçbir akıl kabul edemez. Çünkü eğer Hakim olan Allah ise, o zaman hükmetme hakkı O'nundur; bu çok açıktır ve tereddüde mahal yoktur...

O halde, Allah'a inanmayan bir münafıksanız, o zaman mantıken, O'nun yasalarının ayrıntılarını sizinle tartışmanın bir yararı yoktur.

Buradaki söyleşi korkusunun kaynağında, besbelli ki farklı görüşlerden insanlarla değiş tokuşların müminleri yoldan çıkaracağı kaygısı yatmaktadır. "Münafık"ın yollarına karşı en ufak bir merak yoktur. Hepimiz sadece hatanın cisimleşmeleriyiz.

Gerçi pek çok Müslüman -birçok din bilgini de içinde- şeriatın ya da İslamın dini yasalarının doğasını tartışmıştır. Son iki yüzyıl içinde İslamın dışındaki fikirlerle ciddi olarak ilgilenmiş seçkin İslam bilginleri gösterilebilir. 19. yüzyılda, Hindistan'da Seyid Ahmet Han, Mısır'da da Muhammed Abduh, modernliğin Müslüman vizyonunu geliştirmeye çalıştılar. Daha yakın geçmişte Mahmud Muhammed Taha Sudan'da, Tarık Ramadan Avrupa'da, Halid Abu El-Fadıl Amerika Birleşik Devletleri'nde Müslüman olmayan dünyayla diyalog içinde kendi görüşlerini geliştirdiler. Bu Müslüman düşünürler birbirlerinden müthiş farklılar, ama hepsi de şeriatın köktenci kavramlarını sorgulamaktadır -hem de fikirlerini daha önceki Müslüman bilginlerin eserlerine al-Zawahiri'ye kıyasla çok daha fazla dayandırmaktadırlar.[45] Dünyanın en eski Müslüman üniversitesi olan El-Azhar'ın (aslmda en eski üniversite, nokta) rektörü Ahmed

45 Seyid Ahmet Han için *bkz.* Javed Majeed'in *Islam and Modernity: Muslim Intellectuals Respond* (London: I. B. Tauris, 2000) adlı makalesi; Taha için bkz. Mohamed Mahmoud'un makalesi; kitabın tümünde Muhammad Abduh'un bahsi geçmektedir. *bkz.* Tariq Ramadan, *Western Muslims and the Future of Islam* (New York: Oxford University Press, 2003); *Khaled Abou El-Fadl, The Place of Tolerance in Islam* (Baston: Beacon Press, 2002).

el-Tayib, Canterbury başpiskoposunu kendi kürsüsünden konuşması için davet etmişti. Kendisi şöyle demişti: "Allah insanları çok çeşitli yarattı. Tek bir ümmet yaratmak isteseydi, öyle yapardı, fakat O mahşer gününe kadar onları farklı kılmayı tercih etti. Her Müslüman bu ilkeyi çok iyi anlamalıdır. Çatışma üzerine kurulmuş bir ilişki boşunadır."[46] Tartışacak şeyler olduğunu düşündükleri sürece, al-Zawahiri'nin vardığı sonuç bu insanların hepsinin "münafık" olduğuna hükmeder.

Müslüman olmayan bizler için neyin gerçek, neyin ikame İslam olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur; tıpkı al-Zawahiri'nin gebelikten korunmanın mı, yoksa idam cezasının mı Hıristiyanlıkla bağdaştığını tartmaya kalkmasının saçma olacağı gibi. Sancaklarının ne anlama geldiğine, Hıristiyanlığın ya da İslamın bayrağı altında yola çıkmak isteyenler karar verecektir (ve isterlerse, açıklayacaklardır). Bu onların mücadelesidir. Ancak, kendilerine Müslüman diyenler arasında hem daha hoşgörülü olanlar vardır, hem de daha hoşgörülü zamanlar olmuştur. Kendilerini Müslüman olarak adlandırmış ve hoşgörü uygulamış toplumlar olduğu tarihsel bir olgudur (Peygamberin kendisinin liderliği altındaki ilk dönem de dâhil). O yüzden, en azından kozmopolitler için, günümüzde dini hoşgörüden söz eden ve onu İslamın geleneksel yorumları içinden savunan pek çok Müslüman sesinin olması cesaret vericidir.

Şafilerle Ramazan Bayramı

Bir Müslüman olarak yetiştirilmedim, ama Müslümanlar arasında büyüdüm. Bu yüzden benim İslam izlenimlerim aile anılarımla başlar ve pek çok çocukluk anısı gibi, sahne akşam sofrasıdır. Çocukluğumda Müslüman Şafi kuzenlerime sık sık akşam yemeğine giderdik; yemek saatini (ve sohbeti) her zaman iple çekerdim. Ama en çok Ramazan'ın son günü akşam güneş battıktan sonra başlayan Ramazan Bayramındaki ziyafetleri he-

46 Rania Al Malky röportajı için *bkz. Egypt Today, 26*, sayı 2 (Şubat 2005).

yecanla beklerdim. Ramazan tüm gün oruç tutulan bir aydır. Müslümanlar oruç tutarken bir yandan da İslam takviminin dokuzuncu ayından başlayarak Tanrı tarafından Muhammed Peygamber'e indirilmiş olduğuna inandıkları Kuran'ın kökenlerini hatırlarlar. Mümin Müslümanlar gün doğumuyla gün batımı arasında hiçbir şey yemezler. Birçoğu Kuran dinlemek için camilere gider. Sonra, akşam vakti, o günün orucunu açmak için ailece sofranın etrafında toplanırlar. Ve ayın son gününde, bayramda, büyük ziyafet yapılır; bu, kutlamanın en tepe noktası, orucun sonudur.

Babamın kuzeni olan Grace Halam yemeğin pişmesini denetlerdi. Kendisi Hıristiyan olmasına karşın Asanteli değildi, sahil kesiminden bir Fantiydi. Yıllar önce gelip Kumasi'ye yerleşmiş Lübnanlı bir işadamı olan Aviv Amca'yla evlenmişti; Lübnan yemeklerini -geleneksel Gana yemeklerini pişirdiği gibi- pişirmeyi çok iyi öğrenmişti. Sofrada humus, tabule, falafel ve baba ganuş, içli köfte, etli taze fasulye olur, arkasından nefis tatlılar, taze meyve ve şekerli sert kahve gelirdi.

Grace Hala'nın yemeklerine bayılırdım. Biraz büyüdüğümde, bir İngiliz yatılı okuluna gönderildikten sonra da sık sık kendimi sofrada yemeğini hala bitirmemiş en son kişi olarak, önümde bir tabak, yanımda Aviv Amca, tabağıma yavaşça bir içli köfte daha -bulgurla kaplanmış kuzu etinden oval köfteler- ya da birkaç kaşık domatesli taze fasulye daha koyarken bulmuşumdur. Sonunda pes eder, daha fazla yiyemeyeceğimi söylerdim. Yatılı okulda tabağımıza konan her şeyi yememiz gerektiği öğretilmişti. (Kırk yıl sonra bile, bir gün okulda öğle yemeğinden sonra, görevli kadının haşlanmış yağlı bir eti bana zorla yedirdiği işkence gibi bir yarım saati hâlâ anımsıyorum.) Ama Aviv Amca'nın gastronomi geleneğine göre -merkezinde konukseverliğin olduğu cömert Arap geleneği- konuk ancak tabağındakileri bitirmediğinde doymuştur. Bu iki farklı görgü sistemini ayırt etmek biraz zamanımı aldı, ama sonunda tıka basa yiyerek rahatsız olmamak için, Lübnanlı amcamlarda yerken annemin ülkesinin adetlerine uymamayı öğrendim.

Eğer Amerika'da yaşıyor olsaydık, bir noktada biz Hıristiyan kuzenlere Ramazan'ın öneminin anlatılması gerekli görülecekti. Ama Gana'daydık, Hıristiyanların, Müslümanların ve geleneksel dinlere inananların yan yana yaşadığı ve birbirlerinin farklı adetlerini pek merak göstermeden kabul ettiği bir ülkedeydik. Grace Hala Ramazan'da, pazar günleri her zamanki gibi kiliseye gitmeye devam ederdi. Kuzenlerim Noel'de bizde toplanırlardı. Bütün çocukluğum boyunca Ramazan'da oruç tuttum, ama bunun ne anlama geldiğini ancak yetişkin olduğumda, bu konuda bir şeyler okuduktan sonra öğrendim.

Kuran'a göre, Muhammed'in kendisinin de Arabistan'daki Yahudi ve Hıristiyanlarla dostça ilişkileri vardı (ve onlara açtığı savaşlar inanç meseleleri sebebiyle değildi). O, Kuran'ı, İsrailoğullarıyla ahit yapan ve Hıristiyanlara İsa'yı gönderen o tek Tanrıdan Araplara gelen özel bir vahiy olarak düşünmüş olmalıydı. (Bu, Latin Katolik Kilisesinin -Papa VI. Paul'un "Nostra Aetata" genelgesiyle- yaptığı şu açıklamadan bin yıl önceydi: Kilisemiz, "kendisinin savunduğu ve sürdürdüklerinden birçok yönden farklı olmakla birlikte, bütün insanlığı aydınlatan Hakikat'in bir ışığını yansıtan ilahi öğreti, kurallara, davranış ve yaşam tarzlarına büyük saygı duyar.") Kuran şöyle der:

> Ehlikitap'la en güzel olan yöntem dışında mücadele etmeyin, onların zulme sapanları müstesna. Onlara deyin ki: "Size indirilene iman ettik. Tanrınız ve Tanrımız Bir'dir ve biz O'na teslim olanlarız."

Şunu da söyler: "Dinde zorlama yoktur."[47]

Sadece Kuran değil, hadislerde belirtildiği gibi, Peygamber'in uygulamaları da Ehlikitap'ın (Kuran'da Yahudiler, Hıristiyanlar ve Zerdüştler böyle adlandırılır) din değiştirmesini şart koşmaz. İslamın 1. yüzyılında Arabistan'dan hızla yayılan Müslüman imparatorluğunun hükümdarları olan halifeler (Muhammed'in halefleri) MS 7. yüzyıldan başlayarak fethettikleri yerlerdeki

47 *The Koran*, çev. N.J. Dawood (Londra: Penguin, 2002) 29:46; 2:256.

Hıristiyan ve Yahudi topluluklarını, din değiştirmelerini talep etmeden korumaları altına aldılar; Yahudileri ve Hıristiyanları değil de Zerdüştleri buldukları İran'da, aynı saygıyı bu daha eski geleneğe de gösterdiler. Ekber, Kuzey Hindistan'daki Müslüman imparatorluğunu yönetirken, yerel Hint geleneklerine ilk halifelerin Ehlikitap'a gösterdikleri türden bir hoşgörü gösterdi. Hint mabetleri inşa ettirdi, Sihler, Budistler ve Jainlerle birlikte Yahudiler, Zerdüştler, Hıristiyanlığın çeşitli mezhepleri ve elbette İslamın çeşitli gelenekleri dahil, tüm dinlerin alimleri arasında diyalogu teşvik etti.

Gençliğimde bunların hiçbirini bilmiyordum. Bildiğim yalnızca Aviv Amcamın mümin bir Müslüman olmasının yanı sıra hoşgörülü ve şefkatli birisi olduğuydu. Din bölünmeleriyle yaralanmış bir ülkeden geliyordu: Müslümanlar arasında Aleviler, İsmaililer, Oniki İmamcılar ve Dürziler şeklinde daha da bölünmüş olan Sünni ve Şii topluluklar vardı; Hıristiyanlar arasında Latin, Ermeni ve Suriye Katolikleri, Yunan, Ermeni ve Suriye Ortodoksları, Keldaniler, Maroniler ve çeşitli Protestan mezhepleri vardı. Gerçi Aviv Amca tüm inançların insanlarına eşit yakınlıkta görünürdü. Bu onu bugünün kimi gürültücü İslam vaizlerinin standartlarına göre, muhtemelen kötü bir Müslüman yapardı. Ancak aynı zamanda birçok ülkedeki, birçok zamandaki, birçok tipik Müslümandan biri haline getirirdi. Aslında Aviv Amca, İslamın, içinde büyüdüğü adet ve uygulamalarla iç içe geçmiş olan bu kendi şeklinin, yeni köktenciliğin köksüz, egoist bağnazlarının cılız soyutlamalarından çok daha zengin ve güçlendirici bir inanç olduğunu düşünürdü. Tekrar etmeliyim ki, bunu söylemek bana düşmez. Bununla birlikte, onun gibi Müslümanların sesleri bağnazlardan daha az çıksa da sayılarının çok daha fazla olduğunu söylemeye cüret edebilirim.

Küçük Müfreze

Kozmopolitizm, slogan olarak, evrenselcilik artı farklılık demekse, bir ihtimal, evrenselciliği tamamen reddeden başka tür

bir düşmanı daha vardır. Onların sloganı da şöyle olabilir: "Herkes önemli değildir." Ne var ki, geçmişte her ne olmuş olursa olsun, bugün böyle konuşanların çoğu kendi söylediklerine inanmamaktadır. *Ethics and the Limits of Philosophy* (Ahlak ve Felsefenin Sınırları) adlı kitabında Bernard Williams, "ahlak" -evrensel olarak bağlayıcı olan normlar anlamında- "felsefecilerin icadı değildir. Ahlak yaklaşık hepimizin dış görünüşüdür ya da tutarsız bir şekilde, bunun bir parçasıdır"[48] diye yazar. Söylemek istediği kısmen, insanların çoğunun, onun kullandığı sözcükle, "kaçınılmaz" birtakım yükümlülükleri olduğuna inanmasıdır. Ve bu kaçınılmaz yükümlülüklerden biri şudur: Bir başkasına zarar veren bir şey yaptığınızda, haklılığınızı kanıtlamak zorundasınız. Herkesin önemli olmadığını iddia edenler -Naziler, ırkçılar, öyle veya böyle şoven olanlar- "Bu insanlar önemli değildir" demekle yetinmezler. Size nedenini söylerler. Yahudiler ulusumuzu mahvediyorlar. Siyahlar değersizdir. Tutsiler hamamböceğidir. Aztekler inanç düşmanıdır. Tavrımız, önemli olmadıklarından değildir; tavrımız, nefretimizi *kazandıkları* ya da onları küçümsediğiniz içindir. Onlara yaptığımız her şeyi hak ediyorlar.

Gerekçeler göstermeye başladığınızda olan budur. Özellikle, önemli olmadığını düşündüğünüz kimi insanların da içinde bulunduğu bir toplulukla yüzleştiğinizde, kendinize yapılmasını istemediğiniz bir şeyi onlara neden yaptığınızı o kişilere bile izah etmek ihtiyacı duyarsınız. Ulusunuzu (ya da ırkınızı veya kabilenizi) bir kez müdafaa etmeye başladığınızda kendi insanlarınızın üstün olmasının neden herkes için, hatta kötü davrandıklarınız için bile, çok daha iyi olacağını izah etmek ihtiyacında olursunuz. Uluslararası ilişkilerde sözde gerçekçi olanlar, dış politikamız yalnızca ülkemizin çıkarlarını gözetmelidir derler. Bunu söylerken sanki kendi vatandaşlarımızdan başka hiç kimse önemli değildir diyorlarmış gibi gelir insana. Fakat onlara, ulusal bir çıkarımız olacaksa soykırıma girişmeli miyiz

48 Bernard Williams, *Ethics and the Limits of Philosophy* (Cambridge: Harvard University Press, 1985), s. 174.

diye sorarsanız, ulusal çıkarımız içsel olarak bazı değerlerle bağlı olduğu için, gayet tipik olarak bunun ulusal menfaatimize uygun *olabileceğini* inkâr edeceklerdir. Bu tür bir cevaba ben de şunu söylerim: "İyi. O zaman değerlerimizden biri de, diğer insanların, en azından işimize öyle geldiği için öldüremeyeceğimiz kadar önemli olduğudur." Yerelin büyük savunucusu Edmund Burke sık sık şu alıntıyla anılır: "Toplumda ait olduğumuz küçük müfrezeyi sevmek, halk sevgisinin birinci ilkesidir (aslında mikrobudur)." Fakat burada da sunduğu gerekçe evrensel yaklaşımlara cazip gelmiştir: "Küçük müfrezeyi sevmek, bizi ülkemizi ve insanlığı sevmeye doğru ilerleten dizinin ilk halkasıdır."[49]

İnsanların, tanımadıkları insanların çıkarlarını hiçe saydıklarında gösterdikleri gerekçelerin, onların birbirlerine bazen neden kötü davrandıklarını *açıkladığı* gibi bir iddiada bulunmayacağım. (Daha önce de söylediğim gibi, ahlaki fikir yürütme böyle işlemez.) Ve elbette bu gerekçeler kötü davranışı *haklı göstermez*. Ne var ki diğerlerinin çıkarlarını görmezden gelmenin gerekçelerini bir kez sıralamaya başlarsanız, fikir yürütmenin kendisi sizi bir tür evrenselciliğe doğru çekecektir. Gerekçe dediğiniz, bir şeyi düşünmek, hissetmek ya da yapmak için bir zemin sunar. Bu, sizin için bir zemin olmadığı sürece, benim için de olamaz. Bazı insan gruplarının gerçekten hiç önemli olmadığını içtenlikle düşünen birisi, bu insanların gerekçe gösterilmeyi hak edenlerin dışında kaldığını varsayacaktır. (Bu nedenle, hayvanların önemli olmadığını düşünmek insanların önemli olmadığını düşünmekten daha kolaydır; hayvanlara kötü davrandığınızda, size nedenini soramazlar.) Gene de, insanlar hâlâ gerçekten bazı insanların önemsiz olduklarını düşünüyorsa, yapılacak tek bir şey vardır: Kafalarını değiştirmeye bakın, beceremezseniz, fikirlerini eyleme dönüştürmelerinin önüne geçin.

Kozmopolitizmin önündeki gerçek meydan okuma diğer insanların tamamen önemsiz olduğu inancı değildir; onların

49 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, der. J. C. D. Clark (Stanford: Stanford University Press, 2001), s. 202.

pek fazla önemli olmadığı inancıdır. Yabancılara karşı *bazı* yükümlülüklerimiz olduğu konusunda anlaşmak kolaydır. Onlara dehşet verici şeyler yapamayız. Belki, durumları tahammül edilemez bir hal aldığında ve bu konuda makul bir bedelle bir şeyler yapabileceksek, müdahale etmek gibi bir görevimiz bile olabilir. Belki, soykırıma son vermeliyiz, büyük kitleler açlıktan kıvranırken ya da doğal afetlerde müdahale etmeliyiz. Ama daha fazlasını da yapmalı mıyız? Zahmetsizce anlaştığımız konuların sürtüşmeye dönüştüğü yer burasıdır.

Kozmopolitizm ideali adına yabancılara karşı yükümlülüklerimiz olduğunu söyleyip durdum. Şimdi, kapatırken, bu yükümlülüklerin neler olduğu hakkında bir şeyler söylemenin zamanıdır.

10. BÖLÜM

YABANCILARA KARŞI NAZİK OLMAK

Mandarini Öldürmek

Balzac'ın *Goriot Baba*'sında sosyal ihtiraslarını tatmin edememenin acısıyla kıvranan genç adam Eugéne Rastignac, tıp öğrencisi bir arkadaşıyla (yanlış olarak) Rousseau'ya atfettiği bir soru hakkında şöyle konuşur:

> "Rousseau'nun okura, Paris'ten, kılını bile kıpırdatmadan, sadece içinden isteyerek, Çin'deki yaşlı bir mandarini öldürerek zengin olabileceğini bilse ne yapacağını sorduğu o pasajı hatırlıyor musun?"
>
> "Evet."
> "Eee?"
> "Pöh! Ben otuz üçüncü mandarinimdeyim."
>
> "Şakayı bırak şimdi. Gerçekten, bunun mümkün olabileceği sana kanıtlansaydı ve başının bir işareti yeterli olsaydı, yapar mıydın?"[50]

Rastignac'ın sorusu fevkalade filozofçadır. Terazinin bir kefesine sihirli bir cinayeti, diğerine bir milyon altın lirayı bir filozof-

50 Honaré de Balzac, *Père Goriot* (Paris: Èditions Garniers Frères, 1961), s. 154-55. (Bu baskıdaki bir dipnotta Balzac'ın Mandarin örneğini, Smith'i mutlaka tanıyan Chateaubriand'dan aldığı belirtiliyor.)

tan başka kim koyabilirdi ki? Aslına bakarsanız, Rousseau'nun ortaya böyle bir soru atmadığı kesin gibiyse de, Balzac bir başka ünlü filozoftan, İskoçyalı Adam Smith'in bir pasajından esinlenmiş olabilir. Smith'in, *The Theory of Moral Sentiments* (Ahlaki Duyguların Teorisi) adlı kitabında (1759), ahlaki hayal gücünün sınırları hakkında yazdıkları unutulmazdır. Smith'in tartışması "büyük Çin imparatorluğunu" yutan hayali bir depremle başlar. Açıktır ki "Avrupa'da insanlık timsali bir adam" bu olayın haberi ulaştığında üzüntüye boğulacak ve işin melankolik yanı, hatta belki dünya ticareti üzerindeki etkileri üzerine derinlemesine düşünecektir. Yine de Smith, bu kişinin bir kez tüm bu duyguları yaşayıp tüm düşüncelerini tamamladıktan sonra kaygısızca günlük yaşamına geri döneceğini söyler. Buna karşılık, "kendi başına gelebilecek en sıradan felaket çok daha gerçek bir rahatsızlığa neden olacaktır" diye yazar Smith ve devam eder:

> Eğer bu adam yarın serçe parmağını kaybedecek olsa, bu gece gözüne uyku girmezdi; ama, hiç görmemiş olmak şartıyla, yüz milyon din kardeşinin altında kaldığı enkaz üzerinde en derin güven duygusuyla horlayacaktır... Bu yüzden başına gelen bu önemsiz şanssızlığı önlemek için insanlık timsali bu kişi, onları hiç görmemiş olmak şartıyla, yüz milyon din kardeşinin yaşamını kurban etmeye razı olur mu? İnsan doğası bu düşünce karşısında dehşete kapılır ve dünya, en büyük ahlaksızlık ve yozlaşma halinde bile, istemeyerek de olsa yapabilecekken, asla böyle bir hain yetiştirmemiştir. Peki, o halde bu farkı yaratan nedir?

Smith, "etkin ilkelerimiz" genellikle bu kadar cömertken, "edilgen duygularımızın" nasıl bu kadar bencil olduğunu merak eder. "Bu, insanlığın yumuşak gücü değildir; tabiatın insan yüreğinde tutuşturduğu, özsevginin en güçlü dürtülerini etkisiz hale getirebilecek o cılız cömertlik kıvılcımı da değildir" der. "Bu, böyle fırsatlar bulduğunda etkili olan daha kuvvetli bir güç, daha zorlayıcı bir dürtüdür- mantık, ilke, vicdan, sinenin sakini, içimizdeki insan, davranışlarımızın büyük hakimi ve hakemi."[51]

---

51 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, der. Knud Haakonssen (Camb-

Smith, küçük bir çıkar için büyük bir yanlış yapmayı tasarlar mıyız diye soruyor; Rastignac, çok büyük bir çıkar için daha küçük bir yanlış yapar mıyız diye kendimizi bize sorgulatıyor. Örneği değiştirirsek, Balzac ahlak psikolojisini araştırmaktan (bu Smith'in amacıydı) temel ahlakın bir sorusuna geçer. Her ikisini de aklımızda tutarsak iyi olur. Eğer gayretlerimizi duygularımızın gücüne göre bölüştürmemiz gerekseydi, serçe parmağımızı kurtarmak için yüz milyon insanı kurban ederdik (Smith'in çıkardığı sonuç) ve eğer bunu yapıyorsak (bu da Rastignac'ın doğal sonucu), çok uzaklardaki tek bir yaşamı büyük bir servet kazanmak için elbette kurban ederdik. Her gün mandarinlerin öldüğünü biliyoruz: Bu bilginin duygularımız üzerinde nasıl bir etkisi var? Test örneğinin Çin olması, yakın mesafedekiler için aklın gerekli olmayabileceğini varsayar. Bir İskoç, İskoçyalı vatandaşlarının yok edilmesine herhalde akılla değil ani bir öfkeyle tepki verir. Akla ihtiyacı yoktur. Ateş düştüğü yeri yakar.

Bu düşünceyle başlarsanız, doğal olarak, yabancılara ne borçlu olduğumuza ilişkin kozmopolit konuşmanın yüksek sesli bir soyutlama olarak kalıp kalmayacağım sorarsınız. "Ahlaki bir tahhüt olarak kozmopolitizm" diye yazar Robert Sibley, "somut gerçekliklerimizi, bize küresel komşularımız oldukları söylenen uzaktaki ve genelleştirilmiş 'ötekileri' de içine alacak şekilde genişletmemizi gerektirir." Ve şöyle devam eder: "Bu fikir içinizi sıcacık, yumuşak bir duyguyla doldurabilir, ama bu uğruna savaşa gitmek isteyeceğiniz gibi bir şey kesinlikle değildir."[52] Burada varsayılan, kozmopolit ahlak yargısının, gerçek komşularınıza beslediğimiz duyguları dünyadaki herkese karşı beslememizi gerektirdiğidir (onlar için, en azından hayatımızı riske atacağımız imasıyla belki abartılan bir duygu gücü). Milyarlarca insanla samimi olamayız; bundan dolayı da kozmopolit yargıyı yapamayız. Gerçi Adam Smith'in tespit etmiş olduğu gibi, ya-

---

ridge: Cambridge University Press, 2002), s. 157. Bu bölümün başlığı, "Of the Influence and Authority of Conscience."

52 Robert Sibley, "Globalization and the Meaning of Canadian Life," *Canadian Review of Books, 28*, sayı 8-9 (Kış 2000).

bancılara karşı yükümlülüklerimiz olduğunu söylemek, onların en yakınlarımız ve en sevgililerimiz kadar sempati görmesini talep etmek demek değildir. Biz en iyisi, görmeyeceklerini kabul etmekle başlayalım.

Gerçi Smith'in yanıtını ciddiye almak, kozmopolitizmin imkânsız psikolojik taleplerde bulunmamasını gerektirir. Robert Sibley'in şüpheciliği, ahlaki kozmopolitlerin yakın zamandaki bazı taleplerine doğal bir tepkidir sanırım. O halde yabancılara gerçekten ne kadar borçluyuz?

Sığ Gölcük

İşte size bir yanıt. Felsefeci Peter Unger, "Sizin ve benim gibi varlıklı insanlar, ciddi bir hata oluşturmayan bir tarzda davranmak için, şu anda sahip oldukları ve yakın gelecekte yollarına çıkacak olan paranın ve mülkiyetin çoğunu, OXFAM ve UNICEF gibi etkinlikleri yaşamsal önem taşıyan gruplara katkı olarak vermelidir" diye bir sav ileri sürmüştü kışkırtıcı bir adı olan *Living High and Letting Die* (Yüksek Yaşamak ve Ölmeye Bırakmak) kitabında.[53]

Ben kısa tuttum. Ama felsefeciler böyle bir görüşü oldukça ayrıntılı bir şekilde savunmuşlardır. Unger'in başlangıç noktalarından biri daha önce felsefeci Peter Singer tarafından ortaya atılan ünlü bir analojidir. Singer, "Sığ ve bataklık bir gölcüğün yanından geçerken orada bir çocuğun boğulmakta olduğunu görürsem hemen koşar, çocuğu çekip çıkarırım" diye yazmıştı. "Bu, giysilerimin çamurlanacağı anlamına gelir, ancak bir çocuğun ölümü çok kötü bir şeyken bunun hiçbir önemi yoktur."[54] Unger, sezgilerimizi odaklandırmak için çok çeşitli benzer durumlar geliştirmiştir. Farz edelim, kısıtlı zamanınızın ve imkanlarınızın önemli bir kısmını, deri koltuklarına özel ihtimam

53 Peter Unger, *Living High and Letting Die: Our Illusion of Innocence* (New York: Oxford University Press, 1996), s. 56.

54 Peter Singer, "Famine, Affluence, and Morality," *Philosophy and Public Affairs*, 1, sayı. 3 (İlkbahar 1972): 231.

gösterdiğiniz antika bir Mercedes otomobili yepyeni hale getirmek için harcadınız; ve yolda giderken ağır yaralanmış bir yaya görüyorsunuz. Yarası yaşamını tehdit edecek gibi görünmüyor, ama onu hastaneye götürmezseniz bacağını kaybedecek. Görünürde başka kimse de yok. Yaradan akan kan deri koltuklarınızı mahvedecek olsa bile, adamı arabanıza almaz mıydınız? Sonra, diyelim ki UNICEF'den yabancı bir ülkedeki otuz çocuk içiri bağış yapmanızı isteyen bir zarf aldınız; yüz dolar göndermezseniz çocuklar ölecek. Zarfı kaldırıp çöpe atmak da aynı şekilde ahlaka aykırı bir davranıştır.

Ancak, tabii, eğer verebileceğiniz ilk yüz doları göndermemek ahlaksızlık olacaksa, aynı şey verebileceğiniz ikinci yüz dolar için de doğrudur. İşte bu yüzden Unger, "UNICEF, OXFAM ve benzerlerine dünya malınızın neredeyse tamamını hemen göndermemenin ciddi bir hata olduğu" sonucuna varabiliyor.[55] Yüz dolar kaybetmenin otuz çocuğun ölümünden daha kötü olduğundan emin olmadığınız sürece, bütün varlıklarınızı tasfiye etmek ve sandıklarınızı boşaltmak zorundasınız. Robert Sibley odanın arkasında oturmuş, haklı olarak kuşkuyla başını sallıyor. Yanlış olan neydi?

Önce, izninizle, küçük ama önemli bir noktaya değineyim. Mandarinlerle ve yabancı çocuklarla ilgili bütün bu olaylar Unger'in paradoksunu kozmopolitlere has bir problemmiş gibi gösterebilir. Hayır, değildir. Afrika ve Asya'da açlıktan ölen çocukları unutun, unutabiliyorsanız tabii. Batının neresinde yaşarsanız yaşayın, kendi ülkenizde de yaşamları kurtarılması gereken çocuklar vardır. Oradakiler daha az sayıdadır ve her birini kurtarmak daha pahalıya mal olur, ama boğulan çocuğa vereceğiniz tepki, giysinizin fiyatına mı bağlı olacaktır? Söylememe gerek var mı bilmiyorum ama, çamurlu bir su birikintisinde ölmeye bırakmayacağınız yetişkinler de vardır. Kimilerine istedikleri daha uzun bir yaşamı, onların ilaç faturalarını ödeyerek verebilirsiniz. Büyük bir kentte yaşıyorsanız, aralarında size yakın oturanlar

55 Peter Unger, *Living High*, s. 143.

olacaktır; sizin komşularınız olan. Paranızın çoğunu bu işlere mi harcamalısınız? Unger ve Singer gibi filozoflar bu soruya evet yanıtı vereceklerdir... Ya da en azından, başka yerdeki aç çocukların gereksinimlerinin daha acil olduğunu düşünmüyorlarsa, evet diyeceklerdir. Bu tezin sorunu yabancılara karşı akıl almaz sayıda yükümlülüklerimiz olduğunu söylemesi değildir; sorun akıl almaz sayıda yükümlülüklerimiz olduğunu iddia etmesidir. Yanlış giden her şey için biz kozmopolitleri suçlayamazsınız.

Unger, bizi olduğumuz yerden alıp olmamızı istediği yere nasıl getiriyor? Boğulmakta olan çocuktan başlayarak. Edepli bir insan pantolonu çamurlanacak diye çocuğu yüzüstü bırakmanın doğru olacağı kararma varmaz, takım elbisesi moher kumaştan, elde dikilmiş ve Savile Row'dan alınmış da olsa. Ama belirli bir olayla ilgili bu yargıdan herhangi bir yere varabilmek, bir ahlak dersi çıkarmanızı gerektirir; ve hiç şüphesiz nereye kadar gideceğiniz hangi dersleri çıkaracağınıza bağlıdır. Unger'in en aşırı ifadeleri, hem çok genel bir ilkeyi belirlemeyi hem de güçlü ampirik varsayımlarda bulunmayı gerektirir. Bence hem ilke hem de varsayımlar yanlıştır.

Boğulan çocuğu yukarıda aktardığım sonuçlarla ilişkilendiren bir ilke şöyledir:

> Eğer kötü bir şeyin olmasını, daha az kötü bir şeyin olmasıyla önleyebiliyorsanız, bunu yapmalısınız.

İlk bakışta bu ilkenin -Peter Singer'in bazı kanıtlarını motive ettiği için ben ona Singer ilkesi diyeceğim- boğulan çocuğu kurtarmanız gerektiği sonucunu getireceği açıktır.[56] Çocuğun boğulması kötüdür; takım elbisenizi kirletmek çok daha az kö-

---

56 Singer'in kendi formüle edişi şöyle: "kötü bir şeyin olmasını önlemek elimizdeyse, kıyaslanabilir ahlaki değerde herhangi başka bir şeyi feda etmeden ahlaken bunu önlememiz gerekir. 'Kıyaslanabilir ahlaki değerde herhangi başka bir şeyi feda etmeden' derken maksadım, kıyaslanabilir nitelikte başka kötü bir şeyin olmasına sebebiyet vermekten, ya da kendi içinde kötü bir şey yapmaktan veya olmasına engel olabileceğimiz kötü şeyle önem açısından kıyaslanabilecek bir ahlaki iyiliği yapamamaktan söz ediyorum." Singer, "Famine," s. 231.

tüdür. Bütün bunları onaylıyorum. Ancak, boğulan çocuğa karşı ahlaki tepkimiz, dünya malımızın hepsini dağıtmamızı gerçekten kapsar mı?

Singer ilkesi, kötü şeylerin olmasını, bedeli daha az kötü bir şeyle önlemenizi gerektiriyor. Fakat, iyice düşününce, bu ilkenin boğulma olayını doğru anladığı bile pek açık değildir. Çocuğu kurtarmak, kötü bir şeyi önlemek olabilir; ama çocuğu *kurtarmamak*, mümkündür ki daha kötü bir şeyi önleyebilir. Kaldı ki, benim esas olarak şu yüz binlerce aç çocuğu kurtarmakla meşgul olmam gerekmiyor muydu? Takım elbisemi satatak birkaç yüz dolar toparlayamam mı? Elbiseyi berbat etmek bu dolarları toplayamayacağım anlamına gelmez mi? Bu ilke şöyle der: Takım elbisemin kurtulması ve böylece benim de, diyelim, başka doksan çocuğu kurtarmam için, eğer buradaki çocuğun boğulması gerekiyorsa, varsın boğulsun; gerçi bu aynı zamanda beni, önleyecek daha da kötü bir şey bulabilirsem, diğer doksanı ölüme terk etmem için özgür bırakır. Şu ayağı kanayan yayaya gelince, açıkçası adam çok bahtsız; şu dünyada parayla yapabileceğimiz onca iyi iş varken, arabanın ikinci el satış değeri durup dururken ne diye düşsün? İlkenin bu ılımlı biçimi, güçlü bir iddiayı gizlemektedir: Aslında bu, dünyadaki kötülükleri en aza indirmek için yapabileceklerinizin en fazlasını yapmanız gerekir demenin bir yoludur. Bunu nasıl yapabileceğim konusunda hiçbir fikrim yok. Ama UNICEF'e yüklü bir para çeki göndermenin iflasımı getireceğini düşünmem için de bir neden yoktur. Bu parayla yapabileceğim ve daha büyük bir iyilik getirecek en az bir şey daha olmalıdır. Sorun, bunun ne olduğunu bulup çıkartmaktadır.

Daha genel bir nokta elbette, boğulan çocuğu kurtarmamız gerektiği inancımızın kendi başına bize *neden* böyle yapmamız gerektiğini anlatmamasıdır. Ahlaki sezgilerimizin, bu sezgileri açıklamakta başvurduğumuz ilkelerden çoğu kez daha güvenilir olduğunu daha önce tartışmıştım. Kendi sefilleşmenizi haklı göstermeye çalışmadan boğulan çocuğu kurtarmanızı sağlayacak sayısız ilke vardır. İşte onlardan biri:

Çok kötü bir şeyi önleyecek en iyi durumdaki insan sizseniz ve bunu yapmak size çok pahalıya mal olmayacaksa, yapın.

Bu ilke -şu an için doğru olabileceğini düşünmeye eğilimliyim- Singer ilkesinin radikal sonuçlarını içermiyor. UNICEF'in sözünü ettiği çocukları kurtarmak için çok iyi bir konumda değilim. Olsaydım bile, imkânlarımın çoğunu seferber etmem yaşam kalitemde köklü bir düşüş yaratacaktı. Belki bu ilke, dünyadaki fakir çocukları ölmekten kurtarmak için Bili Gates'in milyon dolarlar vermesi gerektiğini öne sürüyor. Ama bir taraftan da düşününce, o bunu zaten yapıyor.

Acil durum ilkesi diye adlandıracağım bu ilke alçak düzeylidir ve bence oldukça makuldür. Gerçi herhangi bir felsefeci acil durum ilkesinin, benim yanlış bulacağım bir sonuç vereceği bir örnek olay getirirse şaşırmam. Bunun nedeni, ahlak ilkelerini anlamanın, ahlak felsefesinin tarihine şöyle bir bakışın bize göstereceği gibi, *zor* oluşmasıdır. Bu kitapta sıklıkla değerlerden söz ettim; bunun bir nedeni değerleri saptamanın istisnası olmayan ilkeleri saptamaktan daha kolay olmasıdır. Yaşamın zorlu kararlarla dolu olmasının bir nedeni, Singer ilkesi gibi, amacı size ne yapmanız gerektiğini söylemek olan tekil ilkeleri saptamanın kolay olmamasıdır. (Singer ilkesi bile size ne yapmanız gerektiğini, ancak bütün değerleri dünyadaki kötülüklere katkılarına indirgeyebilirseniz söyler; benim bu konuda ciddi kuşkularım var.) Bir başka neden de, yaptıklarımızın etkilerinin ne olacağının genellikle çok açık olmamasıdır.

Diğer taraftan, pek çok karar da fazla zorlu *değildir*, çünkü en sağlam ahlaki bilgilerimiz somut olaylara ilişkin olanlardır. Takım elbisemi mahvederek boğulan çocuğu kurtarmam gerektiğinden en ufak bir kuşkum yoktur. (Ne gariptir ki, Amerika'daki eyaletler bu gereğin meşru olup olmadığı konusunda farklı görüştedir.) Bu görüşümü savunmak için ileri sürebileceğim birçok kanıt var, özellikle de çocuğu boğulmaya bırakmakta özgür olduğuna cidden inanan birisine karşı. Ama bu kanıtlara ilişkin olarak, çocuğu kurtarmam gerektiği konusunda olduğum kadar emin değilim.

Temel İhtiyaçlar

Acil durum ilkesi sağlam olabilir veya olmayabilir, ama UNICEF bana bir bağış zarfı gönderdiğinde ne yapacağımı bana hiçbir şekilde söylemiyor. Her insanın önemli olduğuna inanan bir kozmopolit, sanırım bununla tatmin olmayacaktır. O halde, temel insan hakları anlayışımızda gittikçe daha gelişkin ifadelerle yer alan çekirdek ahlak fikirleriyle başlayalım.[57] İnsanların makul bir yaşam sürmeleri için karşılanması gereken gereksinimleri vardır -sağlık, beslenme, barınma, eğitim. Sahip olmaları gereken bazı tercihler vardır: Rıza gösteren partnerlerle cinsel tatmin aramak; isterlerse çocuk sahibi olmak; bir yerden bir yere taşınmak, fikirlerini ifade etmek ve paylaşmak; toplumlarının yönetimine yardımcı olmak; hayallerini uygulamak. (Bunlar seçeneklerdir. İnsanlar bunları yapmamakta da özgür olmalıdır.) Ve iyi bir yaşamın önünü tıkayan, insanlara dayatılmaması gereken birtakım engeller vardır; gereksiz acı, haksız aşağılama, bedenlerinin sakatlanması. Herkesin, mümkün olan her yerde, temel ihtiyaçlarının karşılanmasına, belirli insani yeteneklerini kullanmasına ve belirli zararlardan korunmaya hakkı olduğunu kabul etmek, bütün bunlarm nasıl sağlanacağını söylemek değildir. Ancak, bu temel ihtiyaçların karşılanması gerektiğini kabul ederseniz, hangi yükümlülükleri üstlenmiş olursunuz? Kabul edilebilir bir yanıt için söz konusu olabilecek bazı kısıtlamaları sunmak istiyorum.

Birincisi, bu hakların garanti altına alınmasında öncelikli mekanizma hâlâ ulus-devlettir. Bir dünya hükümeti istediklerini söyleyen birkaç kozmopolit politikacı vardır. Fakat benim savunduğum kozmopolitizm, elbette her devletin kadın ve erkek tüm bireylerinin hakkı olanı vermesi şartıyla, çeşitli politik düzenlemelere değer verir. Küresel bir devletin en azından üç belirgin problemi olacaktır. Kolayca biriktireceği kontrolsüz

---

57 Bana çok cazip gelen hak tanımlarını Martha C. Nussbaum'un, "Human Capabilities" ve Martha C. Nussbaum ile Jonathan Glover'in derlediği *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities* (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 72'de bulabilirsiniz. Bu gelenekten daha başka eserler için *bkz.* Martha C. Nussbaum ve Amartya Sen'in derlediği *The Quality of Life* (Oxford: Oxford University Press, 1993).

gücünü büyük zararlar vermek için kullanabilir; çoğu zaman yerel ihtiyaçlara kayıtsız kalacaktır; ve hepimizin çok şeyler öğrenebileceği kurumsal deneyimlerin çeşitliliğini büyük olasılıkla azaltacaktır. Ulus-devleti kabul etmek, kendi yaşamımız ve adaletimiz konusunda özel bir sorumluluk taşıdığımızı kabul etmek demektir; ama gene de tüm devletlerin kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamalarını ve haklarına saygılı olmalarını temin etmek için üzerimize düşeni yapmamız gerekir. Eğer olmazlarsa, o zaman hepimiz -eğer yaparlarsa uluslarımız aracılığıyla, yapmazlarsa onlara rağmen- bu devletleri değiştirme kolektif yükümlülüğünü taşırız; eğer bu devletlerin vatandaşlarına yetememelerinin sebebi kaynaklarının olmamasıysa, kaynak sağlamak o kolektif yükümlülüğün bir parçası olabilir. Bu da eşit derecede temel bir kozmopolit taahhüttür.

Fakat ikincisi, yükümlülüğümüz bütün yükü tek başımıza taşımak değildir. Her birimiz üzerimize ne düşüyorsa onu yapmalıdır; ama daha fazlası bizden istenmemelidir. Bu, Sığ Gölcük teorisyenlerinin dikkate almadığı yeterince gelişmemiş bir kısıtlamadır. Singer ilkesi gerçek ahlak düşüncemizin inceliğini kavramaya başlayamaz bile. Bir başka felsefecinin, bu kez Richard W. Miller'in ortaya attığı öykü, taşı gediğine koyar. Bir yetişkin onuncu katın penceresinden aşağı düşüyor, siz kaldırımdasınız ve altında durup ona bir yastık oluşturarak onun hayatını kurtarabileceğinizi biliyorsunuz. Ancak, bunu yaparsanız büyük olasılıkla birçok kemiğiniz kırılacak, doğru kaynamayarak ve size acılar çektirerek iyileşmeleri aylar alacak. (Farz edelim bunların hepsini biliyorsunuz, çünkü bir ortopedi cerrahısınız.) Miller'e göre gayet açık olan, sizin "bu dünyayı iyileştirme fırsatını geri çevirerek dünyayı daha iyi bir yer yapma konusunda üzerinize düşeni yerine getirdiğinizdir."[58] Önleyemediğiniz ölüm birkaç ay acı çekmekten daha kötü olduğu için Singer ilkesi, tabii ki, bunun tersini söyler. Sıradan ahlak düşüncemiz bu ilkenin kavramadığı ayrımları yapar.

---

58 Richard W. Miller, "Cosmopolitan Respect and Patriotic Concern," *Philosophy and Public Affairs* 27 (1998): 209.

Şimdi, üzerimize düşenin ne olabileceğini, özellikle de bunun başkalarının ihmalkârlığından nasıl etkileneceğini belirlemenin kolay olmadığını kabul ediyorum. Diyelim, herkesin temel haklarını sağlamayı garanti altına alacak bir planımız var. Benim payıma düşen borcu -sözgelimi kalkınma vergisi olarak ödeyeceğim- temel yükümlülüğüm olarak adlandıralım. Herkesin planın erdemleri konusunda fikir birliği içinde olmasını sağlasak ve her birimizin, kaynaklarına bağlı olarak, kendi katkı payını nasıl yapacağını belirlesek bile, bazılarının kendi payına düşeni yerine getirmeyeceğinden kesinlikle emin olabiliriz. Bu da hâlâ bazı karşılanmayan temel haklar olacak demektir. Bu durumda temel yükümlülüklerini yerine getirmiş olanların yükümlülüğü ne olacaktır? Sadece "sağlanamamış temel haklar olduğunu biliyorum, ama ben üzerime düşeni yaptım" demek yeterli midir? Kaldı ki, karşılanmamış haklar karşılanmamaya devam etmektedir ve bunlar hâlâ birer haktır.

Üçüncüsü, ne olurlarsa olsunlar, bu temel yükümlülüklerimiz, ailelerimiz, dostlarımız ve uluslarımızla olan yakınlığımızla; seçilmiş veya seçilmemiş kimliklerimiz üzerinden bize çağrıda bulunan değişik gruplarla; ve elbette ki kendimizle tutarlı olmalıdır. Uzaklardaki yoksullara karşı temel yükümlülüklerim ne olursa olsun, bunlar aileme, dostlarıma, ülkeme duyduğum kaygıyı gölgede bırakamamalıdır; tıpkı her yaşamın önemli olduğu fikrinin bu yaşamlardan birinin benim yaşamım olduğu olgusuna kayıtsız kalmamı gerektiremeyeceği gibi. Bu da yine Sığ Gölcük teorisyenlerinin ilgi göstermeyeceği bir başka kısıtlamadır. Onların düşüncesine göre başka hayatlardaki kötü şeyleri bertaraf etmek öyle önemlidir ki, kendimizin, ailelerimizin ve dostlarımızın neredeyse yaşanmaya değmeyecek hayatları olduğunu canı gönülden kabul etmemiz gerekir. Bu üçüncü kısıtlama ikinciye ilişkin dile getirdiğim endişeyle sanıyorum etkileşim içindedir. Dünyada bu kadar çok insan üzerine düşeni yapmıyorsa -ve yapmadıkları da kesin- onların kaytarmasını dengeleyeceğim diye kendi yaşamımı raydan çıkartmam benden talep edilemez.

İzninizle son, genel bir kısıtlama daha ekleyeyim. Başkalarına ne borçluyuz sorusuna verilecek herhangi mantıklı bir yanıt birçok değeri dikkate almak zorundadır; yabancılara karşı yükümlülüklerimize ilişkin hiçbir akla uygun hikâye insan yaşamında önemi olan şeylerin çeşitliliğini görmezden gelemez. Bunu herkesten çok kozmopolitler bilir. Doğum öncesi sağlık hizmetlerinin mükemmel olduğu kasvetli totaliter bir rejim düşünün. "Kadife devrim"den sonra canlı bir demokrasi süreci başlar, özgürlük egemen olur. Fakat belki de sağlık sistemi biraz yalpalamakta olduğu için (ya da bazı hamile annelerin yeni kazanılmış sigara ve içki içme hakları yüzünden) bebek ölüm oranları biraz yükselir. İnsanların çoğu kadife devrimi desteklemeye devam etmektedir. Bir çocuğun ölümünün çok kötü bir şey olduğunu düşünürüz; ancak tek önemli şey olmadığını düşündüğümüz de gayet açıktır. İşte bu, gölcükteki çocuğun düşünme tarzımızın gerçek karmaşıklığına yetmediğinin bir başka nedenidir.

Eğer insanlar paralarını opera biletine (ya da yerel tiyatro grubuna, sanat galerisine, senfoni orkestrasına, kütüphaneye ya da daha başka yerlere bağış yapmaya) değil de Üçüncü Dünya'daki ishali azaltmak için harcarlarsa, dünya nasıl bir yer olurdu acaba? Eh, herhalde tatsız ve kasvetli bir yer olurdu. Unger'in sizden söylemenizi isteyeceği gibi, kurtarabileceğiniz çocukların hayatlarının bir akşam gideceğiniz bale gösterisinden daha az değerli olduğunu söylemek zorunda değilsiniz. Bu yanıt yalnızca tek bir şeyin gerçekten önemli olduğunu varsayar: Bütün değerlerin sadece, geçerliliği çok da fazla olmayan iyilik ve kötülükle ölçülebileceğini. Piramitleri inşa ederken, kölelerin ölümüne çalışmaları korkunç bir yanlıştı -aynı nedenle Birleşik Devletleri kurarken de- ama bundan dolayı o anıtsal eserlerin veya bu ulusun var olması korkunç bir şey değildir. Her değerin tek bir ölçüsü yoktur. Bu ülkenin kurucuları sadece karşı karşıya kaldıkları en acil ahlak problemiyle uğraşmış olsalardı -ve varsayalım ki bu gerçekten de kölelikti- Amerikalıların haklı olarak gurur duyduğu politik, kültürel ve ahlaki ilerlemenin, bütün o

atılım ve geriye çekilmeleriyle yavaş yol alışını büyük olasılıkla başlatamazlardı. İnsanların hayat kurtarmaktan başka bir şey düşünmedikleri bir dünyada gerçekten yaşamak ister miydiniz?

Kararlar, Kararlar

Az önce söylediklerimin bazılarınız için şok edici olduğunun farkındayım. Giriş ücreti karşılığında kurtarılabilecek çocuklar ölürken operaya gitmeyi savundum. Bunu söylemek, belki Unger gibi, yoksulları kurtarmak için değer verdiğimiz neredeyse her şeyi feda etmemiz gerektiğini söylemek kadar mantığa aykırıdır. O halde unutmayın ki operaya gittiğinizde, başkaları da para harcıyor -aynı çocukları kurtarabilecek olan parayı. Onların ölümleriyle özel bir ilişkiniz yok, oysa acil durum ilkesini dikkate almadığınızda bir ilişkiniz olacak. Bu, mandarinin ölümünü istemeye de benzemez. Operaya gitmekle kimseyi öldürmüyorsunuz. Unger'in iddiasının stratejisi kısmen, yapmaya değecek başka bir işimiz olduğu için birisini kurtarmaya müdahale etmemenin, onu başka değerler adına öldürmekle eşdeğer olduğuna bizi ikna etmektir. Bu denkleme karşı koymalıyız.

Ancak, Sığ Gölcük kanıtları başka ampirik kaygılar da gündeme getiriyor; daha önce söz verdiğim gibi, şimdi bunlara geliyorum. UNICEF'in 100 dolara otuz çocuğun yaşamını kurtarabileceği iddiasını düşünün. Bunun anlamı nedir? Bu elbette o çocukların sonsuza kadar yaşamalarını sağlayabilirsiniz demek değildir. UNICEF veya OXFAM'ın -her ikisi de çok iyi çalışmalar yapan, iyi niyetli insanlarla dolu ve iyi yönetilen kuruluşlar- bu mektupları size göndermeye devam etmelerinin nedeni kısmen, aynı çocukları defalarca kurtarmalarının gerekmesidir. Bir çek gönderiyorsunuz. Pek mümkün olmamakla birlikte, paranızın izi Bangladeş'te küçük bir köyde ishalden ölecekken bedenlerine sıvı takviyesi yapılarak yaşama döndürülen çocuklara kadar sürülebilse de, bunu yapmakla onlarının yaşamlarındaki fırsatları gerçekten artırmak için ciddi bir katkıda bulunmuş olmuyorsunuz. Önemli olan sadece ölüm değildir. Önemli olan

doğru dürüst yaşamlardır. Ve eğer o çocukları kurtarmanız sadece bir ay daha, ya da bir yıl veya bir on yıl daha dehşet verici bir acıyla yaşamaları içinse, paranızı gerçekten en iyi şekilde mi kullanmış oldunuz? Gerçekten dünyayı daha az kötü bir yer haline mi getirdiniz?

Bunları, Unger'in överek göklere çıkardığı bu kuruluşları eleştirmek için söylemiyorum. Onların ve benzer kuruluşların gerçek uzun vadeli iyilikler yaptıklarından tamamen eminim. Ancak, kırılgan bedeni, dışarı attığı sıvıdan daha çoğunu içeride tutamadığı için ölmekte olan bir çocuğun bu felaketini önlemeye çalışmak, eğer o ertesi gün gene aynı kötü yiyecekleri yiyip aynı mikroplu suyu içecekse ve aynı kifayetsiz hükümetin yönettiği bir ülkede yaşayacaksa; eğer hükümetinin ekonomi politikaları ailesinin ve toplumunun kalkınmasının önünde engel oluşturmaya devam edecekse; eğer bu çocuğun ülkesi kısmen de bizim hükümetimiz Washington'da iyi örgütlenmiş bir lobicilik grubu olan Amerikalı imalatçıları korumak için onların bazı ihraç mallarına gümrük vergisi uyguladığı ve Avrupa Birliği de kendi insanlarına iş yerleri sağlamak için işgücü ithalatına kota koyduğu için hala yoksulluğa mahkûm yaşamaya devam edecekse, bu onu gerçekten kurtarmak demek değildir.

Sahici bir kozmopolit tepki, bu çocuğun *neden* öldüğünü anlamaya-çalışmayı önemsemekle başlar. Kozmopolitizm zekâ ve merakla olduğu kadar angajmanla da ilgilidir. Eyaletimdeki veya bölgemdeki iş yerlerini koruduğu için desteklemiş olabileceğim politikaların cevabın bir kısmını oluşturduğunu bilmeyi gerektirir. Sadece ıstırap içinde bir bedeni değil, ziyan olmuş bir insan yaşamını da görmeyi içerir.

Bir kez -Unger'in tezinde biraz az, ama Singer'inkinde büyük rol oynayan- olguları düşünmeye başladığınızda müdahaleye ilişkin ikilemler hızla artar. Öncelikle, zaman sorunları vardır. Bill Gates yirmili yaşlarında Peter Unger'in önerisinin peşinden gitmiş olsaydı, bugün yardım yapmak amacıyla milyarlarca dolar verecek durumda olamazdı. Tabii milyarder olacağını da

bilmiyordu. (Bütün yatırımcılar gibi, şüphesiz bunu düşünüyordu, ama *bilmiyordu*.) Zenginliğin işe yarar olması, daha fazla zenginlik yarattığı içindir. Paramı şimdi biriktirir ve yatırım yaparsam daha sonra belki daha fazla iyilik yapabilirim. İddiam buysa, Peter Singer daha fazla para biriktirmemi ve yatırım yapmamı söylerdi. Ancak bu, bugün daha az harcama yapmak demektir; o zaman para harcayarak aldığım malları yapan, kullandığım hizmetleri sunan -bazıları dünyanın en yoksul ülkelerinde olan- daha az sayıda insan para kazanacaktır. Aslında, bütün Amerikalılar ve Avrupalılar, tüketim malları satın almayı durdursalar, sonuç neredeyse kesinlikle küresel ekonominin çöküşü olur. Hükümetin vergi gelirleri düşer, buna paralel olarak hükümetin kalkınmaya verdiği destek de düşerdi. Tüketimin, Amerikan ekonomisini sürüklemedeki ve ABD hükümetinin, başka şeylerin yanı sıra kalkınmaya destek vermek için de vergilendirdiği zenginliğin yaratılmasındaki rolü göz önünde tutulursa, Singer'in haklı olup olmadığını anlamak için oldukça iyi bir iktisatçı olmanız gerekir.

Küresel yoksulluğun getirdiği gerçek meydan okumaları bir kez ciddiye aldığınızda, paranın en iyi nasıl harcanacağına ilişkin zor meseleleri de kavrayabilmeniz gerekir. Sonuçlara bakıldığında, kalkınma iktisatçılarının çoğu 1950 ile 1995 yılları arasında yapılan trilyonlarca dolarlık dış yardımın büyük bölümünün iyi harcanmadığını onaylayacaktır. Kaldı ki dünyadaki en yoksul ülkelerin çoğu o dönemde gelirlerinin *düştüğüne* tanık olmuştur.[59] Gerçi bu vazgeçmek için bir neden değildir, ama -özellikle, Botswana gibi yardımın gerçekten faydalı olduğu yerlerde- neyin yanlış, neyin doğru gittiğini anlamaya çalışmamız ve kendimizi bu göreve yeniden uyarlamamız için bir nedendir.

Teknolojik ilerlemelerle ilgili problem gündeme gelebilir. Afrika'daki AİDS'i ele alalım, örneğin. Halen HIV/AİDS'le yaşamakta olanların yaşamlarını uzatmak için antiretroviral ilaçların

59 George Easterly, *The Elusive Quest for Growth: Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics* (Cambridge: MIT Press, 2001).

dağıtılmasına yoğun olarak yatırım yapmalı mıyız? Yoksa öncelik gelecekteki enfeksiyonları önlemek veya azaltmak umuduyla aşı araştırmalarına mı verilmelidir? Sağlık hizmetleri altyapısına, temiz suya, eğitime, su arıtımına ve o insanlara ulaşacak yollara yatırım yapmak isteriz -ama öncelik hangisinde olmalı? Doktorları ve hemşireleri hastanelere ulaştıracak yolları yaptık diyelim, bu kez de sadece para kaynakları değil, hastalara bakıp tedavi edecek donanımlı insan kaynakları da olacak mı acaba? Bir ekonominin, ağız alışkanlığıyla söylediğimiz gibi, az gelişmiş olmasının anlamı, kısmen onun sermaye özümseme hızının belli sınırlarının olmasıdır.

Son yıllarda, sosyal bilimciler zayıf yönetişimin ve yetersiz kurumların kalkınmanın önündeki kritik bir kısıt olduğunu giderek daha çok kabul ediyorlar. Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen, doğa koşullarının -kuraklık, çekirge istilası- açlığa yol açabileceğini, ama demokrasilerde böyle bir şey olmayacağını çok güzel göstermiştir. İktisatçı Craig Burnside ile David Dollar'ın son çalışmalarına göre dış yardım kalkınmaya katkıda bulunmuş ve yoksulluğu azaltmıştır -ancak sadece doğru düzgün politikalar uygulayan ülkelerde.[60] Kırsal yoksulluğun kökeninde, kimi zaman toprağın kullanımındaki, çoğu durumda değiştirmesi zor kültürel varsayımlarla iç içe geçmiş kurumlar yatar. Asante'de toprağın sahibi, halkın "adına" yerel kabile reisleridir. Toprağımı gübrelemek, sürmek ve işlemek için kredi almaya ihtiyaç duyabilirim. Ancak, reisin takdirine kalmış topraklar üzerinde çiftçilik yapıyorsam, bu krediye karşılık neyi teminat gösterebilirim? Çözüm; toprak yasası reformunu, güvenilir arazi kayıtlarını ve mahkemeleri daha etkin ve daha az rüşvet alır hale getirmeyi gerektirebilir. Sevgili okur! Biliyorum, açlık çeken çocuklara gıda yollamak için para verirsiniz. Onların ailelerini yoksul bırakmaya devam edecek toprak politikalarının tasarım ve yürütümünde reformu desteklemek için para verecek misiniz?

---

60 Craig Burnside ve David Dollar, "Aid, Policies, and Growth", *World Bank Policy Research*, Working Paper No. 569252, Haziran 1997.

Ellerimizi çaresizlik içinde iki yana açmamız gerektiğini ileri sürmüyorum, böyle düşünmüyorum. Geçmişte yapılan yardımlar Afrika'nın birçok yerinde yaşam standartlarını yükseltmedi diye yardım çabalarından vazgeçelim de demiyorum. Aşırı cömert davranma gibi bir tehlike yaşıyor değiliz; aslında pek çoğumuz henüz temel yükümlülüklerimiz dediğim şeyi yerine getirmekten çok uzak. Gerekli olan, Adam Smith'in de muhtemelen söyleyebileceği gibi, sadece duygu patlamaları değil, aklı uygulamaktır. 2004 Noel'indeki tsunamiyi izleyen hayırsever bağışlar, kayda değer ve cesaret vericiydi; ama her yıl iki milyon insan sırf açlıktan ölmektedir; her ay 240.000 kişi AİDS'den, 136.000 kişi de ishalden ölüyor.[61] Jeffrey Sachs gibi işe gerçek verilerle başlayan pratik zekâlı iktisatçılar, çok iyi planlanmış eşgüdümlü çabaların Üçüncü Dünyadaki yoksulluğu azaltmada başarı şansının yüksek olduğunu savunuyorlar. Alışılagelmiş yenilgici varsayımları çürütüyorlar. Örneğin, çoğu kişi ters-Malthusçu, aç çocukları kurtarmanın daha fazla aç yetişkinle sonuçlanacağını düşünüyor. Oysa sonuç, o işi nasıl yaptığınıza bağlıdır. Eğer çocukları, ailelerine imkânlar yaratarak ve bu yolla genel refahı artırarak kurtarırsanız, o zaman tarihin teyit ettiği gibi, sonunda doğurganlık oranı düşer. Öte yandan, eğer çocukları yerel ekonomiye bedava tohum pompalayıp yerli çiftçileri işlerinden ederek -bedava olanla kim rekabet edebilir?- "kurtarırsanız," aslında onlara iyilikten çok kötülük yapmış olabilirsiniz.

ABD hükümetinin dış yardım bütçesi 2003 yılında 16 milyar doların biraz üzerindeydi. Aynı yıl içinde düşük gelirli ülkelere sağlanan özel Amerikan desteği en az 6,3 milyar dolardı.[62] Amerikan kalkınma desteği bütçesi dünyadaki en büyük bütçedir. Yine de GSYİH'nın yüzdesi olarak hesaplandığında, ABD bağışta bulunan zengin ülkeler listesinin en alt sırasında yer almaktadır. Birçok yoksul ülke Amerika Birleşik Devletleri'nden aldığı

---

61 David R. Francis, "U.S. Foreign Aid: Do Americans Give Enough?" *Christian Science Monitor*, 6 Ocak, 2005.

62 Steven Radelet, "Think Again: Foreign Aid," *Foreign Policy* dergisinin Web sitesine konmuştur Şubat 2005.

desteğin daha fazlasını borçlarını karşılamak için ödemektedir; buna karşılık söz konusu yardımın büyük bölümü borç ertelemesi şeklindedir. Amerikan dış yardımının sadece bir parçası özel olarak aşırı fakir ülkelere yardımı hedefler. Ne var ki bu rakamlar Amerika'nın yaptığı diğer -iyi ya da kötü- şeyleri gölgelemektedir. Örneğin, gelişmekte olan dünya için Amerikan ticaret politikalarının Avrupa ve Japonya'ya kıyasla genellikle çok daha iyi olmasma rağmen, Birleşik Devletler'in koyduğu gümrük vergileri, 2004 yılında tsunami kurbanı ülkelere, Amerikan bağışlarının onlara getireceği zenginlikten daha fazlasma -yaklaşık 1,8 milyar dolarına! olmuştur.[63] (Dünya Bankasının eski başkanı James Wolfensohn bir keresinde "ortalama Avrupa ineği günde 2,50 dolar sübvansiyonla yaşarken üç milyar insan günde 2 doların altında bir gelirle yaşıyor" demişti.) Buna karşılık Amerika göçmen olarak Japonya ve Avrupa'ya kıyasla çok daha fazla insanı kabul etmektedir ve bu göçmenler vatanlarına onlarca milyar dolar havale ederek sermaye ve büyüme için en azından potansiyel bir tasarruf temeli oluşturmaktadır. Ancak şu da var: Birleşik Devletler sağlık hizmeti gereksinimlerini -özellikle yoksul Amerikalılar için- kendi halklarının onlara umarsızca ihtiyaç duyduğu Hindistan, Pakistan, Gana, Nijerya ve Jamaika gibi ülkelerden (genellikle kamu imkânlarıyla okumuş) doktor ve hemşirelerin beyin göçüyle karşılamaktadır.

Dolarlarınızı -ya da eurolarınızı, liralarınızı- harcarken, bir iki dakikanızı da paranızın akıllıca sarf edilip edilmediğini kendinize sormak için harcamaya değmez mi? Ne kadar çok harcarsanız harcayın, bir kuruşunun bile ziyan olmaması önemli değil mi? Peter Unger'in açlık çeken çocuklara odaklanmasındaki sorun kısmen, bunun küresel yoksulların karşılaştığı sorunların karmaşıklığı hakkında düşünmeyi bloke ediyor olmasıdır. OXFAM ve UNICEF'te çalışanlara, önemli olan tek şeyin çocukları biraz daha yaşatmak olduğunu mu düşündüklerini bir sorun.

---

63 *a.g.e.*, sözü verilmiş olan 350 milyon dolarlık Amerikan desteğinin sadece Endonezya, Sri Lanka, Tayland ve Hindistan'dan yapılan ithalat üzerinden alınan 1.8 milyar dolarlık gümrük vergilerinin yanında çok az şey ifade ettiğine işaret etti.

Batının bolluğuyla Üçüncü Dünyadaki yoksulluk yan yana getirildiğinde, kimi eylemciler bazen, sanki onlar biz zenginiz diye fakirlermiş gibi, bu ikisi arasında dolaysız bir nedensel bağlantı görürler. O nedenle, yoksulluğun bir yüzyıl öncesine kıyasla bugün çok daha az yaygın olduğunu hatırlamakta fayda vardır. 1950'den bu yana gelişmekte olan dünyada ömür beklentisi ve okur-yazarlık oranları çarpıcı bir şekilde yükselmektedir. 1990 yılında, Çin'de 375 milyon insan, günde 1 dolardan az bir gelirle, Dünya Bankası'nın "aşırı yoksulluk" dediği noktada yaşıyordu. 2001'e gelindiğinde toplam nüfus artmaya devam ederken bu sayı 160 milyon azaldı. Aşırı yoksulluk içinde yaşayan Güney Asyalı nüfus on milyonlarla azaldı. Ancak, Afrika geride kalmıştır ve kalkınma uzmanlarımızın -ve küresel yükümlülükler duygumuzun- önündeki en büyük meydan okumayı oluşturmaktadır.

Ticaret politikalarını, göçmen politikalarını ve yardım politikalarını düşünürken, ülkemizde hangi endüstrileri sübvanse etmek, dışarıda hangi hükümetleri desteklemek ve silahlandırmak gerektiğine karar verirken, dünyanın en zengin ülkelerindeki politikacılar doğal olarak en çok kendilerini seçenlerin ihtiyaçlarını dikkate alırlar. Ancak vatandaşlarının özlemlerine de karşılık vermeleri gerekir. Gerçi Amerika'nın dış yardım konusunda tavrı oldukça karışıktır. Araştırmalarda Amerikalılar çok fazla yardım yapıldığını söyleme eğilimindedir; ve sonra bu miktarın federal bütçenin sözgelimi yüzde 5'ine indirilmesini önerirler. (Bu yüzde aslında ABD'nin 2005 yılında fiilen dağıttığından on kat daha fazladır.) Birkaç on yıl önce, büyük kalkınma iktisatçısı Alfred O. Hirschman, Richard M. Bird ile birlikte yazdıkları bir makalede, çok çarpıcı bir öneride bulunmuştu. Farz edelim, vergi mükelleflerinin ödedikleri verginin belirli bir miktarını (iktisatçılar en fazla yüzde 5 önermişti) Dünya Kalkınma Fonu'na havale edilen dış yardım katkısı olarak belirtmelerine izin veriyorsunuz. Bu önerinin çeşitli renkli yönleri vardı, ama bir sonucu da şu olacaktı: "Amerika Birleşik Devletleri'nde kaç kişinin ödediği verginin bir kısmının özellikle dış yardıma yönlendirilmesine yeterince önem vereceği konusunda ilk kez

elimizde somut bir gösterge olacaktı. Başlangıçtaki varsayımımız daha fazla yardımın iyi bir şey olduğudur. Başka hiçbir işe yaramasa bile, bu öneri kaç kişinin bizimle aynı fikirde olduğunu gösterecektir."[64]

Hep söylediğim gibi, her bir Amerikalının veya her bir insanın temel yükümlülüklerinin ne olduğunu tam olarak bilmiyorum. Birkaç yıl önce BM'nin, Meksika'nın Monterrey şehrinde düzenlediği bir toplantıda, dünyanın her tarafından gelen liderler dünya nüfusunun altıda birini öğüten yoksulluğu azaltmanın kesin yollarını tartıştılar. Söylemeye gerek yok ki, "Monterrey Mutabakatı"nda belirtilen ilan edilmiş hedeflere ulaşılmış değildir -nereye varmak istediğiniz konusunda anlaşmaya varmanız sizi oraya ulaştırmaz- fakat bu kozmopolitlerin merkezi bir kaygı konusu olan bir mesele üzerine yapılmış gerçekten kozmopolit bir söyleşiydi. Bu tür söyleşilerin devam etmesi önemlidir; sadece söyleşi düzeyinde kalmamaları daha da önemlidir. Eğer temel hakları olmayan insanlar varsa -milyarlarca var- o zaman kolektif olarak yükümlülüklerimizi yerine getirmiyoruz demektir. Sığ Gölcük teorisyenleri borçlu olduğumuz şeyler konusunda yanılıyorlar. Ama daha fazlasını borçlu olduğumuz konusunda kesinlikle haklılar.

İmkânsız taleplerle karşılaştığımızda dehşete kapılarak çaresizliğimizi belli ettiğimiz olur. Fakat yükümlülüklerimiz korkunç ve mantıksız değildir. Yaşamlarımızı iptal etmemizi gerektirmezler. Adam Smith'in görmüş olduğu gibi, kahramanlık değil açık kafalılık gerektirirler. Jeffrey Sachs, yılda 150 milyar dolar bedelle yirmi yıl içinde aşırı yoksulluğu -insanları öldüren, yaşamın anlamını yok eden yoksulluğu- yok edebileceğimizi iddia ediyor. Verdiği sayılar ya da ayrıntılı önerileri doğru mu, onu da bilmiyorum. Ama yarısı bile doğru olsa, en zengin ülkeler hep birlikte, Amerika'nın her yıl savunma için harcadı-

64 Albert O. Hirschman, Richard M. Bird ile, "Foreign Aid: A Critique and a Proposal, Princeton Essays", *International Finance*, sayı 69 (Temmuz 1968), yeniden basımı Hirschman, *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America* (New Haven: Yale University Press, 1971), s. 224.

ğının üçte birinden daha azını harcayarak, bu en fakir insanların heba olan yaşamlarını kurtarabilirler; başka bir deyişle, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya vatandaşlarının her birinden günde aşağı yukarı 45 sent alarak gerekli olan bu parayı toplayabiliriz. Bu ortalama Norveçlilerin hali hazırda ödediğinin üçte birinden biraz fazladır; oysa ortalama Norveçli sanayileşmiş dünyanın ortalama vatandaşından üç kat daha zengin değildir.[65] Kozmopolit meydan okumayı kabul ediyorsak, temsilcilerimize o yabancıları unutmamalarını istediğimizi söyleriz; onların çektikleri acılar bizi duygulandırdığı için değil -bu olabilir de olmayabilir de- Adam Smith'in "akıl, ilke, vicdan ve içimizdeki ses" dediği şeye duyarlı olduğumuz için. En zengin ülkelerin insanları daha iyi yapabilirler. Bu basit ahlakın talebidir. Ancak, medeniyetimizi daha kozmopolit hale getirirsek daha geniş çapta yankılanacak olan bir taleptir.

Ve sizi o konuda şüphede bırakmamak için, Rastignac'ın dostunu yönlendiren de o içimizdeki sesti. "Allah kahretsin" demişti kaşlarını çatarak biraz düşündükten sonra, "Çinli adamın yaşaması gerektiği sonucuna vardım."

65 David R. Francis, "U.S. Foreign Aid: Do Americans Give Enough?" *Christian Science Monitor*, 6 Ocak, 2005.

TEŞEKKÜR

Bu kitabı yazmamı istediği ve uzun yıllardır süren dostluğu için Skip Gates'e teşekkürler ve yine, beni birkaç yıl önce felsefi kozmopolitizm üzerinde düşünmeye sevk eden Josh Cohen ve Martha Nussbaum'a. Mark Johnston, Steve Macedo, Gil Harman, Peter Singer ve Jon Haidt ile yaptığım söyleşiler çok önemli çeşitli aşamalarda düşüncelerimi etkiledi (gerçi düşünceleriyle burada yaptıklarımdan onlar sorumlu tutulamazlar). Namibya'yı, Nijerya'yı ve Norveç'i bana tanıtan kız kardeşlerime ve enişte lerime; on yıllar boyunca bildikleri yerleri bana öğreten dünyanın çeşitli yerlerindeki kuzenlerime.

Her şeyde olduğu gibi, bunda da partnerim Henry Finder'e çok şey borçluyum, *sine quo non.*

Anneme teşekkürlerim ithaf sayfasında ifade edilmişti; ama bu kitabın neden onun kitabı gibi olduğunu bir kısa öyküyle anlatmadan duramayacağım. Annem Gana'ya 1955 yılında geldi. Babam 1990'da öldüğünde herkes ona evine ne zaman döneceğini sordu durdu. Annem hep, "iyi ama, ben zaten *evimdeyim*" dedi. Sonra aklına bir şey geldi. Belediyeye giderek babamın mezarının bitişiğindeki yeri satın aldı ve üzerine beton döktürdü; kendisinden önce başka birisinin oraya gömülmemesi için. Şimdi, soran olursa, "Mezar yerim burada, Kumasi'de" diyor. Bu sözcükleri yazdığım sırada annem, İngiltere'den gelişinden elli yıl sonra, hala Kumasi'deki evindeydi.

DİZİN

A

Aban Sarayı 147
ABD 4, 88, 98, 105, 181, 183, 185
abusua 54, 67, 68, 117
Acil durum ilkesi 174, 175,179
ahlak 11, 16, 34, 48, 50, 65, 71, 77, 79, 80, 152, 153, 163, 169, 172, 174, 175, 176, 178
Akan 45, 67, 68, 70, 72, 75, 92, 119, 146
akyiwadeɛ 69, 70, 71, 72, 73, 91
alışkanlıklarımız 94, 101
alışma 94
Alice Hawthorne 153
Allah 28, 29, 30, 72, 157, 158, 159, 187
Altın Kural 80, 81, 87
Amerika Birleşik Devletleri 27, 104, 184, 187
anayasa 88, 89,98
anti-kozmopolit 21
antropoloji 34, 114
Araplar 30, 122, 161, 22, 86, 147, 160
arzular 38, 39, 40, 41, 59
Asante 17, 49, 54, 55, 61, 69, 70, 71, 76, 92, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 115, 116, 120, 127, 129, 130, 144, 146, 147, 182
Asantehene 103, 109, 130, 147
atalar 151
ateistler 53, 153
Aymen al-Zawahiri 157
ayna imajı 27

B

Baden-Powell, S., 129, 130
Balzac, H., 167, 168, 169
batılı 96, 100, 115, 127, 143
Birleşmiş Milletler 141
Budizm 55, 126
Burton, Richard Francis, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 36

C

Caliban 97
Clientes 107
Çiçero 12, 16, 54
çoğulculuk 156

D

Daniel Deronda 15
değerler 18, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 50, 62, 63, 67, 69, 76, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 95, 96, 97, 98, 127, 156, 179
demokrasi 41, 61, 89, 178, 182
dış-gruplar 113
dış yardım 182, 183, 185
diyalog 158, 162
Djenné-Jeno 131, 136, 137
Duhem, P. 58, 59, 63
dünya vatandaşı 13, 16

E

El-Kaide 96, 150
emperyalizm 121, 122, 123, 124, 141
engizisyon 153
enternasyonalist 144
etik 50, 145
etnograf 130
evrensel 16, 19, 34, 40, 41, 43, 46, 67, 69, 76, 78, 82, 88, 110, 111, 113, 132, 149, 152, 153, 156, 163, 164

F

fallibilizm 156
felsefeciler 18, 170
filmler 49, 65, 102, 109, 122, 127
Frère 167

G

Gana 4, 16, 17, 22, 53, 54, 67, 68, 96, 104, 106, 107, 109, 115, 116, 119, 123, 160, 161, 184, 189
gay evliliği 98, 99, 102
gelenekler 73, 92, 93, 120, 175
Goriot Baba 167
göçmen 126, 185
göreci 44, 45, 51
görecilik 18

H

Hague Konvansiyonu 140
hakikat 25, 45, 55, 156, 161
haklar 177, 186
Herodot 25, 26, 35, 36
Herodot Tarihi 35
Hıristiyanlık 12, 55, 126, 153, 154, 159
HIV/AIDS 61, 105
Hindistan 13, 22, 24, 44, 96, 122, 123, 126, 142, 158, 162, 184
Hollywood 119, 121, 123
homoseksüel 94, 153
hoş görülemez 155

I

ırkçılık 26, 81
ikilem 180
ince kavramlar 67
İngiltere 4, 15, 16, 22, 27, 68, 69, 96, 106, 109, 114, 127, 130, 144, 151, 153, 189
İsa Peygamber 12
iyilik 41, 46, 55, 173, 178, 181, 183

J

Japonya 24, 77, 97, 105, 144, 184, 187

K

kabile 16, 71, 72, 91, 141, 182
kadife devrim 178
Kant, I. 12, 82
kapitalizm 156
Kaside 22, 23, 24, 27
kilise 161
Konfüçyüs 80, 81, 83, 84
kozmopolit 11, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 23, 25, 34, 37, 65, 95, 112, 113, 121, 127, 132, 138, 140, 141, 144, 145, 146, 148, 154, 155, 156, 169, 175, 176, 180, 186, 187
kozmopolitizm 11, 13, 14, 16, 126, 127, 147, 152, 154, 155, 156, 157, 169, 175, 189
kozmos yurttaşı 11
kölelik 27, 70, 125, 178
kötülük 47, 48, 55, 77, 183

krallar 104, 106, 129, 152, 153
Kumasi 17, 58, 72, 92, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 115, 116, 119, 120, 121, 127, 129, 130, 146, 147, 160, 189
Kuran 29, 150, 160, 161
kutsal 74, 75, 80, 151
kültür 74, 111, 121, 125, 132, 134, 135, 138, 139, 143

kültürel antropolog 37
kültürel emperyalizm 123, 125
kültürel korumacılar 119
kültürel miras 135, 138, 139, 143, 148
kültürel mülkiyet 144
kültürel ötekilik 17
kültür mirası 135
küresel köyler 115
küreselleşmiş İslam 150
kürtaj 30, 65, 97, 99, 101, 154
kɛntɛ 120, 121

L

Levililer 74, 75, 76, 81
liberal 53, 89, 153

M

malaam 55, 56
Mali 131, 136, 137, 138, 144
mandarin 179
Mataatua Deklarasyonu 142
Mekke 22, 24, 28, 29, 30, 96, 115
Mısır 23, 24, 25, 100, 126, 127, 151, 158
milliyetçilik 149
Mill, J.S. 118
modern 17, 21, 22, 23, 37, 48, 50, 55, 61, 62, 92, 104, 108, 126, 127, 132, 133, 139, 143, 144, 149
modern hırsızlıklar 144
Monterrey Mutabakatı 186

mülkiyet 134, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 170
münafık 159
Müslüman 17, 23, 25, 28, 29, 30, 55, 72, 92, 100, 150, 151, 152, 155, 158, 159, 161, 162
müzeler 141, 146

N

Nijerya 131, 133, 134, 138, 139, 144, 148, 184, 189
Norveç 132, 133, 135, 138, 139, 189
nüfus 185, 186

O

olgular 5, 53
Osama 49, 50
Osama bin Ladin 152, 154, 155, 157
OXFAM 170, 171, 179, 184
özel mülkiyet 139, 140
özgürlük 12, 16, 53, 96, 97, 178

P

Peter Singer 170, 172, 181, 189
peygamber 96, 160, 161
piyasa 122, 130, 137
pozitivizm 42, 44, 59
problem 86, 181
prospero 97
psikoloji 170

R

Rastignac 167, 169, 187
Romalılar 108, 125, 127

S

sanat 24, 102, 127, 130, 131, 137, 138, 139, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 178
savaş 33, 36, 147, 152, 169
seks 95, 124, 153
Sen, Amartya 100, 175, 182
Sığ Gölcük Teorisi 170, 176, 177, 179, 186
Singer ilkesi 172, 173, 174, 176
Sipho 124, 125
Smith, A. 167, 168, 169, 170, 183, 186, 187
sömürge 97, 145
Stoacılar 12
Sufi 23, 24, 25, 36
Şafi 159

T

tabu 69, 70, 71, 72, 92, 160
tanrı 30, 53, 75, 160, 161
telenovelas 123, 124, 125
Terence 125, 127
Timothy McVeigh 154
Tolstoy, L.N. 14, 36
turist 146

U

UNESCO 132, 134, 135, 137, 138
UNICEF 170, 171, 173, 174, 175, 179, 184
Üçüncü Dünya 178, 185
ümmet 150, 156, 159

V

Vikingler 135, 136

W

wansam 92
Wells, H.G. 110
Wittgenstein, Ludwig 40, 112

Y

yabancılar 5
Yahudiler 15, 74, 88, 161, 162, 163
yardım 11, 17, 49, 50, 54, 55, 62, 137, 180, 182, 183, 185, 186
yeni köktenciler 151, 152, 156
Yerel Fikri Mülkiyet Hakları 142
Yerli Halkların Hakları 141
yoksulluk 185

nika

SERPİL SANCAR

DİN, SİYASET VE KADIN

İRAN DEVRİMİ



William H. McNeill

Avrupa'nın Bozkır Sınırları

OSMANLI'NIN BATIDAKİ İLERLEYİŞİ NEDEN DURDU?



Çeviren
S. Erdem Türközü

nika

Roy Bhaskar

İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi

Natüralizmin Olanaklılığı

Çeviren
Vefa Saygın Öğütle

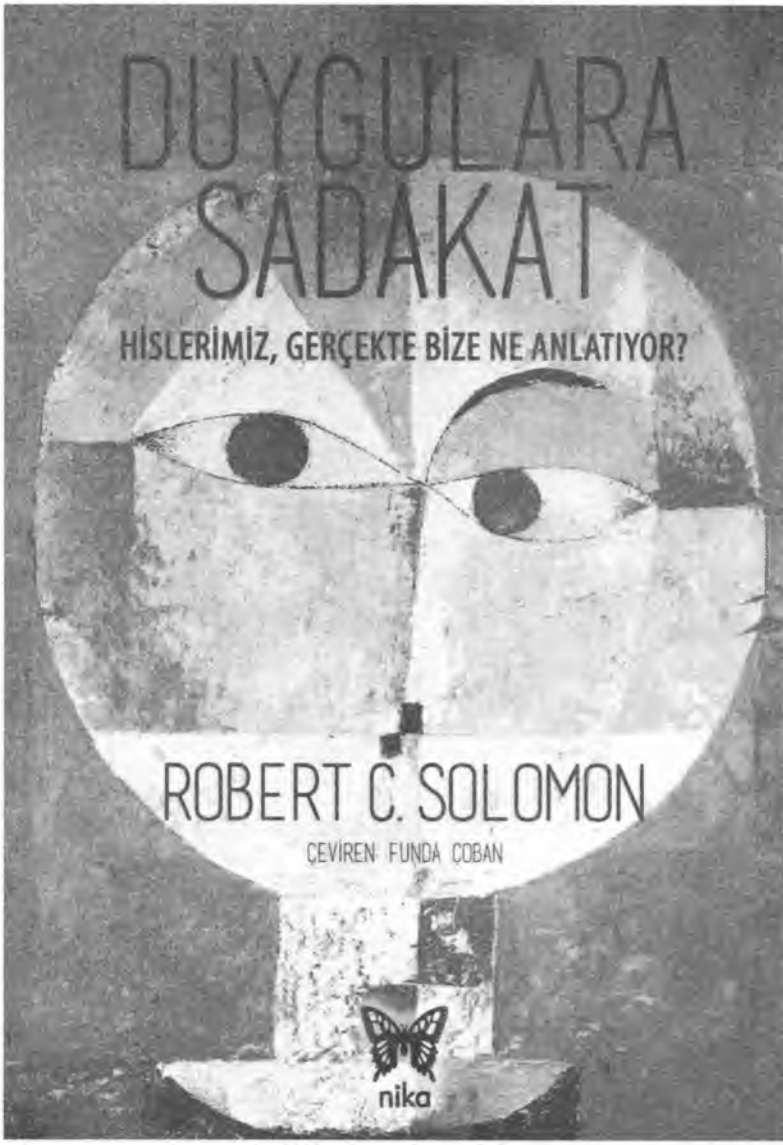
CARL SCHMITT

PARTİZAN TEORİSİ

SİYASAL KAVRAMI ÜZERİNE BİR ARASÖZ

Çeviren: Sibel Bekiroğlu




DUYGULARA SADAKAT
HİSLERİMİZ, GERÇEKTE BİZE NE ANLATIYOR?
ROBERT C. SOLOMON
ÇEVİREN: FUNDA ÇOBAN
nika

KOZMOPOLİTİZM

DÜNYA YURTTAŞLIĞININ FELSEFESİ

Kozmopolitizm, ulusal topluluklarda olduğu gibi, insanlık topluluğunda da bir arada var olma alışkanlıkları geliştirmemiz gerektiği şeklindeki basit düşünceyle başlar: Eski anlamıyla söyleşi, birlikte yaşama ve ortaklaşma.

Dünya nüfusunun 21. yüzyılın ortalarında yaklaşık dokuz milyara ulaşması bekleniyor. Toplumların birbirinden bir bal peteği misali temiz ve düzgün bir şekilde ayrıldığı bir dünya artık ciddi bir seçenek değildir. Kaçınılmaz son: İster hoşumuza gitsin, ister gitmesin, "yabancılar"la diyalog artık bir zorunluluktur.

Kwame Anthony Appiah, soyut görünen "değerler ne kadar gerçektir?" "Farklılıktan söz ettiğimizde neden bahsediyoruz?" Ahlak ile davranış ne zaman çatışır?" "Kültüre sahip olunabilir mi?" gibi sorulara, insanların yaşamlarında karşılaştığı somut örneklerden yola çıkarak samimi cevaplar arıyor. Batı düşünündeki "biz" ve "onlar" bölünmüşlüğüne dayalı, farklılıkları öne çıkaran yaklaşımı reddediyor, "medeniyetler çatışması" tezine karşı "diyalog" kavramını ve kültürler arası karşılıklı anlayış fikrini ön plana çıkararak kafalardaki bölünmüşlüğü biraz da olsun zorlaştırmayı umuyor.



ISBN978-605-9386-14-2

NikaYayinevi
NikaYayinevi
NikaYayinevi
www.nikayayinevi.com

Kapak Resmi:
"Yeni İnsanın Doğuşunu İzleyen Jeopolitik Çocuk"
Salvador Dali